

T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA 1908 GREVLERİ ve TA'TİL-İ
EŞGAL KANUNU

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Cem DOĞAN

Danışman
Prof. Dr. M. Kemal ÖKE

Bolu – 2010

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE,

.....\ait/.....
...../adlı çalışma, jürimiz
tarafından.....\anabilim dalında yüksek
lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri	Akademik Unvan ve Adı Soyadı	İmza
Üye (Tez Danışmanı)	: Prof. Dr. M. Kemal ÖKE	.....
Üye	: Prof. Dr. F. Levin ÖZGEN	.....
Üye	: Yrd. Doç. Dr. R. Özgür DÖNMEZ	.....
Yedek Üye	: Doç. Dr. Murat KAYIKÇI	.....
Yedek Üye	: Yrd. Doç. Dr. Mehmet ARI	.....

Prof. Dr. Gönül ÜLKER
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ABSTRACT

THE 1908 STRIKES IN THE OTTOMAN EMPIRE AND TA'TİL-İ EŞGAL LAW

Cem DOĞAN

M.A. Thesis

The Department of Public Administration

Advisor: Prof. Dr. M. Kemal ÖKE

August 2010, x + 122 Pages

In the year of 1908 which was the disintegration phase for the Ottoman Empire , Young Turks took over the administration by a revolution, dethroned Sultan Abdulhamit II and declared Meşrutiyet for the second time. Thus, İttihat ve Terakki Cemiyeti obtained the opportunity to regulate legal reforms. As from 1870's, the strike movements which were made by the Ottoman worker masses who were not satisfied for the conditions they were in, carried on by intensifying in the ambiance of freedom that has been seen after The Revolution of 1908. Particularly, to prevent the worker strikes which were seen in Rumelia and The Balkans, İttihat ve Terakki Cemiyeti issued Ta'til-i Eşgal Kanunu. In this way, both strikes were trying to prevent and made some new and important regulations about the working relations.

Key Words: The Ottoman Empire, The Revolution of 1908, Young Turks, Committee of Union and Progress, The Strike Law.

ÖZET

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA 1908 GREVLERİ ve TA'TİL-İ EŞGAL KANUNU

Cem DOĞAN

Yüksek Lisans Tezi

Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. M. Kemal ÖKE

Ağustos 2010, x + 122 Sayfa

Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma evresini yaşadığı bir tarih olan 1908 yılında, Jön Türkler bir devrimle yönetimi ele geçirerek padişah II. Abdülhamit'i tahttan indirdiler ve meşrutiyeti ikinci kez ilan ettiler. Böylece İttihat ve Terakki Cemiyeti, ülkede istediği yasal düzenlemelere gidebilme fırsatını elde etti. 1870'li yıllardan itibaren içinde bulunduğu durumdan, durumundan memnun olmayan işçi kitlelerinin giriştikleri grev hareketleri, 1908 Devrimi ertesinde gözlenen kısa özgürlük ortamında şiddetini arttırarak devam etti. Özellikle Rumeli ve Balkanlar'da görülen işçi grevlerinin önünü alabilmek amacıyla, İttihat ve Terakki Cemiyeti Ta'til-i Eşgal Kanunu'nu çıkardı. Bu suretle hem grevler önlenmeye çalışıldı hem de çalışma ilişkilerine dair bazı yeni ve önemli düzenlemelere gidildi.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, 1908 Devrimi, Jön Türkler, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Grev Kanunu.

Ailem'e

TEŞEKKÜR

Prof. Dr. M. Kemal ÖKE'ye, araştırma boyunca gösterdiği anlayış, yardım ve rehberliği için en derin teşekkürlerimi sunarım. Tez jüriliğimi üstlenen kıymetli hocalarım Prof. Dr. F. Levin ÖZGEN ve Doç. Dr. R. Özgür DÖNMEZ'e, yapıcı eleştirileri sayesinde tezin en son ve en yetkin şeklini almasına yardımcı oldukları için ayrıca teşekkür ederim. Diğer Kamu Yönetimi Bölümü hocalarıma, gösterdikleri anlayıştan ötürü teşekkürü bir borç bilirim. Yüksek Lisans ders dönemlerinde beraber olduğum, tanışmaktan çok büyük bir mutluluk duyduğum arkadaşlarıma, yardımları için teşekkür ederim. Son olarak, ders dönemlerinde ve tezin yazım aşamasında benden maddi ve manevi hiçbir desteği hiçbir zaman esirgemeyen aileme en içten teşekkürlerimi sunmayı kendime bir görev sayıyorum.

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AC	: Ameleperver Cemiyeti
ATÜT	: Asya-Tipi Üretim Tarzı
GCL	: General Confederation of Labour
GOC	: Genç Osmanlılar Cemiyeti
İOC	: İttihad-ı Osmani Cemiyeti
İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
KBTV	: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı
OAC	: Osmanlı Amele Cemiyeti
OİTC	: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti

TABLO DİZİNİ

TABLO 4.4-1: 1908’de Osmanlı İmparatorluğu’nda Görülen Grevlerin Listesi

TABLO 4.4-2: 1908’de Osmanlı İmparatorluğu’nda Görülen Grevlerin Kentlere Göre Dağılımı

TABLO 4.4-3: 1908’de Osmanlı İmparatorluğu’nda Görülen Grevlerin İşkollarına Göre Dağılımı

İÇİNDEKİLER DİZİNİ

ABSTRACT.....	iii
ÖZET	iv
İTHAF.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
KISALTMALAR DİZİNİ.....	vii
TABLO DİZİNİ	viii
İÇİNDEKİLER DİZİNİ	ix
BÖLÜM I GİRİŞ	1
1. Giriş.....	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı.....	1
1.2. Araştırmanın Önemi ve Sorunsalı.....	2
1.3. Malzeme, Yöntem, Bulgu ve Metnin Yapısı	4
BÖLÜM II GREV, İŞÇİ HAREKETLERİ ve GELİŞMİŞ BATI ÜLKELERİNDE SENDİKACILIĞIN DOĞUŞU.....	11
2. Grev, İşçi Sınıfı Hareketleri ve Gelişmiş Batı Ülkelerinde Sendikacılığın Doğuşu	11
2.1. Sanayi Devrimi ve İngiliz Sendikacılığının Doğuşu.....	14
2.2. Fransız Devrimi, Fransa’da İşçi Sınıfı ve Fransız Sendikacılığının Doğuşu	18
2.3. Almanya’da İşçi Sınıfı ve Alman Sendikacılığının Doğuşu	22
2.4. Amerika Birleşik Devletleri’nde İşçi Sınıfı ve Amerikan Sendikacılığının Doğuşu ..	23
BÖLÜM III 1900’LERDE OSMANLI İMPARATORLUĞU VE İŞÇİ HAREKETLERİ... 25	
3. 1900’lerde Osmanlı İmparatorluğu ve İşçi Hareketleri	25
3.1. Asya-Tipi Üretim Tarzı ve İmparatorluğun Genel Sosyo-Ekonomik Yapısı	25
3.2. Osmanlı İmparatorluğu’nda İşçi Kitlelerinin Doğuşu ve Gelişimi	29
3.3 Osmanlı İmparatorluğu’nda Ta’til-i Eşgal Kanunu Öncesi Çalışma İlişkilerine Dair Genel Düzenlemeler.....	31
BÖLÜM IV OSMANLI İMPARATORLUĞU’NDA 1908 İŞÇİ HAREKETLERİ ve GREVLER DALGASI.....	38
4. Osmanlı İmparatorluğu’nda 1908 İşçi Hareketleri ve Grevler Dalgası	38

4.1 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'na Genel Bir Bakış.....	38
4.2. II. Meşrutiyet'e Doğru	41
4.3. 1872-1908 Yılları Arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda İşçi Hareketleri	44
4.4. Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 Devrimi, Grevler ve İttihat ve Terakki Yönetiminin İşçi Hareketlerine Karşı Tutumu.....	47
BÖLÜM V HİPOTEZLER	61
5. Hipotezlerin Kurgulanması	61
5.1. Grevin Batı'daki Dinamikleri, Osmanlı İmparatorluğu'nda Grevler.....	61
5.2. Ta'til-i Eşgal Kanunu ile İlgili Hipotezler	64
BÖLÜM VI TATİL-İ EŞGAL KANUNU ve İŞÇİ KİTLELERİNE DAİR DÜZENLEMELERİ	65
6. Tatil-i Eşgal Kanunu ve İşçi Kitlelerine Dair Düzenlemeleri	65
6.1. Ta'til-i Eşgal Kanunu'na ve Döneme Dair Bir Değerlendirme	65
6.2. Grev ve Sendika Yasağı Konusu	74
BÖLÜM VII SONUÇ	77
KAYNAKÇA.....	84
Ek 1.	92
Ek 2.	94
Ek 3.	101
Ek 4.	105
Ek 5.	118
Ek 6.	120
ÖZGEÇMİŞ	122

BÖLÜM I

GİRİŞ

1. Giriş

Bu çalışmanın başlığı, “Osmanlı İmparatorluğu’nda 1908 Grevleri ve Ta’til-i Eşgal Kanunu”dur. Başlığın böyle belirlenmesiyle, çalışılacak olan konu da Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde görülen grev dalgası ve bunun önüne geçilmek üzere çıkarılmış bir kanun olan Ta’til-i Eşgal ile sınırlandırılmış oldu. Tezin kuramsal çalışması ve sınırları kapsamında, belli bazı Batılı ülkelerde ve Osmanlı İmparatorluğu’nda işçi grevlerinin hangi şartlar altında ve ne tür taleplerle doğup geliştiği, 1908 Devrimi ertesi görülen grev hareketleri ve bu hareketlerin engellenmesine yönelik çıkarılmış bir kanun olan Ta’til-i Eşgal Kanunu, kanunun amacı ve getirmiş olduğu düzenlemeler yer aldı. Çalışmanın sınırlarına bağlı olarak, çalışmanın konusu ve amacı aşağıdaki gibi açıklabilir.

1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Çalışmanın Konusu, Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılma devresinde, 1908 yılında II. Abdülhamit’in İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından tahttan indirilmesinden sonra ülkede gözlemlenen kısa özgürlük ortamının da getirisi olarak Osmanlı işçi kitlelerince gerçekleştirilen grev hareketleri ve bunların yönetimce yasaklanması için gerçekleştirilen bir yasal düzenleme olan Ta’til-i Eşgal Kanunu’dur.

Çalışmanın Amacı, 1908 Devrimi ertesi görülen grev hareketlerinin dinamiklerinin saptanması, grevlerin kurumsallaşmış bir nitelik mi taşıdığı yoksa kurumsallıktan uzak mı olduğudur. Ayrıca Ta’til-i Eşgal Kanunu’nun hangi şartlar altında ve ne amaçla çıkarılmış olduğu ve çalışma ilişkileri alanına ne gibi yenilikler

getirdiği, bahsedilen dönemde görülen işçi grevlerini tam anlamıyla yasaklayıp yasaklamadığının tespit edilmesidir. Böyle bir tespit, Osmanlı İmparatorluğu gibi çalışma ilişkileri alanında şer'i ve örfi hukuktan feyz alarak düzenlemeler getiren bir imparatorlukta görülen işçi hareketlerinin yapısını ve temel dinamiklerinin mümkün olan en yüksek çerçevede ve sağlıklı bir biçimde görülmesine katkı sağlayabilir. Ayrıca, Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan nasıl bir çalışma ilişkileri dizgesi devralmış olduğunun belirlenmesi açısından da bu çalışmanın literatüre katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

1.2. Araştırmanın Önemi ve Sorunsalı

İşçi sınıfının Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki yükselişini, İmparatorluğun dağılma döneminde açıkça görmek mümkündür. İşçi sınıfının memnuniyetsizliğinin ve Devlet-i Aliyye-yi Osmaniyye gibi otoriter ve hemen her açıdan muhafazakâr bir görünüm arz eden bir yönetime karşı, grev gibi geniş çaplı eylemlere girişmesinin nedenleri, devletin özellikle yıkılma döneminde görülür.

Bu sebeple araştırma, dünya işçi hareketlerinden de örnekler aktararak ve belirli bazı ülkelerin işçi sınıflarının gelişim seyirlerini izleyerek, Osmanlı Devleti bünyesinde bulunan işçi kitlelerinin, İmparatorluğun yıkılma devrinde ne gibi saiklerle grev hareketlerine giriştiklerinin incelenmesi açısından önem arz eder.

Gerileme dönemiyle beraber hızla toprak kaybına uğrayan Osmanlı İmparatorluğu, artık eski ihtişamını yitirerek, hemen her açıdan olabildiğince geri kalmış bir toplum haline geldi. Bu dönemde tek arzusu, elinde bulundurduğu toprakların muhafazası olan Osmanlı Devleti, özellikle Avrupalı devletlere karşı çok ürkek ve taklitçi bir siyaset izlemeye koyuldu. Durumu kurtarmak için girişilen Batılı tarzdaki yenilik hareketleri de pek bir sonuç vermemekle beraber, bu yenilik çabaları Sultan III. Selim dönemiyle başladı. Bu yenileşme çabaları, özellikle ulemalar ve muhafazakâr Osmanlı çevrelerince hiç de hoş karşılanmadı. Yeniliklere karşı birçok ayaklanmayla karşılaşıldı.

Ayrıca, fetih/cihad sistemine dayanan ekonomi, savaşlarda alınan sürekli yenilgilerle beraber ganimet kıtlığı yüzünden çöküşe geçti, hazine boşalmaya başladı, sanayi atılımı gibi bir fikre sırtını dönen ve sürekli olarak dış ülkelere borç alma hevesinde olan, bu borçlarla da devletin kurtarılabilceğini düşünen devlet adamlarının ihmalleri, devleti bir yarı-sömürge durumuna düşürdü. Paranın değeri de aşırı derecede düştüğü için, altından imal edilen sikkelere belirli oranlarda gümüş karıştırılarak paranın ayanı düşürüldü. Bu ve buna benzer belki de onlarca nedenden ötürü Osmanlı mali sistemi tamamıyla uçuruma sürüklenir bir vaziyet aldı.

Böylesi karışık bir ortamda, işçilerin de emeklerinin karşılığını tam alamadıkları gerekçesiyle eylemler gerçekleştirmeye başladıkları ve toprağa bağlı klasik köylü modelinden proleter formata sahip bir ücretliler ordusu modeline doğru evrildikleri ve birçok grev hareketine giriştikleri görülmektedir.

Bu grev hareketlerine binaen, dönemin yönetimi Ta'til-i Eşgal Kanunu'nu hazırlamak ve yürürlüğe koymak suretiyle bu tür hareketlerin önünü almak amacını güttü. Ancak böyle bir kanunun Avrupa işçi hareketlerine karşı Batılı ülkelere alınan önlemlerle bir paralellik mi arz ettiği yoksa doğrudan Osmanlı yöneticileri ve bürokratlarınca mı tasarlandığı konusu üzerine tartışılabilir. Gerçekten de Avrupa'da görülen işçi hareketlerinin, Osmanlı işçi hareketinin varlığını hissettirmeye başlamasından çok daha uzun ve daha sağlam temellere dayanan bir mazisi olduğu kesindir. Bu durumda da Osmanlı yöneticilerinin, dönemin yenileşme ve kapitalistleşme hareketleri kapsamında Avrupa'dan esinlenerek ve yabancı kapitalistleri memnun etmek adına bu yasayı yürürlüğe koymuş olmaları iddia edilebilir.

Bu bağlamda, araştırmanın sorunsalı, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, dönemin grevleri karşısında nasıl bir davranış içerisine girdiğinin analiz edilmesi ve bu davranışın bir ürünü olan Ta'til-i Eşgal Kanunu'nun grevleri tam anlamıyla yasaklayıp yasaklamadığının eldeki Türkçe ve Osmanlıca veriler dâhilinde incelenmesidir.

Şayet işçi kitleleri yönetimi böyle bir kanun çıkarmaya zorlayacak derecede kuvvetli grev hareketleri gerçekleştirdi iseler, bu 1908 döneminde işçi hareketlerindeki bilinçsel düzeyde bir artıştan mı kaynaklanmaktadır? Yoksa işçiler diğer çoğu ülkede görüldüğü gibi sadece ücret artışı için mi grev yapmaktadırlar? Bu soruların yanıtlarını aramak ve ortaya açık bulgular koymak da bu çalışmanın kapsamına dâhil edilebilir.

Buradan hareketle, Osmanlı İmparatorluğu'nda görülen işçi kitlelerinin greve gitmekteki asıl amaçlarının ne olduğu ve bunda ne derece başarılı olabildikleri tartışıldı; Osmanlı işçi kitlelerinin, işçi sınıfını oluşturacak derecede objektif ve sübjektif şartları bünyesinde taşıyıp taşımadığı irdelendi. Ta'til-i Eşgal Kanunu'nun analizi ise, kendisinden önceki çalışma ilişkilerine dair düzenlemelerden de bahsedildiği için, Osmanlı çalışma ilişkileri alanındaki gelişmelerin irdelenmesi bakımından ayrıca önem arz eder. Gerçekten de, Ta'til-i Eşgal Kanunu Osmanlı çalışma ilişkileri literatüründe kendine ciddi bir yer edinmiştir. Bu yer edinmenin de çok önemli sebepleri vardır. Bunların da tezde ayrıca ortaya konulması, tezin etrafında döndüğü çekirdek sorunsalın alanına dâhil edildi. Böylelikle, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu dönemde çalışma ilişkileri gerçekleştirdiği bir düzenleme olan Ta'til-i Eşgal Kanunu gözlendi ve buradan yapılan çıkarımlarla, tezin kapsadığı dönemin sosyo-politik durumu hakkında da bazı veriler elde edilmeye çalışıldı.

1.3. Malzeme, Yöntem, Bulgu ve Metnin Yapısı

Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İşçi Hareketleri ve Ta'til-i Eşgal Kanunu başlıklı çalışmanın gerçekleştirilmesinde malzeme, çeşitli doküman ve kaynaklardan oluştu. Bu nedenle önce kaynak taramasına gidildi. Kaynak taraması öncelikle kitap, dergi ve gazeteler üzerinden yürütüldü. Sonra, erişilebilen Osmanlıca kaynaklar tarandı ve günümüz Türkçesine çevrilerek incelendi. Daha sonra da internet kaynaklarına erişildi ve bunların da taranması sonucunda elde edilen malzemeler ile çalışmanın kuramsal yapısı tasarlandı, kurgulandı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İşçi Hareketleri ve Ta'til-i Eşgal Kanunu başlıklı çalışma ile yerleştirilen konu, amaç, önem ve sorunsal bağlamında yazına çok değerli katkılar sağlayan başka çalışmalar da mevcuttur. Benzerlik kimi kaynakta geniş ölçüde iken, kimi kaynakta çalışmanın alt başlıkları ile ilgili düzeylerdedir. Taranan kaynaklar, kitaplar, makaleler ve tezler olarak gruplandırılabilir.

Tezin çalışma konusuyla ilgili olarak çok sayıda kitap vardır. Bunlardan;

- Mesut Gülmez'in, 1983 yılında yazdığı ve TODAİE Yayınlarından çıkan, Türkiye Belgesel Çalışma İlişkileri Tarihi (1936 Öncesi) adlı eseri, Osmanlı çalışma ilişkileri düzenlemeleri üzerine çok önemli belgeleri ve tespitleri içerir. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması sonrası erken Cumhuriyet dönemi çalışma ilişkileri ile ilgili önemli tespitler de bu kitapta görülür.
- Oya Sencer'in, 1969 yılında yazdığı ve Habora Yayınlarından çıkan, Türkiye'de İşçi Sınıfı adlı kitap, Türk işçi sınıfı tarihinin bir analizini yapmaya gayret gösterirken, tezin konusu olan 1908 Grevlerine ve ayrıca Ta'til-i Eşgal Kanunu'na da yer ayırır.
- Samet Ağaoğlu ve Selahattin Hüdaioğlu'nun 1938 gibi eski bir tarihte kaleme almış oldukları ve Merkez Matbaası tarafından basılan, Türkiye'de İş Hukuku: İş Hukuku Tarihi (Birinci Cilt) adlı eserleri de, hem yazıldığı tarihi gören ve yaşayan kişiler tarafından yazılmış olması bakımından hem de Türk iş hukuku alanındaki düzenlemeleri inceleyen ilk ve yetkin eserlerden biri olması bakımından ayrıca önem arz eder.

Çalışmanın başlığındaki konu ile ilgili birçok makale bulmak da mümkündür. Bu makalelerden;

- Yavuz Selim Karakışla'nın, Toplum ve Bilim Dergisi'nin 1998 Güz'ünde çıkarılan 78. sayısının 187-208. sayfaları arasında bulunan "Osmanlı

İmparatorluğu’nda 1908 Grevleri” adlı makalesi, konu ve içerik bakımından bu tez çalışması ile yakından bir ilişki gösterir. Makalede özellikle 1908’de hürriyetin ilanı ve işçi hareketlerinin nasıl geliştikleri üzerinde, işçilerin sayısı üzerinde durulur.

- Kemal Sülker’in, Bilim ve Sanat Dergisi’nin 1982 yılında, 21. sayısında yayınlanmak üzere kaleme aldığı ve derginin bu sayısının 34-36. sayfaları arasında bulunan “Osmanlı Toplumunda İşçiler” adlı makalesi de konu ve içerik bakımından tezin konusu ve içeriği ile bir paralellik arz etmektedir. Burada Sülker, Osmanlı işçilerinin içinde bulundukları durumu ve grevlerini, bunun bir sonucu olarak da İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Ta’til-i Eşgal Kanunu’nu çıkardığını vurgular.
- Hakkı Onur’un, Yurt ve Dünya Dergisi’nin 1977 yılındaki 2. Sayısının 277-296. sayfaları arasında yer alan “1908 İşçi Hareketleri ve Jön Türkler” adlı makalesi de, tezin çalışma konusu ile doğrudan ilgilidir. Bu makalede Onur, özellikle 1908 Grevleri’nin adedi ve hangi kurumlarda hangi sebeplerle meydana gelmiş oldukları üzerinde durur.

Tezin çalışma konusuyla kısmen ilgili görünen bazı yüksek lisans ve doktora tezleri de mevcuttur. Bunlardan;

- Nuray Talu’nun, 2008’de Gaziosman Paşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı’nda yazdığı, “Sendikaların Doğuşu; Türkiye ve Batı Avrupa Ülkeleri Karşılaştırması” adlı yayınlanmamış yüksek lisans tezi, bu tezle bazı benzerliklere sahiptir. Talu’nun tezi, Sanayi Devrimi’nin bir ürünü olarak sendikaların ilk başta İngiltere’de belirdiğini kaydeder. İşçilerin içinde bulundukları şartlardan memnun olmadıkları, özellikle de ücret konusundaki hoşnutsuzlukları neticesinde grev hareketlerine giriştiklerini ve örgütlenmeye gittiklerini belirtir.
- Sinan Dinçer’in, 2006’da Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı’nda yazdığı, “The Revolution of 1908 and The Working Class In Turkey (1908 Devrimi ve Türkiye’de İşçi Sınıfı)” adlı yayınlanmamış yüksek lisans tezi, bu tezle

benzerlik göstermektedir. Bu tezde sonuç olarak Dinçer, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin keskin dönüşlerinden bahseder ve bu dönüşlerin işçi sınıfına yansımalarından söz eder.

- Emre Polat'ın, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı'nda yazdığı ve 2004 yılında Truva Yayınları'na, "Osmanlı'nın İlk Yahudi Sosyalisti Avram Benaroya ve Faaliyetleri" adı altında kitaplaştırılan yüksek lisans tezi de bu tezle bazı benzerliklere sahiptir. Polat, bu kitabında, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetime gelmeden önceki işçi ve sosyalist hareketine bakışı ile geldikten sonraki bakışı ve tavrı arasında ciddi farklılıklar olduğunu vurgulamaktadır.

Çalışmada yararlanılan diğer materyal, Osmanlı arşivlerinden, ulaşılabilen ve Kanun metninin aslını barındıran, Kanuna'a dair yorumlamalarda bulunan gazete ve dergi nüshalarıdır.

Çalışmanın yöntemi ise, anılan malzemenin ve içerdiği kuramsal yaklaşımların taranmasından hareketle araştırma ve yazım aşamalarını içerecek şekilde tümdengelim ve tezin alan çalışmasını oluşturan Ta'til-i Eşgal Kanunu'nun irdelenmesinin sonuçlarından kurama doğru giden tümevarım yöntemlerinin birlikte ele alınmasından oluşan bir sistem yöntemi olarak kurgulandı. Hipotezlerin inşasına kadar tümdengelim yöntemi ile grevlerin dünyada ve Osmanlı İmparatorluğu'nda belirmesinin temel nedenlerinin üzerinde duruldu. Bunlara dayanarak hipotezler belirlendi. Hipotezler genel ve özel düzeyleri içerdi. Hipotezlerden hareketle, grevlerin ve bu grevlerin önünü almak için çıkarılan kanunun çıkarılış amacına dair inceleme ve sınama gerçekleştirildikten sonra, bulgular tümevarım yöntemi ile kuramsal düzleme taşındı. Bu incelemeler ise, John T. Dunlop'un, 1958 New York basımı, Henry Holt Yayınlarından çıkan Industrial Relations Systems adlı çalışmasında ortaya koymuş olduğu çalışma ilişkileri kuramı çerçevesinde,

- Çalışma ilişkilerinin aktörlerinin bu ilişkilerin gelişim sürecinde oynadıkları rol,

- Çevre faktörü olarak ortamın çağdaş bir endüstri ilişkileri kurulmasına elverişli olup olmadığı,
- Mevcut ideolojinin kurumsal bir çalışma ilişkileri sistemine cevaz verip vermediği ve
- Nihayet sürecin adım adım kurumlaşmaya doğru evrilip evrilmediği üzerinde durularak, başlangıcından günümüze işçi sınıfı hareketlerinin kendiliğinden ve saman alevi gibi yanıp sönen eylemler mi olduğu yoksa birikerek süren ve çağdaş sanayi ilişkilerine evrilen hareketler mi olduğu konusu çerçevesinde gerçekleştirilmeye çalışıldı.

Hipotezlerin kurgulanması aşamasında da şu adımlar izlendi. Öncelikle Batılı ülkelerdeki işçi hareketlerinin doğuşuyla Osmanlı İmparatorluğu'ndaki işçi hareketlerinin dinamikleri karşılaştırılarak bazı tespitler gerçekleştirilmeye çalışıldı. İkinci düzey hipotezler, Osmanlı çalışma ilişkileri düzenlemelerine dair bazı örneklerin tekil özelliklerine ve sonuçlarına yönelik olarak düzenlendi. Buradan hareketle, üçüncü düzey hipotezlerde, 1908 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda gözlemlenen grev hareketlerinin temel nedenlerinin neler olduğu bulunmaya çalışıldı ve bu grev hareketlerini önlemek adına çıkarılan Ta'til-i Eşgal Kanunu'nun getirmiş olduğu düzenlemelerin, çalışma ilişkileri alanına nasıl yansıdığına dair bazı saptamalara yer verildi.

Çalışmada sistem yönteminin seçilmesinin temel nedeni, 1908 sonrası işçi hareketlerinin analiz edilmesi ve bunların dinamiklerinin tespitine ve bunları önlemeye yönelik önlemlerin analizine çalışılmasıdır. Batılı büyük devletlerde görülen grev hareketlerinin Osmanlı İmparatorluğu sınırları dâhilinde gerçekleşen grevlerle aynı amacı taşıyıp taşımadığının sorgulanması adına öncelikle Batılı devletlerin incelenmesi ve sonra daha özele, Osmanlı İmparatorluğu'na geçişle, tez tümdengelim yöntemi ile başlamış oldu. Tümdengelimle yapılan irdelemelerin özel düzeyde tekil örneklerin incelenmesiyle sınılanması gerektiğinden, Osmanlı çalışma ilişkileri alanından bazı düzenlemelerin araştırılması, gözlenmesi, hipotezlerin sınılanması, bunların sonuçlarının yeniden kuramsal çerçevelere bağlanması

tümevarım yöntemiyle yapıldı. Böylece tezin bütününde sistem yöntemi ile çalışılmış oldu.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 yılında görülen grevler, bir tablo haline getirildi ve incelendi. Bu incelemenin sonucunda, 1908 yılında Osmanlı İmparatorluğu işçi kitlelerince gerçekleştirilen 111 grev eylemi olduğu tespit edildi. Bu işçilerin, genel olarak ücret talebi yüzünden greve gittikleri görüldü.

Bu şekilde kurgulanan çalışmanın bulgusu, şöylece yerleştirilebilir; * Osmanlı İmparatorluğu'nda işçi kitleleri, işçi olma bilincine Batılı ülkelerin işçi kitlelerinden çok daha geç varabildiği hala tartışmalıdır, * Osmanlı İmparatorluğu'nda görülen işçi grevlerinin talebi, Batılı ülkelerdeki gibi çoğunlukla ücret artışı talebidir, * Ta'til-i Eşgal Kanunu öncesi Osmanlı çalışma ilişkileri alanına çeşitli ilkeler getiren hukuksal düzenlemeler bir bütünlük ve genellik arz etmekten uzaktır, * 1908 Grevleri, dönemin özgür siyasal havası içerisinde işçilerin seslerini yükseltmeleri sonucu özellikle de Batı-kapitalist dünyaya yakın ve bu anlamda gelişmişlik düzeyi Anadolu'ya göre yüksek olan Rumeli ve Balkanlar'da kıvılcımlanmıştır, * Bu grevleri önlemek adına çıkarılan Ta'til-i Eşgal Kanunu, yazına katkıda bulunan çoğu yazarın iddialarının aksine grev hakkını tam anlamıyla yasaklamaz ancak bir grev özgürlüğü dönemini de aralamaz. Bu Kanun'un, daha çok kısıtlı bir grev hakkını işçilere tanıdığı söylenebilir.

Bu yaklaşımlarla, tez 7 bölümden oluştu. 1. Bölüm olan Giriş'te, araştırmanın konusu, amacı, önemi ve sorunsalı ile tezin gerçekleştirilmesinde kullanılan malzeme, yöntem açıklandı. Tezin bulgusu ve metin yapısı yerleştirildi. 2. Bölüm'de, grevin ne olup olmadığı, tarihsel perspektifi içerisinde Batılı ülkelerde görülen grev hareketlerinin nereden kaynaklandığı ve hangi dönemlerde görülmeye başlandığı araştırıldı. 3. Bölüm'de Batı'dan Doğu'ya yani Osmanlı İmparatorluğu'na dönülerek, Devlet'in genel ekonomik yapısı ve son dönemlerinde içinde bulunduğu şartlardan ve işçi hareketlerinin başlamasından söz edildi. 4. Bölüm'de, Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 Grevleri başlamadan önce çalışma alanında gerçekleştirilmiş bulunan hukuksal düzenlemeler incelendi. 5. Bölüm'de Tez'in

hipotezleri kurgulandı. 6. Bölüm’de Osmanlı İmparatorluğu’nda 1908 Grevleri, bu grevlerin dinamikleri ve Ta’til-i Eşgal Kanunu ile neyin amaçlandığı üzerinde durularak, kanun analize tabi tutuldu. 7. Bölüm’de ise, tüm tez çalışması boyunca kurgulanan ve sınanan hipotezlerden elde edilen bulgular doğrultusunda sonuçlar ortaya konuldu ve kuramsal söyleme taşındı.

BÖLÜM II

GREV, İŞÇİ HAREKETLERİ ve GELİŞMİŞ BATI ÜLKELERİNDE SENDİKACILIĞIN DOĞUŞU

2. Grev, İşçi Hareketleri ve Gelişmiş Batı Ülkelerinde Sendikacılığın Doğuşu

Grev, işçilerin içerisinde bulundukları maddi ve manevi koşullar nedeniyle, özellikle de uzun çalışma saatleri, sağlık sigortası yapılmaması, tatillerin az olması, yapılan işin hayati tehlike taşımaya karşın işverence bir önlem alınmaması, ücret azlığı ve sair gerekçelerle gerçekleştirdikleri bir eylemdir. Bu eylemin amacı, yukarıda anılan nedenlerden dolayı işverenden talep edilen hakların azami ölçüde elde edilmesi; böylece maddi ve manevi çalışma şartlarının çalışanlar için kolaylaştırılmasıdır. Dinamikleri ve kapsamı bakımından yapılan birçok grev tanımı, yerli ve yabancı çalışma ilişkileri yazınında yerini almıştır. Bu tanımlamaların ortak bazı noktalar üzerinde birleştikleri ve genelde aynı şeyleri farklı kelimeler ve kavramlarla anlatma yolunu seçtikleri görülür. Bu duruma birkaç örnek vermek gerekirse: Talas'a göre grev, çalışma koşullarını kendi lehlerine değiştirmek ve yeni haklar ve menfaatler sağlamak amacı ile işçilerin çoğunun önceden karar vermek suretiyle bir işyerinde ya da işkolunda belirli ya da belirsiz bir süre için çalışmaya son vermeleri durumudur (Talas, 1983:281). Sülker ise, Türkiye'de Grev Hakkı ve Grevler isimli eserinde greve değinerek Latince Grava'dan gelen ve Fransızların Grève, İngilizlerin Strike, Almanların da Streik dedikleri grevin, işçilerin sosyal, ekonomik ve politik nedenlerle toplu halde işi bırakmaları ve isteklerinin gerçekleşmesi için işverenlere, yasa yapıcılara, hükümetlere karşı baskı yapma eylemlerine verilen ad olduğunu belirtir (Sülker, 1976:7). Mahmud Es'ad'a (1326/1909: 6) göre ise grev, bir müessesede bulunan, bir belde veya bir civarda bulunup, bir meslekte çalışan işçilerin geneli veya bir kısmı tarafından, birden işlerin bırakılmasıdır. Bundan maksatları ücreti artırma, iş saatlerini azaltma veya müessesenin düzenini sağlayan kurallarda düzeltim yaptırmak veya topluca prim

almak gibi, bir ferdin yalnız başına elde edemeyeceği neticelerin üretilmesinden ibaret olur.

Yukarıdakilere benzer birçok farklı tanımlamaya ulaşmak mümkündür. Ancak burada üzerinde durulması gereken asıl önemli nokta, grevin bu tanımlamalardan çıkarılabilecek ortak bazı hususlarının olduğudur. Genel olarak kabul gören tanımlamalarından yola çıkılarak, grevin unsurları 4 ayrı noktada toplanabilir. Bunlar, grevin geçici olma özelliği, grevin bir işdurdurma olma özelliği, grevin toplu bir hareket olması özelliği ve son olarak da grevin hesaplı bir işdurdurma olması özelliğidir (Makal, 1987:8-9).

Grev geçicidir ve sürekli bir eylem değildir. Grev, işçilerin işveren kuruluşa ya da bu kuruluşun sahibi kapitaliste seslerini duyurmak ve taleplerini iletmek için başvurdukları bir aygıttır. Bu bakımdan işçiler, grev vasıtasıyla haklarını elde ettiklerinde, işyerlerine yeniden dönmek ve işlerine kaldıkları yerden devam etmek eğilimindedirler. Bu nedenle de, görüldüğü üzere grevin başat özelliği geçici olmasıdır.

Yine grev, bir işdurdurma eylemi niteliğindedir ve işçilerin işverenden isteklerini belirtebilmek amacıyla girişmiş oldukları bir eylem tarzıdır. Grev bazen kendisini, işi tümünden ve topluca bırakmak değil de kısmen işbırakımı ya da işin tüm işçilerce yavaşlatılması biçiminde de gösterir. Ancak nihayetinde, işyavaşlatımı ya da işbırakımı söz konusu değilse, burada bir grevden söz etmek mümkün değildir. Çünkü işbırakımı ve işyavaşlatımı, özellikle de topluca gerçekleştirildiğinde, işçinin işverene karşı kullandığı etkin bir gözdağı verme ve karar aldırma yöntemidir.

Grev toplu bir harekettir. Grev, ancak belli bir sayıdaki işçi grubu tarafından gerçekleştirilen bir eylem olma özelliği gösteriyorsa gerçek anlamını bulabilir. Sadece bir kişi ya da birkaç kişi tarafından gerçekleştirilen bir eylem, kendi başına bir grev olma özelliğini göstermez. Çünkü bir işyerinde çalışan işçilerin en azından genel çokluğunu temsil etmeyen bir hareket, daha çok şahsi isteklerin talebi yolunda bir beyan eylemi olma yoluna girecektir. Aksine grev ise, işyerindeki tüm işçilerin

olmasa da, işçilerin büyük çoğunluğunun haklarını talep eden bir hareket olarak ortaya çıkar. Grev, daha önceden üzerinde düşünülen, tartışılan bir sürecin sonucunda beliren bir eylem olma özelliği gösterir. İşçiler greve gitmelerinden önce aralarında bir anlaşmaya vararak taleplerini ortaya koyarlar. İstekler bir işçi kuruluştan tarafından da işverene iletilebilir.

Tarih içerisinde grevler, çok eski dönemlere kadar götürülebilir. Örgütlenme seviyesine ulaşmak bakımından geri olsalar da, tarihin eski dönemlerinden beri işçiler çalışma koşullarından ve ücretlerinden ötürü birçok grev eylemi gerçekleştirdiler. İlk işbirakımı eylemlerine, Eski Mısır'da, firavun mezarlarının yapımında çalışan işçilerinin (kölelerin değil) M.Ö. 2100 yılına doğru Thebai'daki işbirakımlarıyla rastlanır (Güzel, 1996:23). Sıcak bir iklime sahip bulunan Mısır'da, her biri tonlarla ifade edilen ağırlıktaki kaya parçalarını yontan, işleyen ve bunları uzun mesafeler boyunca sürüklemek suretiyle gereken yere yerleştirilmesi için çalıştırılan çok sayıdaki işçilerin, böylesi ağır çalışma koşullarından, sağlık şartlarından ve en önemlisi de ücretlerinden yakılarak greve gitmiş oldukları akla gelen ilk ve en mantıklı fikirdir.

Ortaçağ'a gelindiğinde de birçok grev eylemi görülür. Ancak Ortaçağ'da işçilerin durumlarını gösteren çok az belge vardır. M. d'Avanel, 1200'lerden 1600'lere dek işçi ücretlerinin %25 gibi büyük bir kısmının ancak işçilerin ekmeklerini almalarına yettiğini ve diğer gıda giderlerinin de harcamaların %35'ini oluşturduğunu kaydeder (Barret, 1970:59). Burada, işçi grevlerinin temel dinamiklerinden birini oluşturan ücret konusuna vurgu yapmak gerekir. Gerçekten de, işçiler her ne kadar çalışma koşullarını beğenmiyor olsalar, bundan hoşnutsuzluk duysalar da, tarih içerisinde grevlerin büyük oranda ücret artışı talepleri temel alınarak gerçekleştirildiği gözlemlenebilir.

Birçok dönemde, grevlere karşı çok sert tedbirler alınması ve şiddetle karşılık verilmesi durumuyla karşılaşılır. 14. yüzyıldan beri görülen grev eylemlerine katılanların bir zamanlar, 1385'te Danzig grevcilerine yapıldığı gibi, kulakları kesildi. Grev yönettikleri iddiasıyla grev öncüler, 1816'da Nottingham'da tarım

işçileri örneğinde olduğu gibi, idam edildiler. 1819'da İngiltere'nin Lancashire kentinde grev hakkı için 80.000 işçinin yaptığı mitingi atlı polisler önlemek istediler ve bu hengâmede, 15 işçi hayatını kaybetti. Çarlık Rusyası'nda, 1905 Ekim'inde, bazı kentlerde patlak veren grevlerde 3.000 işçi hayatını kaybetti (Sülker, 1976:8).

Ancak işçi kitlelerinin önemli ölçüde proleter bilince sahip oldukları dönem sanayileşme ile başlayan dönem oldu. İşçileşme, sanayileşmenin sürmesi ve hizmet sektörünün gelişmesiyle artarak sürdü ve endüstri toplumu zaman içinde ücretliler toplumuna dönüştü. Öte yandan, Koray'ın (2008:86) de belirtmiş olduğu üzere, ücretlilerin kendi aralarında birlik ve dayanışma oluşturmak için başlattıkları örgütlenme de, zamanla hem sendikal hakların sosyo-ekonomik haklar arasında anayasalarda güvence altına alınmasına, hem de işçi sınıfının siyasal bir güç kazanmasına yol açtı. Bu bağlamda, Sanayi Devrimi'nin beşiği olan İngiltere sendikacılık hareketinin doğuşunun incelenmesi, bu konuda yararlı olabilir.

2.1. Sanayi Devrimi ve İngiliz Sendikacılığının Doğuşu

Modern sınaî anlamda sendika, Sanayi Devrimi'nin bir çocuğudur (Gisbert, 1972:210). Çünkü bu devrimin beraberinde getirdiği toplumsal ve ekonomik yapıdaki köklü değişimler, kütle olarak toplumun geniş ölçekli bir kısmını oluşturan işçi sınıfı üzerinde de kısa sürede yansımaları buldu.

Sanayi Devrimi, İngiltere'de başlayan ve gelişen bir olay olmakla birlikte, önemi İngiltere'yi çok aştı. Devrimi izleyen olaylar, bunun bütün dünya üzerinde geniş etkiler yaratan bir gelişme olduğunu gösterir. Bu bakımdan, Sanayi Devrimi, çağdaşı 1789 Fransız Devrimi gibi, dünya tarihinde iz bırakan ve etkileri günümüze kadar gelen bir gelişme olarak değerlendirilir (Aybay, 1970:12).

Marx'ın "Sanayi Ordusu" adını verdiği işçi sınıfı 1800 yıllarından itibaren Avrupa'da doğmaya başladı, 1850'lerde proletarya, tüm nüfusun üçte birine, 1900'lerde ise yarısına kadar ulaşmıştı. Bu sebeple, işçi sınıfı gerçek kimliğini

sanayileşme süreci sonucu kazanabildi (Türkdoğan, 2004:157). Sanayi Devrimi gibi, dünyanın gidişatına etki eden böylesi önemli bir gelişimi başlatan ülke olması açısından da, İngiltere'deki işçi örgütlenmesinin incelenmesi ayrı bir önem arz eder.

İngiltere'de ilk sendikalar, 1799'da ve 1800'de Jakobenlere¹ karşı tedbir almanın telaşı içinde yasallaştırılmış olan *Combination Yasası*'nın² 1824-25'te ilga edilmesinden yararlanılarak kuruldu. Bunun sonucu esasen örgütlenmiş olan işçilerin kurmuş oldukları kuruluşların meşruiyet kazanması oldu (Lichtheim, 1976:166).

18. yüzyılın sonlarına doğru, Sanayi Devrimi ile birlikte, makinenin temel üretim aracı haline gelmesi ekonomide etkin olunca, İngiltere'de bu yeni bir devrin de başlangıcı oldu (Ağralı, 1984:25). Makinesel üretimle beraber yeni bir devir açıldı ve üretim büyük ölçüde artış gösterdi. Bu dönemde, fabrikalarda yoğun kütleler halinde çalıştırılmak üzere işçi ihtiyacı duyulduğundan, feodal nüfusun şehirlere çekilmesi için belirli bazı uygulamalar gündeme geldi. Örneğin hükümet, *Enclosure Act* (Çitleme Yasası) ile köylülerin elinden topraklarını alıp onları çok yoğun bir yoksulluğun içerisine itti ve kırsal nüfusun şehirlere göçüne yol açtı. Bu topraksızlaştırma hareketi, istenildiği gibi bir sonuç verdi ve topraksız, kötü hale düşen birçok kırsal kesim insanı şehirlere doluşarak fabrika işçileri durumuna geldi.

Sanayi Devrimi'nin doğuşu ile işçi sınıfı, tarih alanında çeşitli eylemlerle kendini gösterdi. 18. yüzyılın birinci yarısında ev ekonomisi ve el sanatları ile geçinen işçi tipi, Sanayi Devrimi ile yerini çok kişinin bir arada yaşadığı ve kendilerine ait olmayan üretim araçlarında çalışan insan tipine bıraktı. Ekonomik

¹*Jakobenler (Jacobins)*, Fransız Devrimi döneminde, halk ihtilalini isteyen cumhuriyetçilerdir. İhtilalden önce Paris'te "Anayasa Dostları Cemiyeti" adı altında bir cemiyet kurulmuştu. Bir Jakoben manastırını merkez yaptığı için taraftarlarına Jakoben denildi. Bu cemiyet kısa zamanda diğer şehirlerde de şubeler açtı. İhtilalci ve Jakoben aynı anlama gelir oldu. Bunlar krallığın kaldırılmasını ve halk reformlarını istiyorlardı. 1793 yılı sonunda Jakoben diktatörlüğü kuruldu. Liderleri Robespierre'in 28 Temmuz 1794'te idamından sonra Jakoben ihtilal komiteleri kaldırıldı, klüpleri kapatıldı. Bkz. Mourre ve diğerleri, İhtilaller ve Darbeler Tarihi. çev. Sabiha Bozbağlı. İstanbul; Cem yayınevi, ss. 209, 1974.

²*Combination Yasası (Combination Act)*, İngiliz parlamentosunun 1799 ve 1800 yıllarında, Fransız Devrimi'nin ve Fransa Krallığı ile olan savaşın korkusu ile, sendika kurmayı yasaklamak için çıkardığı çeşitli yasaların adıdır. Bu yasalar 1824 yılında kaldırıldı. Bkz. George Lichtheim, Sosyalizmin Kökeni *The Origins of Socialism*. Basım yeri yok; Altın Kitaplar Yayınevi, ss. 166, 1976.

gücü eline geçiren burjuvazi İngiltere’de işçilere karşı ikiyüzlü bir sosyal politika izledi. Burjuvazi bir yandan işyerlerinde işçilerin kendilerine dayatılan çok ağır iş şartlarına boyun eğerek işverenleriyle barış içinde yaşamalarını öğütlerken, bir yandan da işçilere ücret ödemelerini, iş vermelerini adeta bir yardım, bir sosyal görev, insancıl duygularla yapılmış bir ödeme gibi göstermeye çalıştı (Sülker, 1976:9-10).

1811’de John Ludd’un³ yönettiği bir isyanda, Milland’daki yeni kurulmuş makineler tahrip edildi. 1811’den 1812’ye “Luddisme”, aynı zamanda politik ve ekonomik bir kitle hareketi oldu. Bu hareket, burjuvaziye öyle bir korku verdi ki sonunda hükümet, 1769 yılında hazırlayıp yürürlüğe koymuş olduğu ludist hareketlerin cezalandırılmasına dair kanunun yanı sıra, makinelerin tahribi konusunda, bu çeşit hareketleri ölümle cezalandıran bir kanun tasarısı daha getirdi. Tasarı, 1812 Mart’ında kanun hükmünü aldı, 13 Ocak 1813’te ise, York mahkemesinin vermiş olduğu karar ile ludist hareketin liderlerinden Georges Mellor ve diğer iki eylemci; bundan üç gün sonra ise, yedisi sabah ve sekizi öğleden sonra olmak üzere 15 ludist eylemci idam edildiler (Beer, 478-479). Her ne kadar ölüm cezası ludist hareket için kısmen caydırıcı ve engelleyici bir durum olsa da, bu hareket gelişimine devam etti ve zamanla tükendi. Sanayinin uyanmaya başladığı hiçbir ülke yoktur ki bu çeşit Ludd’çu kargaşalıkları tanımamış olsun (Lefranc ve Sülker, 1966:9).

Ayrıca, İngiliz işçi hareketinin ve sendikal bilincin gelişimine çok önemli katkıları bulunan Robert Owen’i de burada anmak yerinde olur. Robert Owen, 14 Mayıs 1771 tarihinde, Newtown, Montgomeryshire’da doğdu (Jones, 1890:7). İngiliz işçi hareketlerinde ve işçi bilinçlenmesinde önemli bir yere sahiptir. Owen, Sanayi Devrimi’nin anlamını tam anlamıyla kavrayan ilk İngiliz işverenydi. Devrim karşısında İngiliz devlet adamları ve istatistikçiler şaşkına dönmüşken, Owen, güçlü ve kolay kavrayan aklıyla, yeni zenginliğin kaynağını ve hacmini görebildi. Ruhsuz

---

³Luddism ya da Luddisme olarak anılan harekete ismini verenin, John Ludd adındaki şahıs olduğu anlaşılıyor. Ancak Max Beer, *Sosyalizm ve Sosyal Mücadelelerin Tarihi* adlı eserinde, bu kişiyi John Ludd olarak değil, Ned Ludham veya Ned Ludd olarak anmaktadır. Bkz. Max Beer, *Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelelerin Tarihi*, çev. Galip Üstün, İstanbul; May Yayınları, ss. 478, Tarihsiz.

makine sistemlerini ve işverenlerin açgözlülüğünü kontrol etmek, çalışan nüfusu eğiterek, barışçıl görüşlerle yeni toplumsal şartlara adaptasyonlarını gerçekleştirmek için, yükselen üretim dalgasını düzene sokmayı denedi (Owen, 1920: V-VI). Başarılı bir iş adamı olarak Owen, içinde bulunduğu dönemin çalışma koşulları üzerine düşündü, düzeltmek istediği durumlar için çeşitli denemelerde bulundu. Bu denemelerden en ünlüleri New Lanark ve New Harmony deneyleridir.

1800’de çevresinde etkili olmaya başlayan Owen, buradan aldığı cesaretle bir takım yeniliklere girişerek, New Lanark halkının zihniyetini değiştirmeyi başardı. Owen’in giriştiği yeniliklerden bazıları şunlardı: hayat bilgisi dersleri veren okullar açmak, on yaşından küçük çocukların çalıştırılmasını yasaklamak, işyerlerini sağlık şartlarına uygun hale getirmek, emekli sandıkları kurmak ve işsizlik ücreti ödenmesini sağlamak. Owen’in bütün reform planı, kötülüklerin, ancak sebeplerinin ortadan kaldırılmasıyla yok olacağı düşüncesine dayanıyordu. Çünkü Owen, insanın karakterini, yaşadığı çevrenin bir eseri sayıyordu (İşçi, 2004:286).

Bu fikrine dayanarak Owen, doğal bir ortama dayanan bir tarımsal komünizm denemesi olan New Harmony denemesine 1825’te Indiana’da girişti. Owen bu denemesinde tercihini tarımdan yana yaptı ve sanayiye tarım içinde eriterek özel yaşamın tamamen ortadan kalkacağı bir köy yaşamını öngördü. Bu yaşamda, ticaret için üreten bir toplum yerine tüketim için üreten, tüketiciyle ve bu arada emekçiyle ilgilenen bir toplum düzeninin kurulmasını istedi (Göze, 1983:317-318).

İngiliz sendikal hareketi incelenirken Owen ile beraber anılması en yerinde olacak hareket Chartism hareketidir. Chartism-Çartizm, adını 1838 Mayıs’ında yayınlanan “*People’s Charter*” (Halkın İstekleri) adlı belgeden alan bir akımdır. Bu belgeyle ileri sürülen istekler arasında genel oy, parlamento üyelerine ücret ödenmesi, oy hakkının sadece mülk sahiplerine tanınması koşulunun kaldırılması, gizli oy vardır. 1832 seçim reformu yasasının çıkması için işçilerle birlikte savaşımlar vermiş olan tüccar ve sanayici burjuvazi, bu yasadaki parlamentoda daha rahat temsil edilme olanağını buldu. Oysa işçiler için durum fazla değişmedi; işçiler

parlamentoya temsilci sokamadılar. İşte People's Charter bu istekleri yansıtmaktaydı (Sarica, 1999:136).

Sanayi Devrimi güçlü bir kapitalist burjuva sınıfını doğurduğu gibi, çok daha fazla sayıda bir atölye ve fabrika işçileri sınıfını da doğurdu. Sanayi Devrimi, atölye üretiminin bütün kollarına bir bir yayılırken bu yeni ortaya çıkan sınıf da hem sayı, hem de siyasal güç bakımından büyüdü. Bu güç, 1824 yılından sonra kendini duyurdu ve dik başlı parlamentoya, işçi birliklerini yasaklayan kanunun belli bir süre için kaldırılmasını kabul ettirdi. Reform Act'tan önceki kaynaşma sırasında işçiler, reformcu partinin radikal kanadında toplandılar. Reform Act, 1832'den sonra, kendilerini oy hakkından mahrum ettiği için isteklerini halk yasasında dile getirdiler ve büyük burjuvaziye karşı bağımsız bir parti içinde toplandılar. Chartist Parti adını taşıyan bu topluluk, modern çağların ilk işçi partisidir (Engels, 1964:49).

2.2. Fransız Devrimi, Fransa'da İşçi Sınıfı ve Fransız Sendikacılığının Doğuşu

Fransa, 18. yüzyılın başlarından itibaren, Avrupa'nın en büyük devleti olmak için çeşitli girişimlerde bulundu. Bu arada yapılan uzun Veraset Savaşları'na girerek, gelişmeye çalıştı. Özellikle XIV. Louis döneminde, bunda oldukça başarıya da ulaştı. Ne var ki, bu uzun savaşlar, Fransa'yı maddeten ve manen yıpratmıştı. Nitekim 18. yüzyılın ikinci yarısının başlarında, Avusturya Veraset Savaşları'nın (1740-1748) devamı sayılan, Yediyıl Savaşları'na (1756-1763) Avusturya'nın müttefiki olarak girdi, Prusya ve İngiltere'ye karşı savaştı, ancak karada ve denizde yenildi. Savaş sonucunda yapılan 1763 Paris Antlaşması ile de, Avrupa'daki sınırlarını korumakla beraber, Kuzey Amerika ve Hindistan'daki sömürgelerini İngiltere'ye bırakmak zorunda kaldı. Böylece, denizlerde İngiltere'nin üstünlüğünü kabul ettiği gibi, sömürgeler yönünden büyük bir darbe yedi. İngiltere ve Prusya'nın sağladığı avantajlar ise, Fransız kamuoyunda, kendi hükümetlerine karşı duyulan tepkiyi çoğalttı (Uçarol, 1985:8).

XVI. Louis, 1774 yılında kral olduğunda, Fransa'nın mali durumu karmakarışık idi. Halk, vergilerin ağırlığından şikâyet ediyordu. Kral ise bu durumu düzeltecek güç ve ehliyetten yoksundu. Maliye Bakanlığı'na getirilen kişiler de köklü bir çözüm sağlayamadılar. Sonuçta, kral çaresizliğinin de bir sonucu olarak, mali bunalıma bir çözüm bulabilmek amacı ile 1614⁴ yılından beri toplanmayan Etats Genéraux'u toplantıya çağırmak zorunda kaldı (Uçarol, 2008:14).

Halk, kraldan ve diğer yetkililerden beklediği siyasi ve ekonomik açılımları göremediğinden, meclisi kendi başına ele geçirmek istedi ve mecliste temsil edilen üç sınıf olan soylular, ruhbanlar ve halk temsilcileri arasında şiddetli kavgalar başladı. Halk bu mücadeleden başarılı çıktığı için de meclis, bir Milli Meclis halini aldı (Wells, 1972:267). Üçüncü Sınıf olarak da adlandırılan kesimle, ruhban sınıfının kendi içerisindeki fikir anlaşmazlıkları ve çatışmalardan da yararlanılarak oluşturulan bu yeni Milli Meclis, ülkenin iç ve dış yönetimindeki yeteneksizliğinden ötürü, kralı denetimi altına alarak yönetimi ele geçirmek istedi. Ancak kral buna sert tepki gösterdi. Bütün bu olayları takiben, Paris'te baş gösteren ve kısa sürede de tüm ülkeye yayılan isyanların başladığı görülür.

Kralın Millet Meclisi'ni kapatmaya niyet ettiğini öğrenen halk sokaklara boşaldı ve Fransa'nın en zengin prensi olan Orléans Dükünün Palais-Royal'deki malikânesi etrafında büyük bir gösteri yaptı. Halk yığınlarının hareketi, yazın sıcak atmosferinde gittikçe daha büyük boyutlar kazandı ve nihayet 14 Temmuz 1789'da, keyfi ve mutlakîyetçi idarenin sembolü haline gelmiş olan eski Bastille Zindanı'nı zapt etti (Ribard, 1974:152). Ancak bu hareket daha ziyade bir sembol olarak anılır. Çünkü zapt edildiği vakit Bastille Zindanı boştu.

Bastille'nin zapt edilmesiyle, feodal ayrıcalıkların kaldırılmasını arzulayan köylüler başkaldırdılar. Toprak sahiplerinin üstün durumda bulundukları birçok kent komünü, ulusal muhafızlar, feodal beylerin yardımına koştu. İsyancıları alaşağı

⁴Wells, bu meclisin 1614'ten beri değil, 1610 yılından beri toplanmadığını kaydeder. Bkz. H. G. Wells, Kısa Dünya Tarihi Başlangıcından 1946'ya Kadar. çev: Ziya İhsan. İstanbul; Varlık yayınları, ss. 267, 1972.

etmek için, askeri birlikler kente yığılıyordu. Bu tehlikeli gidiş karşısında, burjuvazinin ve feodal zümrelerin eşitliğini onaylamak amacıyla, Kurucu Meclis, 26 Ağustos 1789'da, “*Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirisi*”ni kabul etti ki bu bildiri, gelecekteki anayasaya giriş görevini de yaptı. Bildiri darbelerini, feodal toplumun temellerine yöneltiyordu ve onun ilerici rolü buradaydı. İnsanların eşitliğini ilan ediyor, bağımsızlık, mülkiyet, güvenlik ve baskıya karşı direnmenin, insanların her zaman için geçerli doğal hakları olduğunu bildiriyor, mülkiyetin dokunulmaz ve kutsal bir hak olduğunu ileri sürüyordu (Zubritski v.d., 1995:37).

Böylelikle, burjuvazi krallık ve aristokrasi karşısında büyük bir zafer kazandı, Eski Krallık Rejimi'nin gücünün bir sembolü durumundaki Bastille'i ele geçirdi. Bu tarihten sonra ise, Fransa'da karışıklıklar ve idamlar devam etti, sonunda Napoleon mutlakiyeti yeniden tesis edene ve sert tedbirler alana dek bu durum böylece sürüp gitti.

Fransa'da 18. Yüzyılın sonlarında Sanayi Devrimi'nin henüz başladığı görülmektedir. Buharlı makine, Büyük Devrim yıllarında Fransa'da tanınmıyordu. Sanayi yaşamına, insan gücüne dayanan ziraat egemendi. Bu ülkede de loncaların koymuş oldukları kısıtlayıcı ve yenilikleri önleyen kurallar, Sanayi Devrimi'nin başlamasını geciktiriyordu (Talas, 1976:244). Fransız Devrimi, Avrupa işçi sınıfı hareketinin daha sonraki gelişmesi için, insan hakları savaşımında hem politik demokrasi hem de uluslararası dayanışmanın gerekliliğinin bilincine varılması gibi önemli öncüller yaratmayı başardı. Burjuvaziye karşı toplumsal çatışma deneyimi, toplumun nasıl dönüştürülebileceği üzerine ciddi düşüncelere yol açtı ve İngiltere ve Fransa'da küçük işçi grupları arasında etkiler yarattı. Üretim araçlarının kapitalist mülkiyeti artık onlar için ekonomik yaşamın kesin ya da dokunulmaz bir ilkesi değildi (Abendroth, 1992:13-14). Bu Devrimle beraber, sadece bireycilik değil, dayanışma da ön plana çıkıyordu. Dayanışma ve bunun bir getirisi olan örgütlülük ise işçi hareketlerinin temel dayanak noktalarından birini oluşturmaları bakımından önemlidir.

Büyük Devrim'in getirdiği bu yeni bilinçlenmeyle beraber, işçi sınıfı hareketleri yoğunluk göstermeye başladı. Bu dönem Fransa'sı ekonomik dengesizlik ve kıtlıklarla boğuşmaktadır. Bu durumu göz önünde bulundurarak, 1791'de hükümet 15.000 işsize yardımcı olmak için yoksul işlikleri açmak zorunda kaldı. Bu girişimden sonra işçiler hızla örgütlenmeye başladılar. Bu durumu fark eden ve önlem almak niyetinde olan burjuvazi, yine aynı yıl olan 1791 tarihinde *Le Chapelier* Kanunu'nu çıkardılar ve bu kanunla bütün işçi birlikleri ve loncalar fesih olundu (Barret, 1970:99-100).

1830 yılları boyunca ilk olarak 21 Kasım 1831'de ipekçiler ayaklandı. Ayın 23'ünde şehir ellerindeydi. 1871 Komünü'nün genel bir provası olan bu ayaklanma ve çatışmaların sonucunda, 20.000 asker ve 50 toptan meydana gelmiş bir silahlı kuvvetle ve ancak on günde ezildi. 1834 Şubat'ında Lyonlu ipekçiler yeniden başkaldırdı. 30.000 işçi 14 Şubattan 24 Şubata kadar tam on gün, ücretlerde indirim yapılmasını önlemek için savaştı. Ancak bu girişim de başarısız oldu. Daha sonra 9 Nisan'da yeniden bir ayaklanmaya girişen işçi grubuna yapılan sert müdahale sonucu isyan, 3000 işçinin hayatını kaybetmesiyle son buldu (Kuczyinski, 1994:155-156). 1871 yılında işçiler, Paris'te ilk işçi yönetimini kurarak siyasi mücadeledeki yerlerini ortaya koyan bir pratik gerçekleştirdiler. Bu yönetim *Paris Komünü* olarak da bilinmektedir. Fakat bu işçi yönetimi egemen sınıflar tarafından büyük bir şiddetle bastırıldı. Sert sınıf mücadelelerinin yaşandığı Fransa'da işçi sınıfı, sendikal örgütlenme hakkını ancak 1884'te elde edebildi (Yaraşır: 8).

12. yüzyıldaki koyun tüccarlarının kurdukları ticari sendikaların dışında, Fransa sendikacılığın doğuş yeridir ve General Confederation of Labour (G.C.L.) da onun kapsayıcısı ve en büyük temsilcisidir (Macdonald, 1912:31). Fransa'da ilk sendikal örgütlenmeler 18. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıktı, sendikalar ancak 1884 yılında çıkarılan bir yasa ile tam olarak tanındılar. Üst düzeyde ilk örgütlenme ise 1895 yılında gerçekleşti (KBTV, 1996:340). 1895'te Limoge'da kurulan G.C.L., burjuvaziye karşı girişilen mücadelede, işçi sınıfının sembolü olarak ortaya çıktı. Konfederasyon tüzüğü ücret köleliğinin ortadan kalkması için bütün bilinçli emekçilerin birleşmelerini öğütüyordu (Lefranc ve Sülker, 1966:9).

2.3. Almanya’da İşçi Sınıfı ve Alman Sendikacılığının Doğuşu

Alman sendikal hareketi de, diğer ülkelerin sendikal hareketlerinin gelişimlerinde görüldüğü gibi, birçok engelle karşılaşmasından ötürü gelişimini kolayca gösteremedi. Zira Almanya, sanayi atılımını geç yapmış ve birliğini geç tamamlamış bir ülke konumundaydı.

Almanya’da fabrika işçileri 1840’ta önemsiz bir azınlık teşkil ediyordu. Büyük sanayi proletaryası hatta Berlin ve Viyana’da bile çok küçük önemsiz gruplar halindeydiler. Proletaryanın esas kitlesi, küçük zanaatkarlar ve lümpen proletarya idi (Sülker, 1998:24). Ancak bu örgütlenme eksikliğine karşın, yine bu dönemde, işçiler arasında bir kaynaşma başladı. Bunun sonucu olarak, işçiler tarafından şiddet eylemlerine başvuruldu ve makineler tahrip edildi.

Almanya’da, o tarihlerde demiryolları yapımında istihdam edilen büyük işçi grupları, o zamana kadar Almanya sınırları içerisinde görülmüş en büyük işçi güruhlarını meydana getirmekteydi. 1848’den önce Almanya’da hiçbir yerde, demiryollarının yapımı için kullanılanlar kadar çok sayıda insandan kurulmuş bir işçi ordusu görülmemişti. Büyük hatlarda, örneğin Thüringen hattında 15.000 kişiye kadar varan binlerce kişilik büyük işçi ordusu çalışıyordu. Aslında bu işçiler çok zaman, hasat için ya da kışın, kendi topraklarına, kasabalara bir efendinin toprağında çalışmaya giden yarı-proleter kişilerdi. Ancak şunu unutmamak gerekir ki demiryolu şantiyesinde durum böyle değildi. Kuczyinski’nin (1994:171) de aktardığı gibi, o devir için korkunç derecede kalabalık emekçi orduları oralarda büyük burjuvaziyle karşı karşıya geliyordu.

En eski Alman işçi birlikleri, 1848 yıllarında toplanmıştı. Sendikaların gelişmeye başlaması ise, 1861 ve 1869 yılları arasında, çeşitli eyaletlerde örgütlenme özgürlüğünü kısıtlayıcı kanunların ilgasıyla mümkün olabildi. 1878’in baskı altına alıcı kanunları, işçi örgütlerinin kurulmasını yeniden imkânsızlaştırsa da, 1890’da

anti-sosyalist yasanın ilgasıyla, Almanya'daki sendikal örgütlenme, etki ve gelişimini yeniden göstermeye başladı.

2.4. Amerika Birleşik Devletleri'nde İşçi Sınıfı ve Amerikan Sendikacılığının Doğuşu

2000'li yıllarda, dünyanın en büyük kapitalist düzenlerinden biri, hatta en önde geleni olarak kabul gören Amerika Birleşik Devletleri (A.B.D.), bu kabule karşın sanayisini geç kurdu ama hızla geliştirdi. Amerika, gerçek Sanayi Devrimi'ni 1870'li yıllardan sonra yaparak kısa zaman içinde dünyanın en büyük sanayi devleti oldu (Talas, 1976:204).

Çok karışık ve güç aşamalardan geçerek bugüne ulaşmış bulunan Amerikan sendikacılık hareketinin, bir bakıma tıpkı İngiltere'deki gibi uzun bir geçmişi vardır. Yaygın olmamakla beraber zanaat erbabının ölüm, hastalık gibi durumlarda üyelerine mali yardımlar sağlamak maksadıyla kurdukları meslek dernekleri bir tür sendikacılığın başlangıcı sayılırsa, geçmişi Bağımsızlık Beyannamesi'nden önceki döneme kadar götürmek mümkün olabilir. İlk sendikaların 1790'lardan sonra dülgerlik, ayakkabıcılık ve müretteplik mesleğinde çalışanlar arasında, ücretleri azaltma girişimlerine karşı koymak için kuruldukları görülür (Talas, 1976:205). Bütün bu gelişmeler sonucu A.B.D, kısa süre içerisinde sanayi birliğini kurdu ve dış pazara hızla açılarak kapitalistleşme sürecini olabildiğince hızlandırdı.

Bu şartlar altında, A.B.D'de sendikal hareketin asıl doğumu 1860'lı yıllarda oldu. Sivil Savaş sonrasına kadar, neredeyse tüm işçi birlikleri yerel birlikler durumundaydı ve bunların çoğu da Atlantik kıyısına sıkışmış bir haldeydiler (Reynolds, 1974:364). Ancak bu tarihlerden sonra Amerikan işçi hareketinin ivme kazandığı gözlemlenebilir. Bu tarihlerde, Amerikan işçi hareketinde son derece önemli bir rolü olan Emek Şövalyeleri (Knights of Labour)⁵ adlı örgüt de kuruldu.

⁵Organizasyonun orijinal adı *The Knights of Labour* olup, Türkçeye *Emek Şövalyeleri* ya da *Emeğin Şövalyeleri* olarak tercüme edilebilir.

Kabaca söylenecek olursa, çeşitli şehirlerin çeşitli kasabalarındaki dağınık sendikalar ve sendikal birimler, kendilerini Knights of Labour'a bağladılar ve böylece bu organizasyon da zamanla diğer bir organizasyona, en büyük ulusal sendikal organizasyona dönüştü (Aveling ve Elenor, 1891:135). ABD'deki bu hızlı sendikal gelişime karşın, 18. Yüzyıl boyunca kurulan hemen tüm Amerikan işçi sendika ve partileri kısa ömürlüydü ve siyasete fazlasıyla bulaşmışlardı. İşçi organizasyonlarının bir çoğu, oportünist bir siyaset gütmekteydiler. Yine bu organizasyonların çoğu, yüksek ücret ve daha iyi çalışma koşulları formu altında, aslında kişisel çıkarlarını gözetenlerin ellerindeydi. Sonuç olarak, Carlton (1920:183) tarafından da aktarıldığı gibi, işçi organizasyonlarının aktif politikanın içerisinde gereğinden fazla bulunmaları, ücret pazarlığı, grevler ve boykotlar gibi eski politikalarının sahip olduğu potansiyel gücü kaybetmelerine yol açtı.

Bu kısma kadar, Batı'da işçi kitlelerinin ve sendikacılık hareketlerinin hangi şartlar altında doğmuş ve gelişimlerini sürdürmüş oldukları konusu ele alındı. Bu konunun incelenmesinin, Osmanlı İmparatorluğu'nda işçi kitlelerinin ortaya çıkışları ve sendikal harekete doğru evrilme eğilimi gösteren birtakım hareketlere hangi şartlar altında ve ne tür taleplerle girişmiş olduklarının tespit edilmesinde daha nesnel bilgilere ulaşması adına yararlı olacağı düşünülmektedir. Bu bölümde incelenen konularla, 3. Bölüm'ün irdeleme konusu olan 1900'lerde Osmanlı İmparatorluğu ve İşçi Sınıfı Hareketleri'nin daha iyi kavranabileceği umulmaktadır. Gerçekten de, Batı ülkelerinde görülen işçi hareketleri ve sendikacılık hareketlerinin doğuşu ve gelişmeleri ile kıyaslama yapabilmek adına 2. Bölüm'de incelenen konular önem arz eder.

BÖLÜM III

1900'LERDE OSMANLI İMPARATORLUĞU ve İŞÇİ HAREKETLERİ

3. 1900'lerde Osmanlı İmparatorluğu ve İşçi Hareketleri

Bu kısımda, öncelikle araştırma konusuna ışık tutması bakımından Osmanlı İmparatorluğu'nun genel ekonomik yapısı ve özellikle imparatorluğun son dönemlerinde bu yapıda gözlemlenen değişiklikler üzerinde duruldu. Ayrıca Sanayi Devrimi karşısında imparatorluğun takındığı tavır ve ekonomiyi ıslah etmek üzere girişilen yenilik hareketlerinden de kısaca bahsedildi. Böylece, Osmanlı İmparatorluğu işçi sınıfının doğuşu ve gelişim düzeyleri yerleştirilmeye çalışıldı. Bu çalışmanın odak konusu olan Ta'til-i Eşgal Kanunu'nun getirilerinin irdelenmesine ortam sağlamak üzere bunlar yapıldı. Bunların yerleştirilebilmesi için, öncelikle imparatorluğun yapısının genel olarak açıklanması yerinde olur.

3.1. Asya-Tipi Üretim Tarzı ve İmparatorluğun Genel Sosyo-Ekonomik Yapısı

Geri kalmış ülkelerde ya da Doğu toplumlarında, gelişmiş kapitalist ülkelerin tarihlerinde görülen türden bir devinim neden olmadı ya da bunların kapitalist gelişme doğrultusundaki gelişimleri niçin sınırlı kaldı ve neden çarpık bir nitelik kazandı (Özgür, 1975:33) soruları, tezin odak sorunu bağlamında yanıtlanmayı fazlasıyla gerektirir.

Bu ve benzeri sorular, ancak sözü edilen geri kalmış ülkelerin ekonomik yapılarının tarihsel gelişim ve dönüşüm süreçleri incelenerek yanıtlanabilir. Ancak bazı düşünürler, bu gibi ülkelerin ekonomik gelişim süreçlerinin genel itibarıyla belirli ortak yanları olduğunu ileri sürerler ki, bunların en başında Marx ve Engels gelir. Marx, Doğu-despotik toplumları olarak adlandırdığı toplumların ekonomik

gelişim seyirlerini, Asya-Tipi Üretim Tarzı (A.T.Ü.T.) olarak adlandırdığı genel bir şema içerisinde inceledi ve Doğu-despotik toplumlarının gelişim aşamalarının Batı-feodal toplumlarınkilerden keskin çizgilerle ayrıldığını belirtti. Bu şemaya göre, Batıdaki feodal beylerin kısmen de olsa merkezi gücü ve yetkiyi kral ile paylaşmalarına karşın, Doğu toplumlarında tek hâkim otorite imparatordur/sultandır. Bu durum Doğu-despotik toplumlarındaki devlet ve imparator tanımlarını da Batı devletlerindekiinden hayli farklı kılmıştır. Doğu toplumlarında imparatorun yegâne yönetsel güç olduğu ve hatta yeryüzünde Tanrı'yı temsil ettiği düşünülür; bu bağlamda devlet de, Tanrı veya Tanrısal irade tarafından, yönetimi elinde bulunduran hükümdara ve onun hanedanına verilen bir armağan, aşkın bir emanet olarak görülür. Hal böyle olunca, Doğu toplumlarında devletin kutsanması ve yüceltilmiş bir boyut kazanması da kaçınılmaz olur. Devlete karşı gelmek Tanrı'ya karşı gelmekle eş tutulur hale gelir.⁶

Buna karşın Batı-feodal toplumlarında, kralın egemenlik yetkisini sadece feodal beylerle sınırlı kalmayarak “kilise” ile de paylaştığı görülür. İşte bu yetki bölüşümü, kralın tüm ülke üzerindeki egemenliğini, Doğu-despotik toplumlarındaki sultanın yönetimine sunan egemenlikten ayırır ve onu farklı bir düzleme konuşturur. Bu durum, Doğu-despotik toplumlarını ve Batı-feodal toplumlarını birbirinden ayıran önemli bir faktördür. Devlet yönetiminde yetkilerin bölüşümü ve tek elde toplanması durumları, doğal olarak devletin seyrini de etkiler (Varga, 1970:72-92).

Batı-feodal toplumları ile Doğu-despotik toplumları arasındaki bir diğer ve en önemli ayrım ise, üretim dizgesiyle ilgilidir. ATÜT olarak anılan Asya-Tipi Üretim Tarzı, ilkel toplumda daha gelişmiş üretim biçimlerinin muntazam bir artışın meydana gelmesini sağladıkları vakit ortaya çıktı. Bu artık, daha karmaşık bir işbölümünün ve tarımla zanaatın birbirinden ayrılışının da şartı oldu. Bu işbölümü ise, üretimdeki auto-subsistance, öteki deyişle kendi kendini geçindirme karakterini sağlamlaştırdı (Godelier, 1993:16).

⁶Bu konuyla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Chesneaux ve diğerleri, Asya Tipi Üretim Tarzı. Çeviren: İrvem Keskinoglu. İstanbul; ANT Yayınları, 1970.

ATÜT kavramının çerçevesi içinde Marx bize, bağımsız köy topluluklarının kendi aralarındaki gerçek veya hayali birliğin ifadesi olan bir üstün topluluğu temsil eden bir bireyler azınlığının iktidarına tabi toplumların tablosunu çizer. Kökeninde, dini, siyasi, iktisadi ortak yarar fonksiyonlarından doğan bu iktidar zamanla ve derece derece, bir sömürme iktidarı haline gelmekte, ama aynı zamanda bir fonksiyon iktidarı olmaktan hiçbir zaman çıkmamaktadır. Bu azınlığın, topluluklara sunduğu hizmetler karşılığında yararlandığı özel avantajlar, zamanla birer karşılıksız mükellefiyet, diğer bir deyişle bir sömürü haline gelmekteydi. Köylüler, sık sık toprakları ellerinden alınarak mülksüzleştirilmekte ve bu topraklar, üstün azınlığın timsali olan Kral'ın mülkiyeti olmaktadır (Godelier, 1993:51-52). Böylece, mülkiyeti daima elinde bulunduran ve dilediği zaman hizmetli kesimin ellerinden topraklarını alma yetkisine sahip bir sömürücü sınıf doğmakta ve özel mülkiyet bu sınıfça yasaklanmaktaydı. Bu Marx'ın, Batı-feodal toplumlarının ekonomik gelişim seyri ile Doğu-despotik toplumlarının gelişim seyrinin niçin birbirinden bu derece farklı olduğunu üzerine konuşturduğu temel noktadır.

Kısaca özetlemek gerekirse, feodal toplumda özel mülkiyet mevcuttur ve bu nedenle özel mülkiyet kavramıyla beraber, ticaretin itici gücü olan kar güdüsü ile hareket etmek gayet doğal ve mümkündür. Oysa Doğu-despotik toplumlarında durum bunun tam tersini gösterir. Haliyle ilkel sermayeye sahip olan ve ondan yoksun bulunan toplumsal katmanların gelişmeleri de farklı yönlerde seyir etti; birisi üzerinde tasarrufta bulunduğu mülk ve parası ile şehre göç ederek –bazen de işçi yapılmak ve zor şartlar altında çalıştırılmak üzere göçe zorlanarak- daha iyi yaşam şartlarına kavuştu ve toplumsal yapıya değişik sınıfsal katmanlar kazandırdı, diğeri ise toprağa bağlı çiftçi olarak kaldı.

Osmanlı ekonomik düzeni ise, toprağa ve zirai üretime dayanan bir dizge olarak adlandırılabilir. Bağımlı ya da sömürülen sınıf, asıl üretici olan reayadır. Fakat reayanın genel kural ve uygulama olarak toprağa bağlılığı söz konusu değildir (Divitçioğlu, 1981:119). Ayrıca, özellikle 15. ve 16. yüzyıllar sonrası görülen ekonomik duraklama ve gerileme döneminden önce Osmanlı İmparatorluğu'nun

zanaat ve ticaret alanlarında da önemli gelişmeler kaydettiği ve devrin Batı ülkelerine göre ekonomik hâkimiyeti elinde bulundurduğu gözlemlenir.

Ancak zamanla, Osmanlı ekonomisi Avrupa’da görülen baş döndürücü hızdaki gelişmelere ayak uyduramayarak önce olduğu yerde saymaya ve sonra da gerilemeye başladı. Esasen burada “*gerileme*” kavramından kasıt, Avrupa’nın daha önce de detaylı olarak bahsedilen *Sanayi Devrimi* gibi, üretim modellerinin gidişatını neredeyse tamamen değiştiren bir devrim yaşayarak sosyo-ekonomik bakımdan inanılmaz bir hızla gelişmeye başlaması karşısında, Osmanlı İmparatorluğu’nun yerinde sayması durumudur.⁷

17. yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı toprak rejimi artık tümüyle çöktü, tarımsal üretim düştü, dış ticaret olduğu gibi Batı ticaret şirketlerinin tekeli altına girmeye başladı. Ticaret dengesinin bozulması yüzünden imparatorluk artık kesin olarak hammadde ülkesi durumuna geldi. Bu nedenle, Sencer’in (1982:69) Berkes’ten aktardığı gibi, zaten 16. yüzyıl sonu dünya fiyat devrimi ve yarattığı mali krizden sonra sarsılmış olan Osmanlı maliyesi, altın ve gümüş varlığını dışarıya akıtmaya başladı, tüm bu etkilerle devlet, esnaf ve köylü ekonomik anlamda büyük darbeler yedi.

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, gitgide, daha çok Fransa, İngiltere, Avusturya ve Rusya’nın ekonomik ve politik baskılarının ağırlığını duymaya başladı. Yüzyılın sonlarına doğru, bu gruba genç Almanya da eklendi. Sanayileşmiş Batı, otarşik bile olmayan ve daha çok, bir zamanlar ticari yolları üstündeki askeri egemenliğine yaslanan Osmanlı ekonomisini hızla çökertti. Devlet hazinesinin kaynakları kurudu, geniş dış istikrazlara başvuruldu. Avrupa sermayesi, Osmanlı ülkesine akmaya başladı ve bir yabancı bankalar şebekesi kuruldu. Gelen sermaye daha çok pamuk ve tütün gibi tarım ürünleriyle ilgilendi. Bu ürünlerin dış pazarlara taşınması ve karşılığında sanayi maddeleri getirilmesi için, demir ve deniz yollarında ulaştırma sektörüne de el atıldı. Böylelikle, yavaş yavaş bir yarı sömürge durumuna

⁷Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*. İstanbul; Dergâh Yayınları, 1985.

giren Türkiye’de, ekonomik temel değişiklikler toplumsal sınıfları da etkilemeye başladı (Tunçay, 2000:22-23).

Bu nedenle, dönemin yenilikçi padişahı II. Mahmut tarafından gerçekleştirilen askeri, siyasi ve ekonomik alanlardaki tüm yenilik çabalarına karşın, İmparatorluk, özellikle de ekonomi alanında, gittikçe daha fazla dışa bağımlı hale gelmeye başladı. 1838 yılında İngiltere ile daha sonra diğer ülkelerle imzalanan ticaret anlaşmaları, Kırım Savaşı ile devletin mali sıkıntıya düşmesi sonucu başlatılan borçlanma siyaseti, İmparatorluğu Avrupa ülkelerinin açık pazarı haline getirdi (Tokol, 1994:2). Ayrıca 1838 anlaşması, ticaret tekellerini ortadan kaldırarak ve yabancı tüccarlara Osmanlı tüccarları karşısında daha avantajlı bir konum vererek olası bir toplumsal çözülmenin ve işsizliğin de koşullarını hazırladı (Keyder, 2001:46).

Ülkeye gelen yabancı sermayenin kurmuş olduğu işyerlerinde çalışan işçiler, eski zanaatkâr ve çiftçiler, ekonomik anlamda dışa bağımlı durumda bulunan Osmanlı yönetiminin getirdiği çalışma ilişkileri uygulamalarına uymak durumundaydı. Ancak işçinin içerisinde bulunduğu kötü şartlar ve ücret düşüklüğü, onu grevlere sevk etti.

Aşağıda, işçilerin girişmiş oldukları bu grev hareketlerine nasıl bir süreç sonunda ulaşılmış olduğu konusu irdelendi. Bu bağlamda, öncelikle Osmanlı İmparatorluğu’nda işçi kitlelerinin nasıl doğduğu ve gelişimini nasıl sürdürdüğü konularına vurgu yapıldı. Buradan hareketle, ilerideki konu olan 1908 Grevleri’ne nasıl gelindiği hakkında bazı bilgiler ortaya konulmaya çalışıldı.

3.2. Osmanlı İmparatorluğu’nda İşçi Kitlelerinin Doğuşu ve Gelişimi

Avrupa ülkelerine göre Osmanlı İmparatorluğu’nda sendikal hareketin daha geç ortaya çıkıp geliştiğini söylemek mümkündür. Gerçekten de, Batı’nın geçirmiş olduğu Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi gibi iki büyük gelişmeyi dışarıdan takip

eden, kısmen de Jön Türkler aracılığıyla bu fikir akımlarıyla tanış olan bir ülkede, bilinçlenme seviyesi yüksek bir işçi kitlesi bulmak pek de mümkün değildi. Ancak işçilerin, 1908 Devrimi ile gelen kısa özgürlük ortamından yararlandıkları görülür. Bu dönemde sosyalist yayınların da ülkeye daha rahat girmeye başlaması ve basın özgürlüğü ortamının doğması ile beraber, Osmanlı işçilerinde bilinç seviyesinin az da olsa yükselmeye başladığı gözlenir. Ancak bu durum daha çok Rumeli ve Balkanlar'daki işçiler için geçerlidir. Çünkü Balkanlar ve özellikle de Selanik, merkezi Osmanlı yönetiminden kısmen uzak oldukları ve Avrupa'dan Anadolu'dan etkilendiklerinden çok daha fazla etkilendikleri için, buralarda sosyalist işçi hareketinin daha yaygın bir nitelik taşıdığı gözlemlenir. Bu durum ise, Rumeli ve Balkanlar'ı birer işçi merkezi haline getirir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda işçi kitleleri eski dönemlerde de vardı. Ancak işçilerin sayısı azdı. Başka nedenlere de bağlı olarak, imparatorluğun güçlü dönemlerinde işçiler basit el işleri ve imalat işçileri idiler ve bağımsız bir güç biçiminde etkili değildiler (Koç, 1994:83). Ancak İmparatorluğun bu dönemlerinde – örgütlülükten uzak da olsa- ufak çapta bazı işçi hareketleri görüldü.⁸

19. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda yegâne mesleki kuruluş türü Ahi Teşkilatı'ydı. Ancak sanayileşen Avrupa ülkelerinin rekabeti sonucunda bu örgütler zayıfladı ve nihayet 1860'da kabul edilen Mecelle ile tarihe karıştılar. Ahiler Teşkilatı, giderek loncalar, bazı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, ortadan kalkmayıp Türkiye'nin sanayileşmeye başladığı devreye kadar yaşayabilselerdi, Türk sendikacılığına belki başka bazı vasıflar, özellikler ve değerler katabilirlerdi (Dereli, 1971:47).

Saptanabildiği kadarıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nda doğrudan işçileri korumaya yönelik ilk düzenleme, 1834 yılında Mısır Hidivi Mehmet Ali Paşa'nın

⁸Örneğin, 1587 yılında Mehmet Paşa tarafından yaptırılan bir cami inşaatında çalışan duvarcı, marangoz ve taşçı ustaları, 12 akçe olan yevmiyelerinin yetmediği mazeretiyle 4'er akçe zam talebinde bulunmuşlardır. İşçilerin bu istekleri kabul edilmiştir. Ancak bazı işçiler bununla da yetinmeyerek daha fazla ücret talebinde bulununca, bir ferman çıkarılarak bu işçilerin "*haklarından gelinmesi*" istenmiştir. Bu konu hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Yıldırım Koç, Sendikal Eğitim Notları, Ankara; Öteki Yayınevi, ss. 83, 1994.

oğlu İbrahim Paşa'nın bir süre işgal ettiği Çukurova bölgesinde tarım işçileri için getirdiği kurallardır (Koç, 2003:38). Bu kurallara göre, işçiler bir buçuk gün tatil yapacaklar ve tatil gününden önceki çalışılan yarım gün için de tam yevmiye alacaklardı (Yalman, 1977:500). Mehmet Ali Paşa, bu kuralları getirmekle, Osmanlı İmparatorluğu'nda işçi lehine ilk önlemleri alan kişi olarak anılabilir. Sıcak Çukurova bölgesinde çalışan tarım işçileri için, tatil süresinin arttırılması ve çalışılan yarım gün için tam günlük ücret alınması önemli bir gelişme olsa gerektir ki işçiler, Mehmet Ali Paşa'yı övücü şiirler, türküler dahi söylemişlerdir.⁹ Bu ilk düzenlemenin ardından, değişik tarihlerde ve bölgelerde başka isimler altında belli birtakım düzenlemeler de yapıldı. Bunlara aşağıda kısaca değinildi.

3.3 Osmanlı İmparatorluğu'nda Ta'til-i Eşgal Kanunu Öncesi Çalışma İlişkilerine Dair Genel Düzenlemeler

Osmanlı İmparatorluğu çalışma ilişkileri düzenlemeleri, genellikle şer'i ve örfi hukuk çerçevesinde getirilmekteydi. Böyle olmasa dahi, bu hukuk düzenlerinden etkilenen bir yapı göstermekteydiler. Şer'i hukuk, zaten Osmanlı İmparatorluğu hukuk dairesinde en üst makamı işgal etmekteydi. Teokratik bir İmparatorluk için, bu belki de normal karşılanabilir. Ancak sadece dini ve geçmişe atıfla getirilen örfi hukuk uygulamaları, yetersiz kalabilmekteydi. Çalışma ilişkileri alanında da rastlanılan bu durum, ilk olarak Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye örneği çerçevesinde gözlemlenebilir.

Çalışma koşul ve ilişkileri ile ilgili dolaylı kuralların dağınık ve düzensiz biçimde serpiştirilmiş olduğu genel nitelikli yasaların ilki, *Mecelle-i Ahkam-ı Adliye*'dir. Fransız Medeni Yasası'nın alınması düşüncesinden vazgeçilerek, Cevdet Paşa'nın önerisi doğrultusunda fıkıh kitaplarından, yani dinsel temellerden yararlanılarak bir yasa hazırlamak üzere 1869 yılında oluşturulan kurulun 1876 yılına değin süren çalışmalarının sonucunda ortaya çıkan Mecelle, temelde kira

⁹Daha fazla bilgi için bkz., A. Rıza Yalman (Yalkın), Cenupta Türkmen Oymakları II. Yayına Hazırlayan: Sabahat Emir, Ankara; Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977.

sözleşmelerine ayrılmış ikinci kitabında yer alan birkaç maddesinde iş ilişkilerine değinmişti (Gülmez, 1991:289-290). Ancak bu münasebetler devrin anlayışına uygun olarak “*icare-i adem*” yani insan kirası şeklinde ele alınır ve 562-581. maddelerde düzenlenir. Bununla beraber başka maddelerinde de yer yer işçi ile ilgili hükümlere rastlanabilir (Yazgan, 1982:35).

Örnelemek gerekirse, Mecelle’nin 413. maddesine göre ecir öteki deyişle işçi, “*nefsini kiraya veren kimse*”dir. 421. madde de, konusu amel, öteki deyişle iş olan kira sözleşmesinde memura “*ecir*” diğer bir deyişle kiraya verilen şeye işçi denildiğini belirtip, işçi tanımı konusundaki bu anlayışı yineleyerek pekiştirir. Mecelle’ye göre iki tür “*ecir*” vardır. Birincisi, “*aylıklı hizmetkâr*” gibi “*yalnız müstecire işlemek üzere tutulan*” ve “*ecr-i has*” olarak tanımlanan işçidir. İkincisi de, “*müstecirden başkasına işlememek şartıyla mukayyet olmayan ecir*” biçiminde tanımlanan “*ecir-i müsterek*”tir (Gülmez, 1991:290-291).

İşçiyi, sözleşmenin yanlarından ve emeğini kiralayan biri olarak değil, konusu ve kendini kiralayan biri olarak tanımlayan Mecelle, işçi-işveren ilişkilerinin kendine özgülüğünü kavrayamamış ve bu yaklaşımıyla ilişkilere “*köle-efendi*”¹⁰ anlayışıyla eğilmiş olduğu öne sürülür (Meral v.d, 1986:23). Mecelle’nin başlatmış olduğu “*ecir*” yani nefsinin belli bir para karşılığı belli bir müddet için satmak üzere işverenle belli şartlar altında uzlaşmayı kabullenen kişi olarak görülen işçi ve bu işçi kavrayışı, Mecelle’nin kendisinden çok daha uzun yaşayabildi. Ancak, 1961 Anayasası vasıtasıyla bu tarz bir *efendi-köle* ilişkisine son verildi ve bu tür bir tanımlamaya gitmekten vazgeçildi. Bu anlamda Mecelle, Roma ve Babil çalışma ilişkileri düzenlemelerine benzer nitelikler gösteren bir uygulama olarak, Osmanlı çalışma ilişkileri dizgesinde yerini aldı.

¹⁰Buradaki “*köle-efendi*” kavramı, Hegelyan anlamda kullanılmamıştır. Vurgulanmak istenen “*köle-efendi*” ilişkisi, Roma ve Babil çalışma ilişkilerinde görülen, çalışanın bir köle gibi bedenini işverene kiralaması durumudur.

Ereğli Kömürleri İşletmesi'nde çalışan işçilerin durumunu ıslah etmek üzere Madeni Humayun Nazırı Dilaver Paşa, 1865¹¹ tarihinde, ismi ile anılan 100 maddelik bir nizamname hazırladı. Bu nizamname ile işçilerin işe alınış şekilleri, ücretleri, nasıl barındırılacakları ve çalışma şartları bir ölçüye kadar düzenlenmekteydi (Ağralı, 1967:22-23).

Makal (1997:285-287), Dilaver Paşa Nizamnamesi'nin çalışma koşulları konusundaki genel düzenlemelerini, başlıca üç kategori altında topluyordu. Bunlara kısaca göz atılacak olursa:

Ücretler: Nizamname'de ücret konusu değişik maddelerde ele alınmıştı. 22. madde ile liyakat esasına göre ücret ödenmesi öngörülürken, 75.-76. ve 77. maddelerde ise işçi ücretlerinin diğer ücretlere nazaran daha önce ödenmesi gerektiği hükme bağlanıyordu. Ayrıca nizamnamenin, 81. ve 84. Maddelerinde, çeşitli nedenlerden ötürü çalışamayan işçilerin ücret koşulları düzenlenmekteydi.

Çalışma süreleri: Nizamname'nin 29. maddesi ile günlük azami çalışma süresi 10 saat olarak belirlenmekteydi. 56. madde ise, işçilere hafta tatili olanağı sağlanmayacağını belirtiyor ancak dini günlerde izinli olacakları şeklinde bir hüküm de içeriyordu. Ayrıca nizamname, bölgede yaşayan 13-50 yaş arasındaki erkek nüfusa madenlerde, 12'şer günlük dönüşümlü gruplar halinde çalışma mükellefiyeti de getiriyordu. Ancak nizamnamedeki hükümlere rağmen, sermayedarlar, çalışma saatlerini çoğu zaman 16 saate kadar çıkarabiliyorlardı ve 9 yaşındaki çocukları bile çalıştırma yoluna gidebiliyorlardı (Tuncer, 1998:31).

Diğer Koruyucu Önlemler: bu önlemlerin arasında, 11. madde ile işçilerin nasıl barındırılacağı düzenlenmekte ve işçi barınakları yaptırılması, işçilere tıbbi

---

¹¹Ağralı, nizamnamenin çıkarılış tarihini 1865 olarak zikrederken, Makal bu tarihi 1867 olarak saptamıştır. Krş. Sedat Ağralı, Günümüze Kadar Belgelerle Türk Sendikacılığı, Basım yeri yok, ss. 22-23, 1967 ve Ahmet Makal, Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920 Türkiye Çalışma İlişkileri Tarihi, Ankara; İmge Yayınevi, ss. 285, 1997. Ayrıca, Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi'nin ilk cildinde de, Nizamname'nin çıkış tarihi olarak 1867'ye rastlamaktayız. Bkz. Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, cilt: 1. İstanbul; ss.306, 1996.

hizmet ve ilaç sağlanması, işçilere ihtiyaç maddeleri satan dükkân sahiplerinin aşırı kazanç elde etmelerinin önlenmesi gibi hükümler bulunmaktaydı (Makal, 1997:286).

Nizamname her ne kadar, görünürde Ereğli kömür işçileri için oldukça sevindirici ve ferahlatıcı hükümler bulundursa da, sultan tarafından kabul görmeyince eski çalışma düzenine dönüldüğü ve bu yenilik hareketlerinden de vazgeçildiği görüldü. Sultanın bu uygulamadan vazgeçerek eski usule dönmesi, Osmanlı çalışma ilişkilerindeki keyfiyet unsurunu göstermesi bakımından önem taşır.

İşçilerle ilgili gerçekleştirilen bir diğer düzenleme de Maadin Nizamname'si vasıtasıyla oldu. Nizamname, Dilaver Paşa Nizamnamesi'nde mevcut olmayan bazı yeni önlemlerle, madencilik kesimindeki koruyuculuk düzeyini yükseltiyordu (Makal, 1997:287). Maadin Nizamnamesi ile getirilen ve ayrıca vurgulanması gereken diğer yenilik de, Dilaver Paşa Nizamnamesi'nde öngörülen zorunlu çalışma durumunun ortadan kaldırılmasıdır. Bu nizamnamede esas itibarıyla yer alan tedbirler şunlardır:

- (a) Kaza ihtimali varsa gerekli tedbirler alınmadan çalışmaya girişilmemesi,
- (b) Kazanın, o yerdeki memur veya maden mühendisine derhal bildirilmesi,
- (c) Madenlerde doktor bulundurulması,
- (d) Madenlerde eczane açılması,
- (e) İş kazasına uğrayan işçilere ve ailelerine mahkemenin tayin edeceği miktarda yardım parası ödenmesi ve ayrıca tazminat verilmesi,
- (f) İşçilerin ücret-i layika (yeterli ücret) ile ve yalnız kendi rızalarıyla çalıştırılmaları,
- (g) Vali ve mühendislerin cebri çalıştırmayı kesinlikle önlemeye memur olmaları (Yazgan, 1982:35).

Bu nizamnamede sonraki yıllarda, 1887 ve 1906'da yapılan değişikliklerle, mühendis ve ustabaşların yanı sıra, maden üretiminde çalıştırılacak işçilerin de

Osmanlı uyruğundan ve madenin bulunduğu yer halkından olması koşulları getirildi (Meral v.d, 1986:21).

Sonuç olarak Dilaver Paşa ve Maadin Nizamnamelerinin, buharlı güce geçen Osmanlı ordusunun gereksinim duyduğu kömür ihtiyacını karşılamak üzere, gerekli görülen bir takım düzenlemelerin gerçekleştirilebilmesi adına çıkarılmış oldukları söylenebilir.

Osmanlı İmparatorluğu’nda, gerileme dönemiyle beraber bozulan vergi sistemi, huzursuzluğu gittikçe artıran yerli ve yabancı sermayedarların aşırı sömürücülüğüyle birleşince huzursuzluk alıp yürüyor, devlet memurlarının, genellikle mültezim ve muhsil denilen vergi memurlarının zulümleri, halkı müşkül durumda bırakıyordu. Ayrıca, vergi borçlarının ürünle ödenmesi sırasındaki birçok haksızlık ve zulümler de başkaldırmalara neden oluyordu (Lefranc ve Sülker, 1966: 136).

Bu olumsuz etki ve tepkiler, 1845’te Polis Nizamı adlı yönetmelikle önlenmek istendi ve polise şu yeni görevler verildi:

“İşini gücünü terk ile mücerret tatil-i mesalih-i ibad garezinde olan amele ve işçi makulelerinin cemiyetlerinin def’ ve izalesiyle ihtilal vukuunun önün kestirilmesi (madde 12).”

Buradaki nitelemenin Türkçe’ye uyarlanmış hali şudur:

“Bir işin hayırlı olmasını sona erdirme maksadıyla hareket eden, işini gücünü bırakan işçi ile ayak takımından sayılan niteliksiz işçilerin topluluklarının dağıtılması, birliklerinin giderilmesiyle kalkışma girişimlerinin önüne geçilmesi...” (Sülker, 1982: 34 v.d).

Maddenin açık hükmünden görüldüğü gibi, Osmanlı yöneticileri için “amele ve işçi”nin “*ta’til-i mesalih*”i, toplantı ve kalabalıkları ile cemiyetleri “*zabıta işi*”dir.

İşçi hareketi bir “zabıta olayı” olarak değerlendiriliyordu. Yöneticiler “*amele ve işçi*”nin “*düzen*”i bozmasından çekinmiş ve böyle bir oluşumun önlenmesi görevi polise verilmişti (Güzel, 1981:27).

10 Nisan 1845¹² tarihli Polis Nizamı’na göre, ülke genelini ve taşrayı kapsamaksızın salt İstanbul’a özgü olmak üzere “*polis*” denilen bir “*usul-i cedide-i zaptiye*” kuruldu (Gülmez, 1991:371). 17 maddeden oluşan Polis Nizamı, kendisinden 45 yıl önce çıkarılan 1 Temmuz 1800 tarihli “*Paris Emniyet Müdürünün Görevlerini Düzenleyen Kararname*”nin, polisin genel görevlerinin yer aldığı ikinci bölümü temel alınarak hazırlanmış bir metindir. Nizamın 16. maddesi, dirlik ve düzenliğin sağlanması, geçiş, oturma ve ateşli silah kullanma gibi konularda gerekli izin belgelerinin verilmesi, kimi kamusal yerlerde ve alanlarda düzen ve güvenliğin sağlanması, ahlaka ve kamu namusuna aykırı düşen yerlerin ve yayınların denetlenmesi gibi konuları düzenliyordu (Gülmez, 1991:372).

Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu’nda görülen ve bazı örnekleri yukarıda anılan düzenlemelere benzer yasal düzenlemeler, Batı ülkelerinde Sanayi Devrimi’ni Osmanlı İmparatorluğu’ndan daha önce deneyimlemiş oldukları için daha erken tarihlerde görülür. İngiltere’de, 1350’den beri devletin çıraklık, çalışma saatleri ve ücretler hakkında düzenlemeler yapabilmesini öngören bir yasa mevcuttu. Ancak kapitalizmin hızla gelişmeye başlamasıyla beraber ücretlerde yaşanan düşüklük ve çalışma koşulları karşısında örgütlenerek grev hareketlerine girişen ve sendikalar kuran işçiler bu kanunun yetersizliğinden şikâyet etmeye başladı. Bu örgütlülüğün çekinen kapitalistlerin yönetime çok sayıda verdiği dilekçe ile hükümet bu sefer de 1799-1800 Combination Acts (Dernek Yasaları)’nı çıkardı. Yasalar, ücretlerin arttırımı veya iş koşullarını iyileştirme amacındaki tüm birliklere yasak getiriyor ve bu yasağı çiğneyenleri de cezalandırıyordu (Rocker, 1989:44-45).

¹²Polis Nizamnamesi’ne dair iki ayrı tarih zikredildiğini görmekteyiz. Gülmez bize 10 Nisan 1845 tarihini verirken, Koç bu tarihi 18 Nisan 1845 olarak saptamıştır. Karşılaştırma için bkz. Mesut Gülmez, Türkiye’de Çalışma İlişkileri 1936 Öncesi II. Basım. Ankara; Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını, ss. 371, 1991 ve Yıldırım Koç, 100 Soruda Türkiye’de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi. İstanbul; Gerçek Yayınevi, ss. 21, 1998.

Buraya kadar, 1908 Grevleri döneminden önce Osmanlı İmparatorluğu'nda ne tarzda bir çalışma ilişkileri sistemi oluşturulmaya çalışıldığı üzerinde duruldu. Yukarıda da görülebileceği üzere, 1908 Grevleri ve Ta'til-i Eşgal Kanunu'ndan önceki dönemlerde çalışma ilişkileri alanına getirilen düzenlemeler, tüm Osmanlı işçilerini kapsamıyor olmaları, diğer bir deyişle yerel olmaları bakımından Ta'til-i Eşgal Kanunu'ndan ayrılırlar. Ayrıca, Ta'til-i Eşgal Kanunu öncesi dönemine ait düzenlemeler, Dilaver Paşa Nizamnamesi'nde de örneği görülebileceği üzere kişisel bazı çabalar veya istekler sonucu da getirilmiş olabilir. Buradan hareketle, 1908'deki işçi hareketlerinin ve grevlerin ayrıntılı olarak ele alınmasında yarar vardır. Bundan sonraki bölümde, 1908 Grevleri üzerinde duruldu.

BÖLÜM IV

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA 1908 İŞÇİ HAREKETLERİ ve GREVLER DALGASI

4. Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 İşçi Hareketleri ve Grevler Dalgası

Osmanlı İmparatorluğu'nda, 1908 yılına gelindiğinde, bu tarihten önceki 30-35 yıl boyunca görülen toplam grev sayısından daha fazla grevin 2-3 ay gibi çok kısa denilebilecek bir süre içerisinde gerçekleştirildiği görülür. Bu grevlerin hangi dinamiklerle gerçekleştirildiği ve bu noktaya nasıl geldiği ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun dönem itibarıyla içerisinde bulunduğu sosyo-ekonomik şartlar aracılığıyla araştırılabilir, gözlemlenebilir.

4.1. 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'na Genel Bir Bakış

19. yüzyıla gelindiğinde, devlet her ne kadar batılılaşma yolunda yenilik çabaları içinde bulunulsa da artık neredeyse tamamen yarı-sömürge durumuna girmiş bulunmaktaydı. 1789 Fransız Devrimi ile aynı sene tahta çıkan III. Selim, kendisinden önce başlatılan yenilik çalışmalarını hızlandırmak ve bu yenilik hareketlerine diğer yenilerini eklemek niyetinde idi. Ancak yeniliğe çok bağnazca karşı olan bazı yöneticiler ve özellikle de yeniçeriler tarafından öldürülerek, bu yenilik isteğini canıyla ödedi. Bu dönem için Osmanlı işçi kitlelerinin herhangi bir eyleme giriştiklerine dair elde açık bir belge yoktur. Ancak daha önce de belirtildiği üzere, örgütlülüğünden uzak bazı işçi gruplarının, amaçlarına ulaşınca dağılmak üzere küçük çapta bazı gösterilere giriştikleri düşünülebilir. Zira bu, IV. Murat devrinden beri bilinen bir durumdur.

III. Selim'den sonra tahta çıkan II. Mahmut döneminin ise, belki de en önemli olayı, Sened-i İttifak'ın kabulüdür. II. Mahmut'un tahta çıkışını borçlu

olduğu Alemdar Mustafa Paşa, dağınık ve başına buyruk bir halde bulunan ayan beylerini İstanbul'a çağırdı ve Padişah ile gerçekleşen görüşmeler sonucu 7 Ekim 1808 tarihinde Sened-i İttifak kabul olundu. Birçok madde içerse de, İttifak daha ziyade merkezi otoritenin sarsılan gücünü toplaması amacını güdüyordu. Ancak ayan beyleri de mutlak güç olan padişaha varlıklarını kabul ettirebilmiş ve onunla pazarlık masasına oturabilmişlerdi. Bu bakımdan, kimilerine göre Sened-i İttifak, Türk tarihinin Magna Carta'sıdır. Bilindiği üzere Magna Carta İngiliz Kralı John ile feodal beyler arasında 1215 yılında yapılmış, karşılıklı hakları saptayan bir sözleşmedir (Akşin, 1995:95).

Sultan II. Mahmut 30 Haziran 1839'da tüberkülozdan ölünce, yerine 1839'dan 1861'e dek saltanat sürecektir olan büyük oğlu Abdülmecit geçti (Zürcher, 2005:50). Bu sırada, içte ve dışta birçok isyan ve diğer yenilik hareketleri ile meşgul olan Osmanlı Devleti, İngilizlerle, İngiliz tüccarlarına hayli ayrıcalıklar sağlayan 1838 Balta Limanı Antlaşması'nı da imzalamış bulunuyordu. Bu arada gayrimüslimlerin devletten kopmalarını engellemek ve Mısır'da büyük bir isyan başlatmış olan Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın¹³ halinde Avrupa kamuoyunun desteğini elde etmek amacıyla Tanzimat Fermanı 3 Kasım 1839'da ilan edildi. Ferman,

- 1) Can, ırz ve mal güvenliğinin sağlanması,
  - 2) İltizam usulünün kaldırılması,
  - 3) Askerlik görevinin düzene sokulması ve 4-5 sene ile sınırlandırılması
- gibi düzenlemelerle, 5-10 yıl içerisinde ülkenin düzelebileceğini belirtiyordu (Akşin, 2008:30).

Tanzimat Fermanı'yla açılan Tanzimat Devri dönemi reformlarının ana gerekçesi, Avrupa'nın askeri, teknik ve ekonomik alanlardaki gelişimi karşısında çaresiz kalan Osmanlı Devleti'ni yeni düzenlemelerle ayağa kaldırmaktır. Bunun yanı sıra gayrimüslim tebaanın Balkanlar'da Sırp ve Yunan ayaklanmalarına yol açan hoşnutsuzluğuna karşı, Osmanlı toplum dokusunun yeni bir adalet ve eşitlik

¹³Osmanlı Devleti tarihinde saptanabilen ilk sosyal politika önlemlerinin, Mehmet Ali Paşa'nın oğlu olan İbrahim Paşa tarafından alınmış olduğu daha önce de belirtildi.

anlayışıyla onarılması, “Osmanlı vatandaşlığının” ön plana çıkarılması hedeflendi (İnal, 2008:419). Bu fermanın ilanı ile II. Abdülhamit’in istibdat dönemine kadar sürecek olan Tanzimat Dönemi’nin açıldığı kabul edilmektedir.

Tanzimat Fermanı’nın ilanından 20 yıl kadar geçmişken, aynı maksatlara yönelik bir ferman olan Islahat Fermanı’nın yayınlandığı görülmektedir. 1856 tarihli Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı’nın eki değil, farklı özelliklere sahip, Müslüman olmayan Osmanlı vatandaşlarına yirmi ana konuda yeni haklar getiren özelliklere sahiptir. 1839 tarihli Tanzimat Fermanı’nın yeterli görülmemesi nedeniyle, yabancı devletler tarafından hazırlanıp, Babıâli tarafından tasdik edilmiş bir metindi ve özellikle dış baskı sonucunda 18 Şubat 1856 tarihinde “Islahat Fermanı” adı ile Abdülmecit tarafından bir Hattı Hümayun şeklinde Paris görüşmeleri öncesinde ilan edildi. İsteklerindeki ana tema, yine Hristiyan azınlıklara tanınması istenilen haklardır (İnal, 2008:429). Osmanlı İmparatorluğu, her ne kadar Batılı devletlerin gözünde itibarını yeniden kazanmaya çalışsa ve bunun için de Tanzimat Fermanı gibi yenilikçilerin istekleri üzerine ya da Islahat Fermanı gibi dış devletlerin zoruyla gerçekleştirilen yenilik çalışmalarına girişse bile; zamanla artık müzminleşmiş iç isyanlar ve ekonomik çöküntü ile baş edemez hale gelmişti. Bu arada tahta Abdülmecit’ten sonra sırasıyla Abdülaziz ve tahtta ancak 93 gün kalabilen V. Murat geçti. Akli dengesinin yerinde olmadığına dair şeyhülislamdan alınan fetva sonrasında V. Murat tahttan indirildi ve anayasayı ilan etmeyi kabul eden Veliaht Abdülhamit, 31 Ağustos 1876’da Sultan II. Abdülhamit olarak tahta çıktı (Kuyaş v.d, 2006:168).

II. Abdülhamit, tahta meşruti idareyi ilan edeceği sözüyle çıktı ancak kısa bir süre sonra kendi istibdatını kurdu. II. Abdülhamit çok kuşkucu bir kimse idi. Bu huyu da istibdat yönetimi ile birleşince, ülkede birçok özgürlük üzerinde fakat en önemlisi de insanların fikirlerini yayma aracı olan basın üzerinde ciddi bir sansür bulundurmaya başladı. Böyle bir kuşkucu istibdatın ve II. Abdülhamit’in denge politikasının arasında, ülke 1908’de II. Meşrutiyet’in ilanına dek yönetildi.

4.2. II. Meşrutiyet'e Doğru

II. Abdülhamit, söz vermiş olduğu üzere, anayasayı ilan etti. Ancak, 1876'daki anayasal hareket yalnızca mutlakıyetçi monarşiye çekidüzen veren bir hareketten başka bir şey değildi. Çünkü amaç buydu ve daha fazlası istenmiyordu. 1876 yılında padişah tarafından kabul edilen Kanun-ı Esasi¹⁴, Avrupa'nın en tutucu anayasaları örnek alınarak hazırlandı ve Kansu (2001:1) tarafından da aktarıldığı gibi, hazırlanışındaki kurumların görüşleri doğrultusunda siyasal gücü monarşi ile bürokrasi arasında paylaştırmaktan ibaretti.

23 Aralık 1876 tarihinde kabul edilen Kanun-ı Esasi'ye göre, yetkileri yazılı hale getirilmiş olsa da padişah hâkim-i mutlaktı. Padişahın Meclis-i Mebusan'dan gelen yasal düzenlemeleri veto etme hakkı sınırsızdı. Bu da gösteriyor ki, padişahın yetkilerine getirilen sınırlama, bu yetkilerin yazılı hale getirilmesinden ibaretti (Işık, 1995:17). Zaten aradan pek de uzun bir zaman geçmeden, Mayıs 1877'de, II. Abdülhamit yeni anayasayı askıya aldı ve toplanmış olan meclisi de dağıttı (Eversly, 1917:325).

Bu döneme yakın, Abdülaziz saltanatı esnasında, Batı taklitçiliğini eleştirel bir gözle tenkit eden ve şayet Osmanlı İmparatorluğu kurtarılacak ise, bunun geleneksel Osmanlı kültürünün kendine has özellikleri çerçevesinde yapılması gereğini savunmuş olan Genç Osmanlılar Cemiyeti (GOC)'nin varlığı görülür. Çoğu yurtdışında tahsil görmüş ve özellikle de Fransız Devrimi'nin milliyetçi akımlarından etkilenmiş olan bu grup, padişahın yetkilerinin sınırlandırılması ve meşruti/anayasal bir yönetime geçilmesi için çaba veriyordu. Cemiyet'in, 1865 senesi haziranında İstanbul'da gizli olarak kurulduğu görülür (Tunaya, 1952:91). Bu cemiyet ve üyeleri, Avrupalılarca Jön Türkler veya Genç Türkler adıyla anılmaya başlanmış ve daha

¹⁴Kanun-ı Esasi, iki meşrutiyet döneminde de uygulandı. Kısa süren I. Meşrutiyet dönemini II. Abdülhamit'in istibdat rejimi izlemiş, daha sonra II. Meşrutiyet ilan edilmiştir. Bu anayasa, Mütareke ve Müdafaa-i Hukuk dönemlerini kapsayarak, 1924 yılına değin 48 yıl yürürlükte kaldı. Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Gelişmeler [1876-1938] Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet Dönemi. İstanbul; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss. 14, 2001.

sonraları bağrından, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularını ve üyelerini de çıkardı.

Jön Türklerin ortaya çıkardıkları siyasi fikirlerde, devirlerinde Avrupa'da tartışılmakta olan fikirlerin izlerini görmek mümkündür (Mardin, 1964:226). Ancak Jön Türklerin her birinin birbiri ile büyük oranda örtüşen görüşleri paylaştığını söylemek pek de mümkün değildir. Bu dönemde Jön Türkler, özellikle Avrupa siyaset arenalarında tartışılan Karl Mannheim, Auguste Comte gibi düşünürlerin görüşlerinden etkilenmişlerdir. Kendi şahsi görüşleri ile bu düşünürlerin görüşlerini harmanlayarak muhafazakâr bir bürokrasi kurma düşüncesi hâkimdir. Fakat bu fikirlerle birleştirerek de olsa hiçbir Jön Türk'ün orijinal bir fikir ortaya koyduğu söylenemez. Zira uzun yıllar baskı sebebiyle yurtdışına kaçmış ve yurtdışı merkezli çalışmış olmaları da bunu gösterir gibidir. Kendi memleketlerinden uzak geçen yıllarda şüphesiz ki bulundukları ülkede ortaya konulan fikirleri benimsedikleri söylenebilir (Mardin, 1964:225-230).

Yeni çağlarda Avrupa'da meşrutiyet ve demokrasi nasıl burjuvazinin istekleri arasında baş köşeyi işgal ediyor idiyse, Avrupa'da gördükleri meşrutiyeti isteyen genç Osmanlı aydınları, kendileri kapitalist olmamakla birlikte, zihniyetlerinin feodallık yerine burjuvalığa yönelik olması dolayısıyla, bu isteği ve öbür çağdaş isteklerini ileri sürmek suretiyle bir burjuva düzeni istemiş oluyorlardı (Akşin, 2009:135). Ancak yukarıda da bahsedildiği gibi, orijinal fikirler üretmekten uzak Osmanlı entelijansiyası, bu isteğin nasıl olması gerektiğine dair tartışmaları, yine Batılı ülke düşünürlerince ortaya atılan fikirler üzerinden yürütüyordu. Jön Türkler, içinde bulundukları bu siyasi fikir eksikliklerini iki şekilde gidermeye çalıştılar. Bir taraftan kendi devirlerinde Avrupa'da tartışılmakta olan fikirlerin popülerize edilmiş şekillerinin etkisi altında kaldılar ve büyük teorisyenlerle halk arasında köprü vazifesi gören bazı düşünürlerin görüşlerini kendi fikirlerine taşıdılar. Öteki taraftan da, uzun zaman fikirsizlikten kendileri de şikâyet ettikten sonra Abdülhamit devrinde ihtilalcı muhitlerin dışında geliştirilmiş bazı siyasi ve sosyal dünya görüşlerini kabul etmek zorunda kaldılar (Mardin, 1964:2). Bu durum da, Jön Türkler olarak anılan

grubun düşün anlamında bir karmaşa içerisinde olduğunu göstermesi açısından ilginç görülebilir.

GOC'nin kuruluşundan bir süre sonra, Jön Türkler olarak anılan aydın kesim arasında görüş ayrılıkları baş gösterdi. Ancak tüm bu ayrılıklara rağmen, istibdat idaresi karşısında beliren mücadele ve mukavemet, memleket içinde ve dışında, 1878 senesinden İkinci Meşrutiyet'in ilan edildiği gün olan 23 Temmuz 1908'e kadar bir çığ haline geldi (Tunaya, 1952:102). Her ne kadar fikir bakımından yukarıda ifade edildiği gibi bir karmaşıklık içerisinde bulunsalar da, birleştikleri en önemli nokta II. Abdülhamit istibdatının yıkılması gereği idi. Böylece meşruti yönetim bir kere daha, bu sefer esaslı olarak ilan edilebilir ve uygulanabilirdi.

Genç Türk hareketinin izleri 1889'a kadar götürülebilir. Bu hareketin II. Abdülhamit'e karşı entelektüel bir muhalefet haline geldiği, ancak reel politikaya 1908 Devrimi öncesine kadar girmediği gözlemlenir (Hanioğlu, 2001:3). 1889 yılında İstanbul'da bulunan Askeri Tıbbiyeli 5 öğrenci İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'ni (İOC) kurarlar. Bu kuruculardan en ünlüleri Abdullah Cevdet ve İbrahim Temo'dur. Kurulan gizli örgütün başlıca etkinliği, zaman zaman kendi aralarında toplanıp Namık Kemal ve benzeri özgürlükçü yazarların yapıtlarını okumaktır. Bir çeşit gizli fikir kulübü olduğu söylenebilir. 1895'e doğru üyeler Paris'te bulunan Ahmet Rıza ile temas kurarlar ve onun telkinleri sonucunda örgütün adını Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti (OİTC) diye değiştirirler (Akşin, 2009:47). Böylece, Abdülhamit'in mutlak yönetimini alaşağı edecek olan en güçlü muhalif örgüt kurulmuş olur. Yurtiçi ve dışından oldukça fazla sayıda üyeyi bünyesine alan örgüt, etki alanını gittikçe genişletir ve amacı olan, Abdülhamit'in mutlak monarşisinin yerine meşrutiyet rejimini geçirme yolunda hızla yol kat etmeye başlar.

Osmanlı İmparatorluğu'na giren ilk Batılı fikirlerin çoğunun Paris kökenli olduğu iddia edilir (Ramsaur, 2007:31). Fransız Devrimi'nden sonra Avrupa'da egemen olan milliyetçilik ve anayasacılık akımları, Osmanlı aydınlarını ve kendilerini imparatorluğu kurtarmakla görevli sayan genç subayları etkiledi. Yurtiçi ve yurtdışı örgütlenmelerle güçlenen İTC, Makedonya'da isyan ederek dağa çıkan

subayların baskısıyla, sonunda Abdülhamit'i, anayasayı yeniden yürürlüğe koymaya mecbur etti (Kongar, 2006:131). Böylece, tarihte II. Meşrutiyet adı ile anılacak olan dönem de açılmış oluyordu.

1908 Devrimi bir anlamda 'geç kalmış' liberal bir devrimdi. 18. yüzyıl sonunda Fransa'da başlayan ve dalga dalga önce Avrupa'nın diğer ülkelerine, sonra da dünyaya yayılan özgürlükçü düşüncenin sonucu olarak ortaya çıkmış bir dönüşümün halkalarından biriydi. 1905'te Rusya'daki devrimin ardından 1906 yılında İran'da gerçekleşen ve mutlakıyetçi, otokratik rejimlere karşı çıkışı simgeleyen devrim çabalarından da konjonktürel olarak hayli etkilenmiş olmasına rağmen, 1908 Devrimi'nin esas ilham kaynağı 1789 Fransız Devrimiydi. Bu etki öylesine güçlüydü ki, 1908 Devrimi'nin sloganları bile 1789'daki özelemlerin aynısıydı: "Hürriyet, Müsavat, Uhuvvet" – yani, "Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik" ya da Fransızca orijinaliyle, "Liberté, Egalité, Fraternité" (Kansu, 2001:358). Bu fikirler, bireyselliğe vurgu yaptığı kadar dayanışma ruhunu da güçlendiriyordu. Bu bakımdan, Batı'da görülen işçi birleşmeleri ve örgütlenmeleri derecesinde olamasa da, Osmanlı işçi kitleleri üzerinde de etkili olduğu iddia edilebilir. Aşağıda, 1908 döneminde görülen yoğun grevlerden önce, 1872-1908 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda görülen işçi hareketlerine kısaca değinildi.

4.3. 1872-1908 Yılları Arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda İşçi Hareketleri

Osmanlı Devleti, daha önce de değinildiği üzere, 19. yüzyılda ticarî bakımdan bir dışa açılma ve eklemlenmeye çalışma süreci geçirdi. Zira yine daha önce bahsedildiği üzere, Batı, bu devirde Sanayi Devrimi ve buharlı makinelerle yapılan üretimin sağladığı avantajlar sayesinde çoktan fabrikalar açmış ve sanayide dev atılımlar göstermişti. Ancak Batı'ya kıyasla Osmanlı ekonomisi çok zor bir durum içerisindeydi ve hazine bomboştu. Devletin bu son yıllarında, işlenmiş maddeye karşı kapıları açıktı. Türkiye açık bir pazar halindeydi. 1839 Tanzimat Fermanı ile yabancı sermayenin mal ithalinde gösterilen kolaylıklar kanunlaştı. Bu ayrıcalıkların neredeyse hepsini yabancı sermaye grupları düzenliyor, sevk ve idare ediyordu

(Sayılğan, 1963:55). Maddi bakımdan gücü ve özgürlüğü bulunmayan bir devletin mali, siyasi ve sair iç işlerine karışılması da pek muhtemeldir. Bu bakımdan, Batı emperyalistleri, görünüşte pek tatlılıkla maliyeyi düzeltmek, borç para vermek, ticaret kanunlarında değişiklikler yapmak için çalıştı. Bu çalışmanın amacı aslında endüstri kapitalizmine, daha açıkçası fabrika mallarına pazar bulmaktan başka bir şey değildi (Şanda:14).

Sanayiden ve haliyle makinesel üretimden yoksun Osmanlı ekonomisi, sürekli olarak dışarıdan mamul mal ithali yöntemi ile döndürülmeye gayret ediliyordu. 1820'lerden Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen yaklaşık yüz yıl boyunca, Batı Avrupa'dan ithal edilen mamul malların hacmi hızla genişledi. Sanayi Devrimi'nin ürünlerinin rekabeti karşısında, zanaatlara dayalı üretim faaliyetleri kimi dallarda direnebildi ise de, pek çok dalda geriledi, kimi dallarda da tümüyle yıkılıp gitti (Pamuk, 2005:224). Bu yıkılış, zanaatkârların birçoğunun işyerlerine kilit vurarak büyük fabrikalara işçi olarak çalışmaya gitmek zorunda kalmalarına yol açtı. Batıdaki ev altlarındaki atölyelerde gerçekleştirilen üretimin büyük fabrikalara kayması gibi, şimdi de Osmanlı zanaatkâr sınıfı fabrikalara akıyordu.

Boratav (2006:21), bu devirde devletin yarı-sömürge niteliği göstermesinin en açık belirtileri olarak kısaca dış borçlanmaları, Düyun-ı Umumiye'nin kurulmasını, sürekli imtiyazlar arayarak ülkeye girme fırsatı kollayan yabancı sermaye yatırımlarını, giderek ağırlaşan ve yaygınlaşan kapitülasyonlar zinciri sonucunda ülke yönetiminin önce iktisadi, sonra büyük ölçüde askeri ve siyasi alanlarda emperyalizmin denetimine girmiş olmasını zikretmektedir.

Böylesi ağır ekonomik şartlar altında, yaşamını emeğini satarak sürdürmekten başka çaresi olmayan proleter sınıf ise, haliyle bu şartlardan nasibini alarak yaşamaktaydı. Bu gidişattan memnun olmayan işçiler, çok güçlü olmamakla beraber, bu dönemlerde örgütlenerek bazı grev hareketlerine girişmeye başladı. Sanayileşme sürecine görece geç girmiş olan Osmanlı Devleti'nde, ağırlıklı olarak askeri ihtiyaçlara yönelik üretim yapan ve hizmet veren işyerlerinde ilk işçi

hareketleri, kendiliğinden grevler olarak 1872’de görüldü.¹⁵ Tersanelerde, demiryolları yapımında, posta telgraf işletmelerinde ve Rumeli kesiminde bütün işletmelerindeki bu ilk grevler 1880 yılına gelindiğinde birden kesildi. Çünkü mutlakiyetçilikle yönetilen Osmanlı Devleti’nde, kısa süreli bir meşrutiyet yönetimi denemesinden sonra, 1880’de ağır bir baskı rejimi başladı (Baydar, 1998:5).

Döneme ilişkin sanayinin ve işçi sınıfının yapısı kabaca böyle iken, aynı yapı, örgütlenmeler ve işçi mücadeleleri açısından da farklı değildir. 1908 öncesi dönem için iki işçi örgütünden söz edilebilir. Bunlardan ilkinin, kökü 1866’ya giden Ameleperver Cemiyeti (A.C.) olduğu görülür (Özbey, 2001:13). İstanbul’da kurulan bu A.C’nin, aydınların desteğinde olması, işsizlere iş bulmayı ve yoksul işçilere yardım etmeyi amaçlaması bakımından, işçi cemiyetinden daha çok, bir hayır cemiyeti hüviyeti taşıdığı anlaşıyor (Yazıcı, 1996:92).

1895 yılında da, İstanbul’da silah fabrikalarında çalışan bir grup işçi Osmanlı Amele Cemiyeti’ni (O.A.C.) kurdu (Şişmanov, 1990:32). Cemiyet idarecileri Paris’teki fikir hareketlerini izliyor, hürriyeti savunuyor, işçilerin ıstıraplarını dile getiriyordu. Tophane’deki fabrikalarda çalışanların üye olduğu bu cemiyet gizli çalışmalar da yapıyordu. Böylece padişahlığın baskı rejimine karşı halkı aydınlatmaya uğraşıyordu. Fakat bu cemiyete mensup olanlar kısa süre içinde yakalandılar, işkence gördüler, sürgüne gönderildiler (Sülker, 1976:35-36). Buradan hareketle, Osmanlı işçi kitlelerinin örgütlenmek ve bilinçlenmek üzere birtakım eylemlere giriştikleri söylenebilir. Gerçekten de, Batıda görülen işçi kitlelerine bakıldığında Osmanlı işçi kitlelerinden daha köklü ve zorlu savaşlar vermiş oldukları ve fikirsiz düzlemde de, özellikle sosyalizmden beslendikleri görülür. Fransız Devrimi’nin getirdiği bireycilik bağlamındaki insan hakları kavramından yola çıkarak, daha insanca ve maddi şartları daha iyi bir hayat yaşamak istediklerini vurgulayan işçi kitleleri artık Osmanlı İmparatorluğu’nda da görülmeye başlandı.

¹⁵Sencer, 1872’den 1908’e kadar görülen grevlerin sayısını 23 olarak anmaktayken, Polat bu sayıyı 50 olarak verir. Ayrıca Sencer, bu dönemde görülen ilk grevin 1872 yılında değil 1873’te görüldüğünü; hicri tarih miladiye çevrilirken yapılan bir hatadan ötürü ilk grevin 1872 yılında gerçekleştirilmiş olduğu kanaatinin oluştuğunu ve yaygınlık kazandığını kaydeder. Bilgi ve karşılaştırma için bkz. Oya Sencer, Türkiye’de İşçi Sınıfı. İstanbul; Habora Yayınları, ss. 147, 1969 ve Emre Polat, Osmanlı’nın İlk Yahudi Sosyalisti Avram Benaroya ve Faaliyetleri. İstanbul; Truva Yayınları, ss. 119, 2004.

Artık işçiler, tam manasıyla bir sınıf görünümü altında olmasa da kitleler halinde isteklerini dile getirmekten çekinmiyordu. Solidarite, yani dayanışma kavramı da artık Osmanlı işçisi için daha anlamlı bir hale gelmişti. Fransız Devrimi'nin yaymış olduğu dayanışma fikri, işçiler arasındaki örgütlenme isteğini ve girişimlerini artırmıştı. 1870'li yıllardan itibaren görülen az sayıdaki ve süresiz grev hareketleri, yerini örgütlenmeye evrilmese bile buna yakın bir görünüm sunan yeni ve kesif bir grevler dönemine bırakıyordu.

4.4. Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 Devrimi, Grevler ve İttihat ve Terakki Yönetiminin İşçi Hareketlerine Karşı Tutumu

İkinci Meşrutiyet'in çok yönlü bir niteliği vardı. Bir yandan Abdülhamit rejimini (1876-1908) yıkıyor; Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunu simgeliyordu. Bir yandan da, yeni bir devletin kuruluş deneylerini kapsayan bir siyaset laboratuvarı durumundaydı (Tunaya, 2001:122). 1908 Meşrutiyet'i ile İttihat ve Terakki Cemiyeti imparatorluğa hâkim oluyor; devlet, cemiyetin eline geçiyordu (Küçükömer, 1989:82-83).

1908 yılına kadar İTC sadece Sultanı 1876 Anayasasına uymaya zorlamak amacını güden bir siyasi dernekti, oysa şimdi birdenbire kendisini memleketi idare etme vazifesiyle yüklü buldu. Hükümeti devralmaya hazırlıksız olduğunu bilen Cemiyet, ilkin iktidara geçmemek, sadece “vatani” bir dernek olarak kalmak kararını verdi. Ancak öbür yandan 1908 seçimlerinde kendi adaylarını öne sürerek Mebusan Meclisini kontrolü altına almaktan da çekinmedi (Karpas, 1996:38).

Meşrutiyet devriminin getirdiği düşünce, ifade ve toplantı özgürlüğünün etkisi sadece sevinçli ya da öfkeli siyasal gösterilerle kalmadı, ayrıca işçiler arasında yaygın çalkantılara da sebep oldu. İşçiler, fiyat artışlarını, devrimden sonraki ilk iki ay içerisinde enflasyonun %20'leri bulmasının kendilerine verdiği zararları telafi etmek için ücret artışı talebinde bulunmuşlardı; talepleri yerine getirilmeyince İmparatorluğu bir grev dalgası sardı (Zürcher, 2009:146). Ancak, ileride de

görülebileceği üzere, İTC iktidarı eline geçirdikten sonra görülen özgürlük ortamı çok kısa sürdü; İTC'nin baskıcı tedbir ve yöntemleri yeni bir baskı döneminin kapısını araladı. Gerçek şu ki, Yeni Osmanlılar devlet sisteminde neyi uygulayacaklarını bilmedikleri ve bir ideoloji örgütü olamadıkları için, 1876 tarihinde Meşrutiyet'in ilanı ile tarih sahnesinden çekilmek durumunda kaldılar. Ne Yeni Osmanlılar Derneği olarak ne de Jön Türk hareketinin devamı bulunan İTC olarak Jön Türkler gerçek bir ideoloji ortaya koyamadı ve dertleri teşhis ve tedavide hiçbir zaman isabetli kararlar alamadılar (İnan, 1978:37).

Yönetime geldikten sonra da, izlediği siyaset direnişle karşılaştıkça, İTC artan bir sertlikte mukabelede bulundu. Sultanı devirmenin ilk sarhoşluğu içinde, söz ve fikir hürriyeti sınırsız bulunurken, 1909 Bahar'ında başarısız olan darbe teşebbüsünden sonra, Cemiyet, tenkitleri derece derece susturmaya, yasaklamaya girişti (Harris, 1979:20). II. Meşrutiyet'in ilanı, Cumhuriyet öncesi dönemin işçi hareketleri ve işçi sınıfının gelişmesi açısından önem taşır. Çünkü işçi hareketi, otuz yıllık bir istibdat idaresinden sonra yeniden ivme kazanmıştır.

1908 yılında, Osmanlı İmparatorluğu işçi hareketinde büyük bir patlamaya tanık olundu. Her ne kadar 1908 öncesi, 40 seneye yakın bir dönemde, demiryolu, tersane, tütün rejisi, Şirket-i Hayriye gibi yoğun işçi çalıştıran iş yerlerinde Türkiye işçi sınıfı direnişe geçip, sendikal örgütlenmeye gitti ise de, ülke ekonomisinin cılızlığı, II. Abdülhamit döneminin baskı yöntemleri ve benzeri nesnel ve öznel nedenlerle, işçi hareketleri geniş boyutlara ulaşamadı. 1908 devrimi ertesi, "hürriyet, müsavat, uhuvvet, adalet" ilkelerinin vurgulandığı görece özgürlük ortamında, Türkiye işçi sınıfı gücünü ortaya koydu, iki buçuk aylık kısa bir dönemde, hemen hemen tüm iş kollarında, on binleri aşkın işçi direnişe geçti, ülke çapında sendikal örgütlenmeye gitti (Onur, 1977:277).

İlk grev haberleri Rumeli'den geliyordu. 1908 yılının Ağustos ayında çıkan gazetelerde birbiri ardından şu haberler yayınlandı:

“Alatini tuğla fabrikası işçileri, yüzde elli zam istemiş, kabul edilmediği için grev yapmışlardır.”¹⁶

“Selanik’te iki tütün ticarethanesi işçilerinin istedikleri yüzde 30 zam kabul edilmediği için grev yapmışlardır.”

“Varna’da işçiler grev yaptığı için bütün ticari muamelat durmuştur.”

“Selanik’te Rumeli şimendiferlerinde grev başlamıştır. Grev Manastır hattına da sirayet etmiştir.”

“Demirkapı-Metroviçe hattı ile Üsküp hattında da memurlar ve amele işi terk etmişlerdir” (Şanda: 27).

1908 Grevleri diye bilinen hareketlere Selanik'teki Alatini un fabrikasının işçilerinden, İzmir-Aydın demiryolu, Anadolu demiryolu ve Tramvay şirketi işçilerine kadar yaklaşık otuz işyerinin işçileri katıldı (Çavdar, 1999:100). Grevler sadece Rumeli ile de sınırlı kalmıyor, yurdun her yerine sirayet ediyordu. Tanin’de çıkan birkaç habere kısaca göz atacak olursak, bunların bize birçok farklı meslekten işçinin grev olaylarına dâhil olduğunu yahut bu niyeti güttüğünü göstermesi açısından önemli olduğunu anlayabiliriz:

Ta’til-i Eşgal

İstanbul rıhtımında bulunan hamallar bugün terk-i eşgal¹⁷(grev) ederek gemilerden humule (yüklerin) ihracına munaat etmeleriyle (köstek olmalarıyla, engellemeleriyle) bunlardan önyak olup tecavüz tasaddüsünde¹⁸(teşebbüsünde, girişiminde) bulunanlardan on neferi tevkif ve diğerlerine nush-ı şedide icra olunarak (şiddete girişmemelerine dair öğütte bulunularak) işlerine devam ettirilmiş ve bu sırada rıhtımda bulunan kayıkçı esnafının da terk-i eşgal (grev) fikrinde oldukları his edilmesiyle onlara da icra-i nush (nasihatte bulunularak) edilerek terk-i eşgal (grev) etmelerine meydan verilmemiştir (Tanin, 1908:4).

Terk-i Eşgal

Kazlıçeşme’deki debbağhane (dericiliğe ait işyeri) amelesinin dün sabah çalışmaktan imtina ettikleri (geri durdukları) ve çalışmak isteyenleri mene

¹⁶İtalik vurgular yazara aittir

¹⁷O dönem, grev tabirini karşılması için sadece *ta’til-i eşgal* deyiminin değil, *terk-i eşgal* yahut *terk-i hizmet* deyimlerinin de kullanıldığı anlaşılmaktadır.

¹⁸Metnin Osmanlıcası incelendiğinde, Türkçe’ye yapılan çevirinin yanlış yapılmış olduğu görüldü. Zira burada kullanılan kelime, “*tasaddü*” değil “*tasaddi*” kelimesidir ki bu da Arapça kökenden türetilen ve “*girişmek, teşebbüs etmek*” anlamına gelen bir kelimedir. Bilgi için bkz. Şemseddin Sami, Kamus-ı Türkî. İstanbul; İkdâm Matbaası, ss. 409, 1317 (1900).

kalkıştıkları mahalli polis komiserliğinden Zaptiye Nezareti'ne (Emniyet Müdürlüğü'ne) bildirilmiştir (Tanin, 1908:4).

Ta'til-i eşgal (grev) etmiş olan Aydın şimendifer kumpanyası memurları ile kumpanya arasında bir suret-i itilaf (uzlaşma yolu) bulunduğundan şimendiferler yine işlemeye başlamıştır (Tanin, 1908:4).

1908 yılında yaşanan çok sayıdaki demiryolu grevlerinden biri İzmir-Aydın-Dinar hattı greviydi. Bu hatta çalışan işçi ve memurlar taleplerinin işveren tarafından reddedilmesi üzerine greve gittiler. Greve kısa bir süre sonra Aydın-Dinar bağlantı hattında çalışan işçiler de katıldı. Grev, eyleme karşı sert bir tutum alan hükümetin greve önderlik eden işçileri gözaltına alması üzerine 4 Eylül'de sona erdi (KBTV, 1996:94).

Burada ilgi çekici olan nokta ise, Tanin'de çıkan haber işçiler ile işveren arasında bir uzlaşma yolu bulunduğu için işçilerin kaldıkları yerden çalışmaya devam etmeyi kabul ettikleri yönünde iken; yukarıdaki paragrafa atıfla belirtilen kaynakta ise durumun bunun tam tersi olduğu, işçiler ile işveren arasında bir uzlaşma ortamı meydana getirilip grevin böylece sonlandırıldığına doğru olmadığı, aksine işçilerin hükümetin emri ile gözaltına alındığı için grevin mecburiyetten bitirildiği bilgisinin yer almasıdır (KBTV, 1996:44).

İdare-i Mahsusa (Devlet Vapur İşletme İdaresi)

İdare-i Mahsusa müstahdemini (çalışanları), İdare-i Mahsusa ahvali ıslah edilmezse (hali düzeltilmezse) Perşembe gününden itibaren ta'til-i eşgal (grev) edeceklerini makam-ı Sadaret'e (Sadrazamlığa) haber vermişlerdir (Tanin, 1908:7).

Grevler dalgası dönemi boyunca, bu benzeri haberler gazetelerde sürekli birbirlerini takip etmişlerdir. Buradan hareketle, 1908 grevleri döneminin, daha önceki dönemlerde görülen işçi hareketlerinin aksine daha yüksek bir bilinç seviyesi ve tepki oranı ile gerçekleştirilmiş olduğu ileri sürülebilir. Gerçekten de, yukarıda da değinildiği üzere Sencer 1872-1908 arasında toplam 23 grev tespit etmişken, Polat 50 adet grev sayar.¹⁹ Polat'ın tespitine katılacak olursa bile, 1872-1908 yılları

---

¹⁹Bkz. dipnot 15.

arasında en fazla 50 grev gerçekleştirildiği iddia edilebilir. Ancak 1908'e gelindiğinde, sadece birkaç ay içerisinde 111 adet grev gerçekleştirildiği görülür. Bu dönemde yurdu bir grev dalgası boydan boya kapladı. Bu grevler her şeyden önce yabancı kapitalistlere karşı yönelmişti (Şnurov, 2006:35). İşçiler artık sürekli çok kötü şartlar altında ve sömürülerek yaşamaya karşı daha seri ve geniş kitleler halinde örgütlenmeye ve direnişe geçmeye başlamışlardı. Özellikle de ücret düşüklüğü işçileri greve sevk eden ana faktördü. Örneğin demiryolu işçileri, bütün ay izin almadan, günde 16-17 saat çalışıyor ve bir okka ekmeğin bir kuruşa alındığı bir sırada 7-8 kuruş gündelik alıyorlardı (Akşın, 2009:163).

1908 Devrimi'nden sonra uygulanan grevlerin başlıca özellikleri, yığınsal ve sürekli olmalarıydı. Bunların çoğu işçi sendikalarınca örgütlenip yönetiliyordu. Grevlerin ileri sürdüğü istemler ekonomik ve sosyal nitelikteydi (Tunçay ve Zürcher, 2000:140). İşçiler, eğitimden yoksun kitleler halindeydiler. Çalışma koşulları ağırdı ve ücretleri de düşüktü. Bu durum işçi hareketlerinin dinamiklerinden en önemlisi olan ücret artışı talebini doğurdu. Bu bakımdan, Osmanlı işçisini güdüleyici husus, Batıdaki işçi hareketlerinin temel dinamiğini oluşturanla aşağı yukarı aynı görünür.

İşte bu örgütleniş ve bilinçlenme karşısında ürken İTC yönetimi, grevlerin önünü almak maksadıyla bir Ta'til-i Eşgal (Grev) Kanunu Muvakkatı, diğer bir deyişle bir geçici kanun çıkardı. Kanun'un çıkarılış amacını daha iyi kavrayabilmek adına, aşağıda 1908 Grevlerine ait bir liste tablo halinde verildi ve yorumlandı.

Tablo 4.4.-1 1908'de Osmanlı İmparatorluğu'nda Görülen Grevlerin Listesi

Grev No.	Başlangıç ve Bitiş Tarihleri	İşkolu ²⁰	İşletme/Şirket Grubu	İşyeri/İşçi	Kent	Grevci Sayısı
1	31 Temmuz (birkaç saat)	Deniz taşımacılığı	İdare-i Mahsusa	vapurları kaptan ve mürettebatı	İstanbul	
2	31 Temmuz-14 Ağustos	Gıda sanayi	Cibali tütün rejisi	işçileri	İstanbul	
3	Ağustos başı	Ardiye ve	Rıhtım işçileri		İstanbul	

		antrepoculuk			
4	Ağustos başı	Ardiye ve antrepoculuk	Rıhtım işçileri	Selanik	800
5	Ağustos başı	Ardiye ve antrepoculuk	Rıhtım işçileri	İzmir	
6	5 Ağustos	Basın ve yayın	Mürettepler	İstanbul	
7	8 Ağustos	Dokuma	“Çarmadan” Halı Fabrikası işçileri	İzmir	
8	10 Ağustos	Gıda sanayi	İncir kutusu imalathaneleri işçileri	İzmir	
9	11 Ağustos	Çimento, toprak ve cam	Paşabahçe Cam İmalathanesi işçileri	İstanbul	
10	12-13 Ağustos	Demiryolu taşımacılığı	Aksaray, Şişli, Beşiktaş tramvay hatları işçileri (Dersaadet Tramvay Şirketi)	İstanbul	
11	23 Ağustos	Demiryolu taşımacılığı	Aksaray, Şişli, Beşiktaş tramvay hatları işçileri (Dersaadet Tramvay Şirketi)	İstanbul	
12	2 Eylül (kisa bir süre için)	Demiryolu taşımacılığı	Aksaray, Şişli, Beşiktaş tramvay hatları işçileri (Dersaadet Tramvay Şirketi)	İstanbul	
13	15-16 Eylül	Demiryolu taşımacılığı	Aksaray, Şişli, Beşiktaş tramvay hatları işçileri (Dersaadet Tramvay Şirketi)	İstanbul	
14	12 Ağustos	Ardiye ve antrepoculuk	Vapurlara kömür yükleyen işçiler	İstanbul	
15	15-16 Ağustos	Ardiye ve antrepoculuk	Rıhtım işçileri	Beyrut	105
16	22-31 Ağustos	Ardiye ve antrepoculuk	Rıhtım işçileri	Beyrut	105
17	Ağustos ilk yarısı	Demiryolu taşımacılığı	Tramvay sürücü ve işçileri	İzmir	
18	Ağustos ilk yarısı Eylül ortası	Ağaç	Marangoz işçileri	İzmir	
19	Ağustos ilk yarısı	Dokuma	“Levant” Sanayi Şirketi iplikçi ve boyacı işçileri	İzmir	
20	Ağustos ilk yarısı	Ardiye ve antrepoculuk	Rıhtım işçileri	Midilli	
21	Ağustos ilk yarısı	Ardiye ve antrepoculuk	Rıhtım işçileri	Varna	
22	Ağustos ortası	Gıda	Tütün ticarethane ve atölye işçileri	Samsun	1.500
23	17 Ağustos	Enerji	Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi işçileri	İstanbul	
24	18 Ağustos	Dokuma	Yedikule İplik Fabrikası	İstanbul	

25	19-20 Ağustos	Basın ve yayın	Galata böl. Mürettepleri	İstanbul	
26	22 Ağustos	Gıda	İstanbul fırınları, hamurcu, pişirici ve çırakları	İstanbul	150
27	16 Eylül	Gıda	İstanbul fırınları, hamurcu, pişirici ve çırakları	İstanbul	400
28	23 Ağustos	Demiryolu taşımacılığı	Şark Demiryolları Şirketi gündelikçi işçileri	Üsküp	
29	18-25 Ağustos	Gıda	Tütün Rejisi işçileri	Selanik	
30	Eylül başı-11 Eylül	Gıda	Tütün Rejisi işçileri	Selanik	
31	24-25 Eylül	Gıda	“Olympos” Buz Fabrikası işçileri	Selanik	
32	25 Ağustos (yeniden)	Gıda	“Olympos” Buz Fabrikası işçileri	Selanik	
33	24 Ağustos	Demiryolu taşımacılığı	Şark Demiryolları Şirketi gündelikçi ve işçileri	Selanik	
34	24 ağustos	Demiryolu taşımacılığı	Selanik-İstanbul hattı Demiryolları şirketi iskele işçileri	Selanik	
35	24 Ağustos	Gıda	Fırın işçileri	Selanik	1.000
36	24 Ağustos	Gıda	Sabun, imalat işçileri	Selanik	500
37	24 Ağustos	Çimento, toprak, cam	“Allatini” Biriket ve Tuğla Fabrikası işçileri	Selanik	2.000
38	24 Ağustos	Gıda	“Allatini” Un Fabrikası işçileri	Selanik	100
39	24 Ağustos	Konaklama, eğlence yerleri	“Olympos” Birahanesi işçileri	Selanik	120
40	24 Ağustos	Gıda	Tütün Rejisi Sigara Fabrikası işçileri	Selanik	500
41	24 Ağustos	Gemi (yapımı)	Tersane işçileri	Selanik	800
42	24 Ağustos	Ticaret, büro, eğitim, güzel sanatlar	“Orosti-Bark” Mağazası pastacı ve komileri	Selanik	95
43	24 Ağustos	Metal	“Benforado” teneke imalat işçileri	Selanik	22
44	9 Ağustos sonu-9 Eylül	Demiryolu taşımacılığı	Selanik-Manastır Hattı Demiryolu Şirketi işçileri	Selanik	
45	28 Ağustos (24 saat)	Demiryolu taşımacılığı	Sirkeci Şimendifer Fabrikası işçileri	İstanbul	
46	28 Ağustos (24 saat)	Demiryolu taşımacılığı	Yedikule Şimendifer Fabrikası işçileri	İstanbul	200
47	28 Ağustos-11 Eylül (?)	Demiryolu taşımacılığı	Selanik-İstanbul hattı memur ve işçileri	Dedeoğaç Selanik İstanbul	1.500
48	18 Eylül (yeniden)	Demiryolu taşımacılığı	Selanik-İstanbul hattı memur ve işçileri	Dedeoğaç Selanik	1.500

				İstanbul	
49	31 Ağustos-4 Eylül	Demiryolu taşımacılığı	İzmir-Aydın Demiryolu Şirketi memur ve işçileri	Aydın İzmir	
50	1-4 Eylül	Demiryolu taşımacılığı	İzmir-Aydın-Dinar demiryolu işçileri	İzmir Aydın ve Dinar	
51	Eylül, 2. haftası (24 saatlik grev)	Demiryolu taşımacılığı	İzmir-Aydın-Dinar demiryolu işçileri	İzmir Aydın ve Dinar	
52	26 Eylül-7 Ekim (?)	Demiryolu taşımacılığı	İzmir-Aydın-Dinar demiryolu işçileri	İzmir Aydın ve Dinar	
53	Eylül başı	Haberleşme	Devlet Telgraf İdaresi memur ve işçileri	Selanik	
54	Eylül başı	Gıda	Tütün ticarethaneleri işçileri	Selanik	
55	Eylül başı-31 Eylül	Demiryolu taşımacılığı	Elektrikli Tramvay şirketi işçileri	Selanik	
56	Eylül başı	Dokuma	“Boutet” Kardeşler ipek iplik atölyesi işçileri	Gevgeli	200
57	2 Eylül	Deri	Kazlıçeşme debbaghaneleri işçileri	İstanbul	
58	5 Eylül	Deniz taşımacılığı	Şirketi Hayriye fabrika işçileri	İstanbul	
59	5-9 Eylül	Demiryolu taşımacılığı	İzmir-Göztepe Tramvay Şirketi işçileri	İzmir	
60	9 Eylül	Ticaret, büro, eğitim	“Errera” Mağazaları işçileri	Selanik	
61	10-12 Eylül	Ticaret, büro, eğitim	Tüm Yunan bakkal, şarküteri, berber çırak ve kalfaları	Selanik	
62	10-12 Eylül	Konaklama ve eğlence yeri	Yunanlılara ait tüm kahvehane, birahane, otel, lokanta işçileri	Selanik	
63	Eylül’ün ilk yarısı	Deniz taşımacılığı	Hamidiye Şirketi, İzmir Körfezi Vapur İşletmesi işçileri	İzmir	
64	13 Eylül	Gıda	Tütün Rejisi işçileri	Kavala	12.000
65	13 Eylül	Gıda	Tütün Rejisi işçileri	Drama	2.000
66	11-18 Eylül	Demiryolu taşımacılığı	Anadolu-Bağdat Demiryolları işçileri ve memurları	İstanbul, Eskişehir, Ankara, Konya, Bulgurlu	Sadece İstanbul’da 900
67	14 Eylül	Madencilik	Zonguldak-Ereğli Kömür Madeni işçileri	Zonguldak ve Ereğli	10.000
68	Eylül ortası	Gıda	Tütün ticarethane ve atölye işçileri	Samsun	
69	14 Eylül	Deniz taşımacılığı	Şirketi Hayriye deniz işçileri	Samsun	

			(makinist, kaptan, tayfa, memur ve işçiler)		
70	23 Eylül	Gemi (yapımı)	Şirketi Hayriye Hasköy Tersanesi işçileri	İstanbul	
71	15 Eylül	Demiryolu taşımacılığı	İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolu Şirketi işçileri	İzmir ve Kasaba	
72	17 Eylül	Deniz taşımacılığı	İdare-i Mahsusa deniz işçileri	İstanbul	
73	17 Eylül	Basın ve yayın	Matbuat işçileri	İstanbul	
74	Eylül ortası	Enerji	Havagazı işçileri	Selanik	
75	Eylül ortası	Basın ve yayın	Matbaa işçileri	Selanik	
76	Eylül ortası	Gıda	Şeker imalathaneleri işçileri	Selanik	
77	Eylül ortası	Dokuma	Deri mağazaları işçileri	Selanik	
78	Eylül ortası	Ardiye ve antrepoculuk	Gümrük yükleme-boşaltım işçileri	Midilli	
79	18-21 Eylül	Demiryolu taşımacılığı	Şark Demiryolları Şirketi memur ve işçileri	İstanbul, Edime, Selanik, Üsküp, Mustafapaşa, Mitrovitza, Zibeftçe	3.000
80	22 Eylül-Ekim başı	Ticaret, büro...	"Orosdi-back" Mağazaları işçileri	İstanbul	1.500
81	22 Eylül-Ekim başı	Ticaret, büro...	"Orosdi-back" Mağazaları işçileri	Selanik	
82	23 Eylül	Dokuma	Feshane-i Amire memur ve işçileri	İstanbul	
83	27-29 Eylül	Demiryolu taşımacılığı	Beyrut-Şam-Hama ve Temdidi Demiryolları Şirketleri memur ve işçileri	Beyrut, Şam, Rayak ve Halep	
84	30 Eylül	Genel işler	İstanbul Belediyesi I. Daire temizlik işçileri	İstanbul	
85	Eylül sonu	Madencilik	Balya-Karaaydın Simli Kurşun Madeni işçileri	Balya-Karaaydın	800
86	Eylül sonu	Madencilik	Ergani Bakır Madeni Şirketi işçileri	Ergani	700
87	Eylül sonu	Madencilik	Sabunhane ve Zeytinyağı İmalathaneleri işçileri	Midilli	
88	Eylül sonu	Ticaret-büro	"Au Bon Marché" Mağazaları işçileri	İstanbul	
89	Eylül sonu	Ticaret-büro	"Au Lion" Mağazası işçileri	İstanbul	
90	Eylül sonu	Dokuma	Hereke Dokuma Fabrikası işçileri	Hereke	
91	Eylül sonu	Gıda	Fırın işçileri	Manastır	
92	Eylül sonu	Metal	"Singer" Şirketi işçileri	Üsküp	52
93	Eylül sonu	Gıda	Reji Tütün işçileri	Kisanti	
94	Eylül sonu	Ticaret-büro	"Errera" Mağazaları işçileri	İzmir	67
95	Eylül sonu	Ardiye ve	Hasanağa Deposu işçileri	Kisanti	62

		antrepoculuk			
96	Eylül sonu	Çimento, toprak	Kireç ocağı işçileri	Kireçköy (Selanik)	
97	Eylül sonu	Tarım	Pamuk işçileri	Adana	
98	Ekim başı	Dokuma	Yazmacı çırak, kalfa ve işçileri	İstanbul	
99	Ekim başı	Çimento, toprak	Büyükdere tuğla harmanlar işçileri	İstanbul	
100	Ekim başı	Dokuma	Terzihaneler, çırak, kalfa ve işçileri	Midilli	
101	Ekim başı	Gıda	Tütün rejisi işçileri	Samsun	
102	2-4 Ekim	Enerji	Beyrut Gaz Şirketi memur ve işçileri	Beyrut	
103	4 Ekim	Genel işler	İstanbul Belediyesi 6. Daire temizlik işçileri	İstanbul	
104	13 Ekim	Konaklama ve eğlence yerleri	“Londra” Birahanesi garsonları	İstanbul	
105	14-16 Ekim	Konaklama ve eğlence yerleri	“Tokatlıyan İşletmesi” garsonları	İstanbul	
106	16 Ekim	Konaklama ve eğlence yerleri	“Yani” Birahanesi garsonları	İstanbul	
107	16 Ekim	Konaklama ve eğlence yerleri	“Pera Palas” garson ve işçileri	İstanbul	
108	20-22 Ekim (yeniden)	Konaklama ve eğlence yerleri	“Pera Palas” garson ve işçileri	İstanbul	
109	16 Ekim	Konaklama ve eğlence yerleri	Beyoğlu kahvehaneleri garsonları	İstanbul	
110	30 Ekim	Madencilik	Foça Maden işçileri	Foça	
111	5 Aralık	Basın ve yayın	Matbaa işçileri	Kudüs	
111 Grevdeki Toplam Grevci Sayısı				42.728(Güzel, 1996:35-46).	

Tablo 4.4-1’de de görüldüğü üzere, 1908 Grevlerinin en yoğun olarak görüldüğü yerler İstanbul ve Selanik’tir. İstanbul’da ise grevlerin özellikle Rumeli tarafında çıktığı tahmin edilebilir. Gerçekten de, Avrupa ve Balkanlar’dan gelen özgürlük ve eşitlik nidalarının en çok yankılandığı yer Rumeli’dir. Selanik ise bu dönemde, cumhuriyetin laboratuvarı vazifesini görece derecede yoğun fikir akımlarına sahiplik eder. Sosyalist fikirlerin işçilere tesir etmesi, Balkan ülkelerinde ve özellikle de Selanik’teki sosyalist işçi hareketleri ve yayınları vasıtasıyla daha

fazla mümkün olabildi. İ.T.C'nin de fikir ve eylem merkezliğini üstlenmiş olan Selanik, Osmanlı işçi hareketi açısından oldukça önemlidir. İstanbul ve Selanik'in, Osmanlı işçi hareketleri bakımından bu dönemde ne derece önemli olduğunu ve grevlerin çoğunun bu iki yerde gerçekleştiğini daha iyi görebilmek için Tablo 4.4-2'ye bakılabilir.

Tablo 4.4-2 1908'de Osmanlı İmparatorluğu'nda Görülen Grevlerin Kentlere Göre Dağılımı

Kentler ²¹	Grev sayısı	Yüzde
İstanbul	41	29,71
Selanik	31	22,46
İzmir	13	9,42
Beyrut	4	2,89
Midilli	4	2,89
Varna	1	0,72
Samsun	3	2,17
Üsküp	3	2,17
Manastır	2	1,44
Dedeoğlu	2	1,44
Aydın	4	2,89
Dinar	3	2,17
Gevgeli	1	0,72
Kavala-Kudüs	1	0,72
Drama-Foça	1	0,72
Eskişehir	1	0,72
Ankara	1	0,72
Adana	1	0,72
Konya	1	0,72
Bulgurlu	1	0,72

²¹Bir grevin zaman zaman birden çok kenti etkilediği kentlere göre dağılımı da unutulmamalıdır.

Zonguldak Ereğli	1	0,72
Kasaba	1	0,72
Kireçköy (Selanik)	1	0,72
Edirne	1	0,72
Mustafapaşa	1	0,72
Mitrovitza	1	0,72
Zibeftçe	1	0,72
Şam	1	0,72
Rayak	1	0,72
Halep	1	0,72
Balya-Karaaydın	1	0,72
Ergani	1	0,72
Hereke	1	0,72
Kisanti	2	1,41
TOPLAM	134	99,37(Güzel, 1996:47).

Tablo 4.4-2’de de görüldüğü gibi, 1908 döneminde gerçekleştirilen grevlerin neredeyse yarısı İstanbul ve Selanik’te gerçekleştirilmiştir. Bu merkezlerden Selanik, İstanbul’dan daha da elverişli bir durumda bulunuyordu. Gerçekten de, Makedonya’daki Osmanlı jandarma kuvvetleri yabancı subayların kumandası altında olduğundan, Sultan II. Abdülhamit’in adamları buralarda pek etkili değillerdi. Ayrıca Türklerden başka, Selanik sakinlerinin büyük kısmı Yahudi, Rum, Bulgar, Sırp ve biraz da Avrupalıdan oluşmaktaydı. Bu kimseler birçok şirket, konsolosluk, ticarethane ve temsilcilikler açtıkları için, Avrupa ile buranın teması da doğal olarak sıkı idi. Bunun bir sonucu olarak da, sosyalist faaliyetler Selanik’te çok daha fazla görülmekteydi. Basın da burada II. Abdülhamit’in baskısından uzak, rahatça yayın hayatını sürdürebiliyordu. Yerli ve yabancı birçok propaganda organı kitap, risale, dergi ve gazeteler Selanik’te rahatlıkla satılıyor, okunuyor ve Türkler arasında da kendine yer bulabiliyordu (Tevetoğlu, 1967:14). Bu rahat ortamın, Selanik ve civarında yaşayan Osmanlı işçilerine de yansması ve Anadolu sınırları içerisindeki

işçilere de ulaşması doğaldı. Özellikle de II. Meşrutiyet sonrasında görülen 2,5-3 aylık kısa ama özgür ortamın da bunda etkisi olduğu kabul edilebilir.

Tablo 4.4-3 1908’de Osmanlı İmparatorluğu’nda Görülen Grevlerin İşkollarına Göre Dağılımı

İşkolu	Grev sayısı	Yüzde
Tarım, ormancılık, avcılık, balıkçılık	1	0,9
Madencilik	3	2,7
Gıda sanayi (ve şeker)	21	18,9
Dokuma (ve deri)	10	9
Ağaç	1	0,9
Basın ve yayın	5	4,5
Çimento, toprak, çam	4	3,6
Metal	2	1,8
Gemi (yapımı)	2	1,8
Enerji	3	2,7
Ticaret, büro, eğitim, güzel sanatlar	8	7,2
Demiryolu taşımacılığı	23	20,7
Deniz taşımacılığı	6	5,4
Ardiye ve antrepoculuk	10	9
Haberleşme	1	0,9
Konaklama ve eğlence yerleri	8	7,2
Genel işler	2	1,8
TOPLAM	111	99,9(Güzel, 1996:47).

Tablo 4.3-3’e bakıldığında, başı 23 grevle ve %20,7’lik bir oranla Demiryolu Taşımacılığı’nın çektiği görülür. Özellikle Alman kapitalistlerin, Osmanlı demiryolları üzerindeki denetimi ele geçirmelerinden sonra, demiryollarında çalışan işçilerin sayıca arttığı tahmin edilebilir. Çünkü genelde kapitalist, daha fazla kazanç elde etmek adına işçi kapasitesini artırır ve çalışma koşullarının standartlarını düşürür. Bu dönemde işçilerin uzun saatler boyunca ve düşük ücretlerle çalıştırılıyor olduklarını söylemek yanlış olmaz. Bu sebeple, demiryolları 1908 Grevlerinin en yoğun olarak görüldüğü işkolu olmuştur. Demiryolu grevlerini yoğunluk bakımından 21 grevle Gıda ve Şeker izlemektedir. Ancak burada özellikle üzerinde durulabilecek

bir diğerk işkolu da Dokuma ve Deridir. Dokumacılığın ve deri imalatının çok uzun yıllardır Türklerin ekonomik uğraş alanlarından biri olduğu bilinmektedir. Sanayi Devrimi'yle beraber makine üretimine geçemeyen ve el ile üretim yöntemini kullanarak çalışmaya devam eden küçük zanaatkârların yavaş yavaş ekonomik darboğaza düşmeleri ve sonrasında da tezgâhlarında beraberlerinde çalıştırdıkları az sayıdaki işçileri artık çalıştıramadıkları için tek başlarına işgörmeye çalıştıkları söylenebilir. Bu durum, dokuma ve deri alanında da grevlere yol açmış görünmektedir.

Buradaki asıl sorunun, kapitalist ilişkiler sisteminin Osmanlı ülkesine giremeyişinde yattığı gözlemlenir. Gerçekten de, küçük atölyelerde iş gören zanaatkâr kesimin, Sanayi Devrimi'nin getirilerine ayak uyduramamaları onların çökmesine ve fabrika önlerinde birikerek, eski usta-yeni fabrika işçisi görünümünü almalarına neden olmuştur. Dokuma tezgahlarının başından fabrikalara ve büyük işyerlerine akan dokuma ve deri usta, kalfa ve çıraklarının buradaki çalışma şartları ve ücretlerden memnun olmayarak greve gitmiş oldukları düşünülebilir.

BÖLÜM V

HİPOTEZLER

5. Hipotezlerin Kurgulanması

1, 2, 3. ve 4. Bölümlerde yerleştirilen açıklamalar ışığında, Batılı ülkelerde işçi hareketlerinin hangi nedenlerden ötürü doğmuş olduğuna dair saptamalar yapılabilir. Osmanlı İmparatorluğu'nda da işçilerin ne tür çalışma koşulları altında bulunduklarına ve Osmanlı çalışma ilişkilerinin nasıl yürütüldüğüne ilişkin veriler bulunabilir.

5.1. Grevin Batı'daki Dinamikleri, Osmanlı İmparatorluğu'nda Grevler

Grev, Batı ülkelerinde Sanayi Devrimi sonrasında görülen hızlı makineleşme sonucu güçlenen yeni bir sınıfın, burjuvazinin karşısında; onun fabrikalarında çalışarak hayatını kazanan ve çalışma koşullarından hoşnut kalmayarak çeşitli eylemler gerçekleştiren kitleler olarak zamanla yerini aldı. Köy yaşamından kopar(tıl)arak şehirlere doluşan birçok insan, burjuvazinin çıkarları doğrultusunda fabrikalarda ve büyük atölyelerde ucuz işgücü olarak çalıştırılmaya başlandı. Ancak eski düzenin yegâne ayrıcalıklı ve zengin kesimi olan aristokrasinin karşısına çıkan burjuvazi, gücünü daha da arttırmak istiyordu. Bunun içinde daha fazla maddi güce sahip olmalıydı. Bunun yolu ise, fabrikalarda çalışan işçileri asgari ücret karşılığında azami derecede çalıştırmak ve böylelikle ilkel birikimini arttırarak bunun üzerinde güçlü ve hâkim sınıf olarak yükselmekten geçiyordu. Böylece, ağır şartlar altında ve neredeyse boğaz tokluğuna çalıştırılan işçiler üzerinden elde edilen birikimle burjuvazi, Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan yeni sistemin hâkimi oldu. İşçiler ise, ağır çalışma koşulları ve yok denecek kadar az olan ücretlerini arttırabilmek, diğer bir deyişle yaşam standartlarını yükseltebilmek amacıyla, işverene karşı çeşitli grup

eylemlerine girişti. Böylece de grevler ve içinde bulunduğu şartlara isyan ederek burjuvazinin karşısına çıkan yeni bir sınıf doğmuş oldu.

Ancak işçilerce gerçekleştirilen eylemler, burjuva hükümetlerince bastırıldı ve işçiler şiddetli cezalara çarptırıldılar. Tezin daha önceki kısımlarında da değinildiği üzere, idam cezalarına varan sert tedbirler alınması yoluna gidildi. Ayrıca grevleri genel olarak önleyebilmek adına birçok kanun da uygulamaya konuldu. Le Chapelier Kanunu gibi birçok kanunla işçilerin, burjuvazinin durumunu tehdit edici eylemlerden uzaklaştırılmasına çalışıldı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ise, işçi kitleleri ortaya Batılı ülkelerin işçilerinden çok daha geç çıkabildi. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere'de doğan Sanayi Devrimi'ne görece geç girdi. Bu Devrim'in bir çocuğu olan işçi kitleleri de doğal olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda varlığının bilincine daha geç vardı. Her ne kadar Osmanlı işçi sınıfının gerçekleştirmiş olduğu bazı eylemlere eski tarihlerden beri rastlanılsa da; bunlar Batı'da olduğu gibi kurumsallaşmaya doğru evrilen hareketler olmaktan uzaktı. Ancak 1908 yılıyla beraber, Osmanlı işçilerinde ciddi bir hareketlenme görüldü. Birkaç ayda, son 30-35 yılda görülen grevlerin toplam sayısının iki katından daha fazla sayıda grev gözlemlendi. Bunların da amacı, daha önceki grevler gibi ücret artışı talebi ve çalışma koşullarındaki yetersizliklerin dile getirilmesi idi. Ancak 1908'de işçi grevlerinin ani bir artışla ve birdenbire patlak vermesinin nedeni aslında, II. Abdülhamit'in sansürlerle ve yasaklarla geçen istibdat döneminden çıkan ülkede kısa da olsa görülen özgürlük ortamının oluşmasında yatar.

Bu grevleri önlemek için de, hükümet etme gücünü elinde bulunduran İTC yönetimi Ta'til-i Eşgal Kanunu'nu, günümüz Türkçesi ile Grev Kanunu'nu yürürlüğe koydu. Kanun'un yürürlüğe konulması ile beraber, işçi hareketlerinde azalma görüldü. Kanun, kamu kuruluşlarında sendika teşkilini yasaklarken öte yandan da işçi-işverenler arasında oluşturulacak bir uzlaşma kurulu ile iş anlaşmazlıklarını çözmeyi amaçlıyordu. Uzlaşma sürecinin sonucunda lehlerine bir anlaşmaya varılamadığı takdirde de işçilere greve gidebilme hakkını tanıyordu.

Bu yaklaşımlarla 2 düzeyde saptamalar kurgulamak olanaklıdır. Birbirleriyle bağlantılı olan bu düzeyler, SH1- Sanayi Devrimi ve Batı'da İşçi Sınıfının Doğuşu, SH2- Osmanlı İmparatorluğu'nda İşçilerin Kitle Eylemlerinin Belirmesi üzerine dayandırılabilir. Saptamalar H1 ve H2, bir anlamda tezin başından itibaren anlatılagelen grev, Batı ülkelerinde işçi sınıfının oluşum ve gelişim şartları, Osmanlı çalışma ilişkileri alanında Ta'til-i Eşgal Kanunu öncesi düzenlemeler ve 1908 Grevleri ve bu grevlerin dinamikleri, bunlardan edinilen saptamalardır. Bunları aşağıdaki gibi sıralamak olanaklıdır:

SH1- Sanayi Devrimi ve Batı'da İşçi Sınıfının Doğuşu

H1.1.Sanayi Devrimi, işçi sınıfının doğuşuyla sonuçlanmıştır.

H1.2.Batılı ülkelerde görülen grevlerin temel dinamiği genel olarak, ücret azlığına ve çalışma koşullarına dayanır.

H1.3.Burjuva hükümetleri, işçi kitlelerinin hareketlerinden endişe ettikleri için, işçi hareketlerini kısıtlayıcı ya da önleyici yasalar çıkarmış; eylemlerini de sert tedbirler almak suretiyle bastırmak yoluna gitmiştir.

SH2- Osmanlı İmparatorluğu'nda İşçiler

H2.1.Osmanlı işçi kitlesi, Batı ülkelerinde görülen sanayi atılımları Osmanlı İmparatorluğu'nda görece geç gerçekleştirildiği için, varlığını batılı işçi kitlelerinden çok daha geç ortaya koyabilmiştir.

H2.2.1908 Grevleri öncesi çalışma ilişkileri alanında yapılan düzenlemeler, dağınıktı, şer'i ve örfi kurallar çerçevesinde düzenlenmişti ve bölgesel/kişisel çabalarla gerçekleştirilmişti.

H2.3.1908 Grevleri öncesi ve sonrası İTC yönetiminin işçilere karşı davranışları arasında ciddi değişiklikler gözlemlendi ve 1908 Grevlerinin hız kesmesi için İTC hükümeti, Ta'til-i Eşgal Kanunu'nu yürürlüğe koydu. Bunlardan yola çıkarak, Ta'til-i Eşgal Kanunu üzerine de bazı hipotezler kurulabilir.

5.2. Ta'til-i Eşgal Kanunu ile İlgili Hipotezler

H3 düzeyindeki hipotezler, Ta'til-i Eşgal Kanunu'nun Osmanlı çalışma ilişkileri alanına nasıl yansıdığı ile yakından ilgilidir. Bunlar şöyle sıralanabilir:

H3- Ta'til-i Eşgal Kanunu ve Osmanlı Çalışma İlişkileri Dizgesine Getirdikleri

H3.1.Ta'til-i Eşgal Kanunu ile 1908 Grev hareketleri yoğunluğunu kaybetti.

H3.2.Ta'til-i Eşgal Kanunu, dönemin kamuda işgören birçok kuruluşunu kapsadığı ve bu dönemde işçilerin çoğu kamu kuruluşu niteliğindeki işyerlerinde çalıştıkları için işçilerin geniş bir kısmını kapsadı.

H3.3. Ta'til-i Eşgal Kanunu ne işçilerce greve gidilmesini tamamen yasakladı ne de bir grev özgürlüğü dönemini araladı. Sadece kısıtlı bir grev hakkını işçilere tanıdı.

H3 düzey hipotezlerin sınanması için, önce Ta'til-i Eşgal Kanunu'nun ve işçi kitleleri ile ilgili düzenlemelerin yerleştirilmesi yerinde olur.

BÖLÜM VI

TATİL-İ EŞGAL KANUNU ve İŞÇİ KİTLELERİNE DAİR DÜZENLEMELERİ

6. Tatil-i Eşgal Kanunu ve İşçi Kitlelerine Dair Düzenlemeleri

Ülke içi ve dışında geniş çaplı bir nitelik gösteren 1908 grevlerinden ürken ve bu gidişatın önünü almak niyetinde olan İTC yönetimi, öncelikle bu amaç doğrultusunda bir geçici kanun tasarısı çıkardı ki, daha sonra kanunlaşan bu tasarının adı Ta'til-i Eşgal, yani *grev* kanunu idi. 8 Ekim 1908'de alâlacele hazırlanarak Meclis'e bile sevk edilmeden Heyet-i Vükela (Bakanlar Kurulu) kararıyla iki gün sonra yürürlüğe giren Ta'til-i Eşgal Kanun-ı Muvakkatı (geçici kanunu), işçi-işveren ilişkilerini grev, sendika ve toplu sözleşme sürecini düzenleme görünümü altında “kamu hizmeti gördükleri” gerekçesiyle demiryolları, tramvay ve liman işletmeleri, su ve havagazı şirketleri, Duyun-u Umumiye ve reji idarelerine bağlı işçilerin grev yapmalarını yasaklıyor, yasaklamakla kalmayıp ağır para ve hapis cezaları getiriyordu (İletişim Yayınları, 1988:1838).

6.1. Ta'til-i Eşgal Kanunu'na ve Döneme Dair Bir Değerlendirme

Ta'til-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat İkinci Meşrutiyet'te çıkarılan ilk kanun-ı muvakkattır ve görüldüğü gibi, Babıâli bu mevzuatla bir an önce grevlerin önünü almayı amaçlamaktadır. Diğer bir deyişle mevzuat “düzenleyici” olmaktan çok “önleyici” bir nitelik taşımaktadır (Toprak, 1981:143).

Kanun tasarısının teklifi ve kanunlaşma esnasında, özellikle de sendika kurma hakkı konusunda, Meclis-i Meb'usan hararetli tartışmalara sahne olmuştur. Sendikal hareketin yasaklanmasına dair öne sürülen gerekçeler ise kısaca şu başlıklar altında özetlenebilir:

- Sendikalar, sosyalist öğretiyi Osmanlı ülkesinde uygulamanın aracı olacaklar ve görüşleri bize uymayan Avrupa sendikaları ile ilişkiler kuracaklardır,
- Sendika hakkı tanınması, ülkenin gerek duyduğu yabancı sermaye ve işverenler için bir baskı ve korku ögesi oluşturacaktır,
- Bir savaşım örgütü olan sendikaların kurulmasıyla işçi ve işverenler birbirlerine düşman olacaklar ve kavgaya gireceklerdir,
- Sendikalar uyuşmazlıkları çözme hakkını elde ederek, temelde devlete ait olan egemenlik hakkına el koyacaklardır,
- Sendikalar aracılığı ile mesleki çıkarları savunma görüntüsü altında siyaset yapılacak ve dolayısıyla da siyaset işyerlerine sokulacaktır,
- İşçilerin sendikalar elinde tutsak olmaları önlenerek kişisel hürriyetleri korunacak ve işverenler de yasak kapsamına alınırsa, yasakçılıkla eşitlik ilkesine uyulmuş olacaktır (Meral v.d, 1986:37).

Yukarıda da görüldüğü üzere, kanun tasarısının çıkarılmasına sebep olarak gösterilebilecek birinci husus, Osmanlı işçi sınıfının sosyalist hareketle ilgilenip, belki de bu sistemin Osmanlı Devleti'nde de uygulanmasını talep edecekleri ihtimalinin ortaya çıkaracağı tehlike üzerinedir. Oysaki İTC, daha önce de söylendiği gibi, karşısında herhangi bir muhalefet istemiyordu. Sosyalist ve sendikalist fikirleri yayanlardan da hoşlanmıyordu (Cerrahoğlu, 1975:139).

Esasen, Batı'da uzun zamandır Marx ve Engels'in görüşleri gibi bilimsel sosyalizme dair fikirleri benimsemiş ve ciddi kitleler halinde işçi olma bilincini sosyalistlik bilinci ile birleştirmiş bir işçi sınıfının varlığı, bu dönem için iddia edilebilir.²² Ancak Osmanlı Devleti aydınlarından sayılabilecek şahısların bile daha sosyalizmle yeni yeni tanışmaya başladığı veyahut da içeriğini tam olarak idrak edemediği bir dönemde, işçilerin böyle bir siyasi akıma kapılmalarının oldukça

---

²²Bu konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Dimitır Şişmanov, Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi Kısa Tarih 1908-1965. İstanbul; Belge Yayınları, 1990.

tehlikeli olduğu ve devleti anarşı ve karmaşıya sürükleyeceği düşünölmüş olsa gerektir. Liberal bir politika izlemek niyetinde olan ve özellikle Almanya, İngiltere gibi ölkelerden kapitalistleri bünyesinde bulunduran Osmanlı pazarında böyle bir dünya görüşünün serbest bırakılmasının ve özellikle de bu görüşün işçi sınıfının içine sızmasının ve yayılımının önlenmeye çalışıldığı görölür.

İkinci hususa baktığımızda İTC'nin, yabancı tüccarlara, özellikle de Alman tüccarlara ve bunların şirketlerine tanımak niyetinde olduğu ayrıcalıkların tehlikeye düşmesinden endişe duyduğu saptanabilir. Daha önce de söz edildiği üzere, Osmanlı Devleti'nin mali durumundaki çöküşüne engel olmak adına İTC yönetimi, ölkeye yabancı yatırımları çekerek ve onlara kısmi imtiyazlar vererek ölkede kalmalarını sağlama çabası içinde olmuştı. Sendika kurulması ise, işçilerin bilinçlenmesi ve yapacakları grevler ve benzeri eylemler vasıtası ile bu yabancı tüccarları ve bunların şirketlerini zarara sokarak ölkeden yatırımlarını çekmelerine sebep olacağı düşüncesi ile yasaklanmalıdır şeklinde bir görüş buradan anlaşılmaktadır.

Üçüncü husus da az çok ikinci neden ile bağlantılı olarak görölabilir. Zira ister yabancı ister Osmanlı işverenlerine karşı olsun, sendikaların kurulması ile işçiler artık birleşmiş olmanın da verdiği cesaret ve güç ile haklarını daha sert ve daha kararlı bir biçimde arama mücadelesine girişecekler ve bu da işçi-işveren çatışmasına dönüşecektir düşüncesi ile sendikalara karşı çıkılmaktadır. 1908 yılında gerçekleştirilen bazı grevlerde gerçekten de işçilerin, taleplerini geri çeviren bazı şirket yöneticilerinin istifalarını talep ettikleri görölmektedir. Örneğın İstanbul Tramvay Şirketi'nin işçileri, sulh ve anlaşma görüşmelerinin başlatılabilmesi için şirket müdürü Bay Perdikari'nin istifasını şart koşmuşlardır (Karakışla, 2007:36).

Dördüncü husus ise, bu dönem siyasilerinin ve hükümetinin sendikacılık ve sendikal hareketten ne denli çekindiğini gösteren bir kanıt olsa gerektir. Bu hususa göre, sendikalar işçi ve işveren arasındaki uyuşmazlıkları da çözme hakkını elde ederek devleti bir bakıma dışta bırakacak ve devletin göstermesi gereken işlevi kendisi yerine getirecekti. Böylelikle de işçi sınıfının, yönetsel otoriteye el koyacağı düşünölmüş olsa gerektir.

Beşinci husus, sendikal hareketin siyasi içeriğinden duyulan endişeyi anlatmaktadır. Buna göre, sendikaların asıl amaçlarından saparak –belki de zamanla- işçi haklarını savunmaktan ziyade sadece siyasi işlevler gören aygıtlar durumuna geleceğinden endişe edilmektedir. İşçi sendikalarının siyaset üzerinde birer baskı grubu özelliği taşıdığı düşünülür. Çünkü bu tarz toplu hareket mekanizmalarının, isteklerini elde edebilmek amacı ile siyasi otorite üzerinde baskı kurma özellikleri her daim mevcuttur ve mevcut olduğu kadar da doğaldır. Ancak bu özellik, o dönem için –belki de işçi sınıfının bu bilinç ve bilgiden yoksun olduğu düşünülerek- tehlikeli görülür.

Altıncı husus da, işçilerin ve işverenlerin yasa kapsamındaki yerlerini tayin etmek hususundadır. Buna göre, işçilerin kendi kurmuş oldukları sendikalar içerisinde bir oligarşi oluşmasına engel olunarak, işçilerin kişisel haklarının ve sendika içi özgürlüklerinin önüne geçilmesine engel olunması düşünülür.

Bir kanunun, yürürlüğe konulduğu dönemin sosyo-politik olaylarından bağımsız olarak düşünülmesi mümkün değildir. Bu bağlamda, Ta'til-i Eşgal Kanunu'nun, Türkiye çalışma ilişkileri tarihi ve ayrıca siyasi tarihi bakımından arz ettiği önemi kavrayabilmek, dönemin sosyo-politik anlayışlarını da kavrayabilmekten geçer.

Daha önce de belirtildiği üzere Sanayi ve Fransız Devrimleri, sadece Batı toplumsal yapısını ve üretim biçimlerini etkilemekle sınırlı kalmadılar, etkilerini Batı'nın sınırları ötesine, tüm dünyaya yaydılar. Osmanlı Devleti de yenilik hareketleri ile beraber bu gelişmelerin çıkış noktasını teşkil eden Batı'ya doğru yüzünü çevirmeye çalıştı. Bu bağlamda, sadece Batı'da görülen teknik gelişmeler değil, aynı zamanda Batı'nın bazı hukuki düzenlemeleri de Osmanlı Devleti tarafından, Batı tarzı bir liberalizasyon çalışması çerçevesinde toplumsal yapıya adapte edilerek yürürlüğe konulmaktaydı. Bu hukuki düzenlemelerin arasında şüphesiz ki çalışma ilişkilerine dair hükümler içeren metinler de mevcuttu.

Ta'til-i Eşgal Kanunu'nun getirmiş olduğu, kendisinden önceki düzenlemelere nazaran daha açık ve geniş kapsamlı düzenlemelerden önce, Polis Nizamı, Maadin Nizamnamesi, Dilaver Paşa Nizamnamesi ve Mecelle gibi, daha çok yerel veya bireysel çalışmalar sonucu oluşturulan, bütünlükten yoksun hukuksal düzenlemeler yürürlükte bulunmaktaydı. Bu bakımdan, Osmanlı çalışma ilişkilerine dair düzenlemeler, sağlıklı bir yasal zemin üzerine oturtulmaktan uzak bir görünüm arz ediyordu. Ancak bu düzenlemelerden özellikle Polis Nizamnamesi ve Mecelle, Tez'in konusu açısından önem arz etmektedir.

Yukarıda da değinildiği üzere, Osmanlı çalışma ilişkileri tarihinde yazılı manada ilk düzenleme Polis Nizamnamesidir. Ancak yazılı olmasından da öte, bu düzenleme içeriği bakımından önemlidir. Çünkü 1845 tarihli Polis Nizamnamesi'nde, işçi ve devrimci kelimeleri birleştirilmekteydi (Sencer, 1969:106). Böylelikle, işçi kütlelerinin de varlığı hükümetçe kabul edilmiş oluyor ve bir tehdit unsuru olarak görülmeye başlanan işçi kütlesinin gerçekleştirebileceği eylemlere karşı gereken önlem, polis gücünün kullanılması olarak öngörülmüyordu. Nizamname'nin 12. Maddesine bakılırsa, *“işini bırakarak, greve gitmeyi amaçlayan işçilerin dernek ve toplulukları ile buna benzer kamu düzenini bozucu fitne, fesat derneklerini ortadan kaldırmak ve yok etmek böylelikle ihtilalın önünü almak için devamlı surette uğraşmak ve çaba harcamak”* polise verilen görevler arasında sayılmaktaydı (Makal, 1997:256). Görüldüğü üzere, Ta'til-i Eşgal Kanunu'nun düzenlenmesinden evvel de hukuki bazı düzenlemeler mevcuttu. Ancak bu düzenlemeler, çözümden ziyade işçi hareketlerinin neden olabileceği toplu eylemlerin önünü almak için getirilmişlerdi. Polis Nizamnamesi göstermektedir ki, hükümet bu dönemde *olası*²³ işçi hareketlerinden çekinerek işçileri devrimci olarak

²³Burada, **olası** kelimesinin, çok yerinde kullanılan bir kelime olduğu düşünüldüğünden, bu kelimeye hususiyetle vurgu yapılmıştır. Çünkü Polis Nizamı'nın yürürlüğe konulduğu dönemde yoğun bir işçi hareketinin olup olmadığına dair elde kesin bir delil mevcut değildir. Ancak, hükümetin işçi hareketlerinin ivme ve güç kazanmasından çekinerek böylesi bir nizamnameyi yürürlüğe koymuş olması olasıdır. Zira işçi hareketlerinin görülmediği bir ortamda, Polis kuvvetlerine şiddet kullanarak işçi hareketlerinin önünün alınmasını emreden bir düzenlenmenin getirilmesi pek mantıklı bir hareket gibi görünmemektedir. Diğer bir ihtimal ise, bu dönemde Avrupa'da görülen ve kanlı yöntemlerle bastırılan işçi hareketlerinden hükümetin ürkmüş ve bir önlem olarak bu hukuki düzenlemeyi gerçekleştirmiş olmasıdır.

vasıflandırıyor ve onlara karşı bazı önlemler alınması yoluna gidiyordu. Polis Nizamnamesi, işçileri *devrimci* addederek, onların eylemlerine karşı gerekli görüldüğü takdirde şiddet içeren eylemlere başvurulmasını öngörmesi bakımından, o dönemde içinde bulunulan siyasal düşünüş ortamını, yasal durumu ve hükümetin işçi sınıfına bakışını yansıtmaktadır.

Çalışma ilişkilerine dair dağınık da olsa bazı hükümler içeren diğer bir düzenleme ise, Mecelle'dir. Tam adı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye olan bu hukuksal düzenleme, Roma'daki çalışma ilişkilerine benzer bir köleci emek yapısından esinlenmiş ve çalışma ilişkilerini kira ilişkileri olarak tanımlayan bir düzenlemedir. Bu düzenleme 1926 Borçlar Kanunu'na kadar da çalışma ilişkileri düzenlemeleri üzerindeki yansımaları sürdürdü.

Mecelle'nin asıl özelliği, çalışma münasebetleri içinde bir "sosyal mesele" bulunduğunu sezememiş ve insanı mal gibi kiralanması mümkün bir nesne olarak ele almış olmasıdır. Bu ele alış tarzının Batı'da yerleşmiş liberal-kapitalist düzenin ferdi akit serbestisine dayanmakta (Yazgan, 1982:36) olduğu iddia edilse de, tam tersi bir görünüm arz etmektedir. Bu tarz bir yaklaşımın, Eski Babil hukukunda yer alan çalışma ilişkilerine dair kanunlar ile Roma hukukundaki hizmet kiralama ilkelerini birleştirdiği açıkça görülmektedir (Makal, 1997:237 v.d.) Bu bakımdan, çalışan kişi yani "*ecir*", bedensel çalışmasının karşılığı olarak üretmiş olduğu ürünü satan ve bunu yapmak için de emeğini kiralayan bir kimse olarak tanımlanmak yerine, doğrudan bedenini işverene satan bir kimse, bir köle olarak görülmek yoluna gidilmişti. Batı'da birçok şiddetli işçi hareketinin vuku bulduğu ve işçi sınıfına dair hukuksal uygulamaların ardı ardına gerçekleştirildiği bir dönemde, Batı'daki gelişmelere sırt çevrilerek örfi ve şer'i hükümler çerçevesinde böyle bir düzenleme yapılmıştır.

Daha önce de anıldığı gibi, 1908 yazında Osmanlı Devleti grev eylemlerine tanıklık etti. Tüm bu grevler, İTC'nin Abdülhamit'e karşı gücünü kanıtlaması ertesi, bizzat İttihatçılarca bastırılmıştı (Toprak, 1981:142). İttihatçıların, II. Abdülhamit yönetimini mutlakıyetten meşrutiyete çevirip, ele geçirene dek söyledikleri özgürlük

parolaları, hükümet etme gücünü ele geçirdikten sonra yavaş yavaş ortadan kaybolmaya yüz tuttu. Alman emperyalizmiyle kesin bir işbirliğine giren İTC yönetimi, bir yandan imparatorluğun dört bir yanında patlak veren işçi hareketlerini bastırmaya çalışırdı, diğer yandan da işçi sınıfı hızla örgütlenme çizgisine girdi (Fişek, 1969:30).

İlk etapta, Avrupai tarzda yeni bir ekonomik örgütlenmeye gitmek yahut da klasik Osmanlı dizgesindeki yerleşik yapıları korumak, İTC'nin önündeki en önemli seçeneklerdi. Ancak Avrupa liberal-kapitalist ilişkilerini ülke içerisinde benimsemek, Batı devletlerinin güdümü altında gerçekleştirilebilecek bir hedef değildi. Bu sebeple yerli bir burjuvazi yaratma işine girişildi ancak böyle bir sınıfın varlığından bahsetmek bu dönem için naiflik olurdu. Zira Yahudi ve Ermeni tacirler ekonominin neredeyse tamamını ellerinde bulundurmaktaydı ve bu kesimler kendilerini Osmanlı Devleti'nin bir unsuru olarak görmekten çoktan vazgeçmişlerdi. Osmanlı sanayi ve ticaret kesimlerinin çerçevesini oluşturan esnaf birlikleri rekabete değil, karşılıklı kontrol, imtiyaz ve tahsis ilkelerine dayandığı gibi bu ilkeler çalışma hayatının da esasını teşkil etmekteydi. Bu şartlar altında iş ve çalışma hayatı belli bir disiplin altına alınmış, liberal-kapitalist sistemdeki gibi herkesin istediği mesleği, istediği yerde ve istediği şekilde yapmasına imkân verilmemişti (Tabakoğlu, 2000:298).

Oysa şimdi, Avrupa'nın sosyo-ekonomik yapısından hayli etkilenmiş olan bir örgüt yönetimi elinde bulunduruyordu ve bu örgüt yönetime, "özgürleşim" amacıyla gelmişti. Özellikle de Batı'da son yüzyıllarda görülen hızlı değişim ve gelişimler, Osmanlı'nın tam da yenilik hareketleri içerisinde bulunduğu bir dönemde en gerekli görülen şeylerdi. Çünkü bu yenilikler beraberlerinde birçok yeni yasa ve kurumu da getirmiş, toplumları baştan aşağı yenilemiş, onları yenilenmeye adeta zorlamıştı. Bu bağlamda, yenilik hareketlerinin kesif bir biçimde gözlemlendiği bu gibi bir dönemde Jön Türklerin de Avrupa'dan esinlenerek belirli politikaları takip etmeleri doğal karşılanabilir.

Ancak, her ne kadar Padişah'ı bir kenara koyup yönetim dizgesini ele geçirecek askeri ve siyasi güce sahip olsalar da, İTC yöneticileri aktif siyasetten

mümkün mertebe uzak durmaya çalışıyorlardı. İlk başlarda her ne kadar siyasetten ve yönetime tam anlamıyla katılımdan uzak durmaya gayret gösterecekler de; nihayetinde bu tavırlarını bir kenara bırakmak zorunda kaldılar. Ve bu katılım nihayetinde bir çeşit oligarşiye dönüştü.²⁴ Zira Tunaya'nın (1969:35) da belirtmiş olduğu üzere, şimdiye dek Anayasa'nın formülü, siyasi hayatın ve hukuk nizamının en yüksek otoritesi olarak Padişah'ı tanıyordu. Saray'ın bu durumu devlet organlarının yetkilerini hiçe indiriyor, felce uğratiyordu. 1876 sistemine göre Padişah, Vükela Heyetini (Sadrazam ve Vekilleri), Şeyhülislamı, Şurayı Devleti ve Ayan Meclisini kendisi seçmek yetkisine sahipti. Bu da özellikle yasama ve yürütme erklerinin hepsinin hala padişahın elinde olduğu anlamına geliyordu.

Tüm bu kudreti kendi bünyesinde toplamış bulunan Padişah, meclisi istediği zaman feshedebiliyor, meclis toplantılarını erteleyebiliyordu. Şimdi ise, Padişah'ın yerine getirdiği bu eylemleri İTC yöneticilerinin devralmaları ve düzenlemeleri söz konusuydu. Bu durum, mecburi de olsa İTC için aktif siyasete katılmak ve tüm bu düzenlemeleri gerçekleştirmek için yasama ve yürütme yetkilerini kullanmak anlamlarına gelmekteydi.

İttihatçılar var olan toplumsal yapıyı yıkmak istemeseler bile, sürerdurumu devam ettirmek niyetinde de değillerdi. Onlar da hiyerarşiye önem veriyorlardı, ama kastettikleri geleneksel olarak yerleşmiş ayrıcalıklar hiyerarşisi değildi. Zamanla yönetici elitin tekeli kırma umudu içinde daha fazla siyasal ve ekonomik katılımı özendirmekle birlikte, uyguladıkları seçim sistemi ve sosyalizme karşı tutumları, kitlelere herhangi bir iktidar tanımaya hazırlıklı olmadıklarını ortaya koyuyordu (Ahmad, 1999:10).

Böyle bir siyasi ve ekonomik durumda, işçi hareketlerinin önünü almak ve işçi-işveren uzlaş(tır)masının sağlanması amacıyla Ta'til-i Eşgal Kanunu meclise

²⁴Lewis'in bu konu hakkındaki yorumu konuya biraz daha ışık tutabilir: "İkinci Meşrutiyet yönetimi ilkenden daha uzun sürdü, ancak o da başarısızlık, acı ve düş kırıklığı ile son buldu. İçeride ve dışarıda büyük tehlikeler ve zorluklar vardı. Meşrutiyeti savunanlar sayıca az, zayıf ve beceriksizdi. Anayasanın yürürlükte kalmış olmasına ve seçimlerin gerçekleştirilmesine karşı yönetim yozlaşarak Jön Türk önderlerinin bir tür askeri oligarşisine dönüştü". Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu. çev. Boğaç Babür Turna. Ankara; Arkadaş Yayınevi, ss. 286, 2008.

sunuluyor ve kısa süre içerisinde tasarı olmaktan çıkıp kanunlaşıyordu. İTC'nin işçi hareketlerine ve sosyalizme bakışıyla özdeşleştirilen bu kanunun içeriği ve kanun müzakereleri sırasında Meclis-i Mebusan'da yaşanan tartışmalar ise, Türkiye'nin sosyo-ekonomik tarihi açısından oldukça önemli bir yere sahiptir (Polat, 2004:175). Hatta bu ifade bir adım ileri götürülüp bu tartışmaların, Türkiye'nin o dönem içerisinde bulunduğu sosyo-ekonomik durumu ve siyasilerin taşıdığı zihniyetleri yansıtması bakımından, en az kanunun kendisi kadar önemli olduğu iddia edilebilir.²⁵ Zira kanun Mecliste müzakere edilirken bazı mebuslar bu kanunun kime yaradığını çekinmeden açıklamışlardır. Sendika kurma ve grev yapma hakkının kaldırılmasının yabancı sermayedarlara yaradığını bildirmişlerdir (Lefranc ve Sülker, 1966:142). Dönemin sosyo-ekonomik yapısını ve İTC hükümetinin zihniyetini yansıtmaları bakımından bu tartışmalar ilgi çekicidir. Zira ekonomi üzerindeki Alman nüfuzunun kesif bir biçimde hissedildiği bu dönemde, İTC'nin çıkarmış olduğu kanunların da Alman emperyalizminin ruhuna uygun olmaları doğal karşılanabilir.

Açıkça söylenebilir ki, Osmanlı sosyal politika tarihinin, üzerinde en çok tartışılan düzenlemelerinden birisi Ta'til-i Eşgal Kanunu'dur. Zira bu kanun, o döneme dek genellikle yerel veya bireysel çabalar sonucu örfi ve şer'i hukuk nizamı çerçevesinde düzenlenen, bir içsel tutarlılık ve bütünsellik göstermekten uzak bazı düzenlemeleri de genel olarak kapsıyordu. Ayrıca, sendika kurulması ve faaliyetleri, işçilerin grev eylemleri, grevlerde taraflarca izlenilmesi gereken yolların ne olacağı, bu yollara gidilmediği takdirde gereken müeyyidelerin nasıl belirleneceği gibi önemli hususları da açıklığa kavuşturuyordu. Uzlaşma kurulu gibi bir yenilik getirmesi bakımından, Osmanlı çalışma ilişkileri alanında Ta'til-i Eşgal Kanunu önemli bir yere sahiptir. Ancak bu kurulun oluşturulması ve müzakere süreci boyunca, işçiler greve gitmekten alıkonuluyordu. H3.1 düzeyindeki hipotezin sınanması bakımından bu durum önem taşımaktadır. Çünkü hipotezde de belirtildiği üzere, Ta'til-i Eşgal Kanunu'nun getirmiş olduğu uzlaşma kurulu yeniliği bir bakıma, grevlerin önünü

²⁵Kanun tasarısı ve tasarının kanunlaşması sürecinde Meclis-i Mebusan'da meydana gelen ve başkaca bir çalışmanın konusu olabilecek derecede önem arz eden tartışmalar hakkında geniş bilgi için bkz. Gündüz Ökçün, Ta'til-i Eşgal Kanunu, 1909 Belgeler-Yorumlar, Ankara; Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, ss. 15-132, 1982.

alan bir kurumdu. Bu da, H3.1 düzeyinde ortaya konulan Ta'til-i Eşgal Kanunu ile 1908 Grev hareketlerinin yoğunluklarını kaybetmeleri savını desteklemektedir.

Ta'til-i Eşgal Kanunu'nun çıkarıldığı dönemde, kamuda işgören işçilerin yoğunlukta olduğu görülür. Özellikle 1838 Balta Limanı Antlaşması ile yabancı tüccarlara verilen ayrıcalıklar, Osmanlı İmparatorluğu'nu bu yabancı tüccarlar için açık bir pazar haline getirdi. Devlet, yabancı tüccarlarla ortaklaşa veya kendi gücü dâhilinde tek başına bazı büyük yatırımlar yapmaya ve özellikle de askeri alanda fabrikalar açmaya başladı. Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat Dönemi ile beraber görülen yenilik hareketleri, öncelikli olarak askeri alanda görülür. Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu, ilk büyük sanayi atılımlarını askeri alanda gerçekleştirdi. Ancak kamu kuruluşu niteliği gösteren bu tür kuruluşların yanında, birtakım kamu işlerini gören diğer bazı kuruluşlar da mevcuttu. İşte Ta'til-i Eşgal Kanunu, bu kurum ve kuruluşlarda çalışan işçilerin grev, sendika kurma v.b. haklarını belirliyor, sınırlamalar veya yeni düzenlemeler getiriyordu. Bu bakımdan Ta'til-i Eşgal Kanunu, H3.2 düzeyinde iddia edildiği gibi kamu kurum ve kuruluşlarını kapsadı ve bu dönemde nicel bakımdan en çok işçi kamu kurumlarında çalıştığı için bunların çoğunu doğal olarak kapsadı.

6.2. Grev ve Sendika Yasağı Konusu

Tuna ve Kutsal'ın (1962:9) görüşüne göre, Türkiye'de grev hakkı, 1909 tarihli "Ta'til-i Eşgal Kanunu" ile ortadan kaldırıldı. Ancak bu ortadan kaldırılışın, sendikaları ve işçilerce bu dönemde sıklıkla gerçekleştirilmekte olan grevleri tamamen mi yasakladığı yoksa sadece bu eylemlerin hızlarını durdurmaya ve önünü almaya yönelik bir kanun mu çıkarıldığı hususunda, birbirlerinden ayrılık gösteren bazı görüşler mevcuttur. Örneğin Gülmez (1980:56) ve Yazgan (1982:39), Kanun'un grev yasağı getirmediğini ve işçilerin gereken uzlaşma yolları denendikten sonra greve gitmelerinde kanunca herhangi bir mahsur olmadığını kaydederler. Ancak Sülker (1976:37), Hükümetin grev yasağı ilan ettiğini ve Ta'til-i Eşgal Kanunu Muvakkatı adı altında yayınladığı kararla, grevleri tamamen yasakladığını kaydeder. Sencer (1969:201) ise, Kanun'un işçi hareketlerini kısıtlayıcı ve baltalayıcı nitelikte

olduğuna vurgu yaparak, Kanun'un çıkarılış amacının, dönemin kesif grev hareketleri sebebiyle işçilerin grev ve sendika haklarının düzene bağlanması değil; bu hakların kısıtlanması olduğunu vurguluyor.^{26/27}

Gerçekten de Kanun'un en tutarsız, düşündürücü ve yorum gerektiren maddeleri, sendika kurma hakkı ve özellikle de grev hakkı ile ilgili olanlardır. Yasaya bağlı olarak, o tarihe dek gerçekleştirilmemiş bir uygulamanın yürürlüğe konulması -uzlaştırma heyetine başvurularak işçi-işveren arasındaki sorunun bu heyette yer alan temsilciler vasıtasıyla czme kavuşturulması ve czmszlk durumunda işçilerce greve gidilmesi hakkının yasal olarak görülmesi- gibi uygulamalarla kanun, o dönem için çalışma ilişkilerine yeni bir soluk getirmiş sayılabilir.

Ancak te yandan Kanun, verdiği bu özgürlüğü diğer bazı maddelerinde öngörülen uygulamalarla geri de almaktadır. Kanunun kendi içinde bazı i çelişkilere sahip olması ve üzerinde coka tartışılması da bu özelliğinden kaynaklanmaktadır. Özellikle 6, 8 ve 10. maddeler incelendiğinde bu durum gözlemlenebilir. Ancak 10. madde, diğerlerine oranla ayrıca bir önem daha arz etmektedir. Çünkü bu maddeye göre, hükümet gerekli gördüğü takdirde genel hizmetler alanında düzeni sağlayabilmek için savaş veya savaş tehlikesi belirdiğinde; hükümet işçi taleplerini göz önüne almama veyahut bu talepleri kabul etmeme hakkına sahip olabilecekti. Yasanın bu düzenlemelerinin, dönemin kendine özgü koşulları ve anlayışı içinde düşünülmesi gerekir. Bu anlayışı, dönemin Tapu ve Kadastro Bakanı Mahmud Es'ad'ın kaleme almış olduğu Ta'til-i Eşgal Tasarısı Hakkında Düşünceler adlı makalesinde de görmek mümkündür. Burada Es'ad, Kanun'un 10. maddesindeki devletin savaş veya savaş tehlikesi içerisinde bulunduğunda işçilerin taleplerini görüşmeyi erteleme ya da tamamen gündemden düşürme hakkına sahip olması ile

²⁶Karřılařtırma için bkz. şehmus Güzel, Türkiye'de işçi Hareketi 1908-1984. İstanbul; Kaynak yayınları, ss. 60, 1996, Turan Yazgan, Türkiye'de Sendikal Hareket Kısa Tarihçe. İstanbul; Türk Dünyası Araştırmaları yayını, ss. 29, 1982, Kemal Sülker, Türkiye'de Grev Hakkı ve Grevler. İstanbul; Gözlem Yayınları, ss. 37, 1976 ve Oya Sencer, Türkiye'de işçi Sınıfı, İstanbul; Habora yayınları, ss. 201-202, 1969.

²⁷Ayrıca Ta'til-i Eşgal Kanunu ve maddeleri zerine Mesut Gülmez, Zafer Toprak ve şehmus Güzel arasında geçen keskin bir tartışma için Toplum ve Bilim Dergisinin 12, 13, 15-16 no.lu sayıları incelenebilir.

ilgili yorumunda “Bir şirket, işçilerinin durup durup da devletin mevcudiyetinin tehlikede bulunduğu ve herkesin tek dil ve tek saf olarak devletin selametine elinden gelen tüm gayretle çalışıp, var olan tüm gücünü sarf etmekle yükümlü olduğu bir sırada, fırsattan ve kargaşalıktan istifade ederek iddialar öne sürmesi ve greve kalkışması vatanseverlik hamiyetine aykırı ve tabi olunan vazifeye aykırı bir caniliktir” (1325/1909:53) demektedir. Demokratik bir yapının öğelerinin bulunmadığı, çalışma ilişkilerinin taraflarının örgütlenmelerine dahi izin verilmediği koşullarda, hiçbir kesin ölçüt içermeyen ve herhangi bir merci nezdinde itiraz edilmesi mümkün olmayan bu gibi kararlarla, grev özgürlüğünün nasıl sağlanabileceği, çok tartışmalıdır (Makal, 1997:275).

Yukarıda tartışılan bilgiler ışığında, H3.3 düzeyindeki hipotezin desteklenmesi mümkündür. Gerçekten de, Ta’til-i Eşgal Kanunu her ne kadar kendi iç çelişkilerine sahip bir kanun olsa da, grev hakkını ne tam anlamıyla yasakladı ve ne de bir grev özgürlüğü dönemini araladı. Kanun, uzlaşma heyeti ve süreci aracılığıyla grevlerin önünü almayı amaç edindi, en azından onları yavaşlatmayı amaçladı. Uzlaşma kurulu gibi bir kurumun Osmanlı çalışma ilişkileri dizgesine girişi başlı başına bir yenilik olarak düşünülebilir. Ancak bu kurum dönemin grev hareketlerini yavaşlatmayı da başardı. Ta’til-i Eşgal Kanunu bu bakımdan devletin denetleyici unsurunu yoğun bir biçimde çalışma ilişkileri alanında hissettiren bir kanun olma özelliği taşır. Bu Kanun aracılığıyla, devlet işçilere gereken şartları yerine getirmeleri ve normal uzlaşma sürecini başlatmalarını buyurur. Şayet bu süreçten bir sonuç alınamazsa, o halde işçiler greve gitmekte özgürdürler. Bu bakımdan Ta’til-i Eşgal Kanunu, işçilere kısıtlı bir grev hakkı tanımaktadır. Grev bu Kanun’la ne tam anlamıyla yasak edilmiş ve ne de tam anlamıyla özgür bırakılmıştır.

BÖLÜM VII

SONUÇ

Gülmez'in (1981:106) de vurgulamış olduğu üzere, Türkiye'deki çalışma ilişkileri dizgesinin en belirgin özelliklerinden birisi, devletin çeşitli düzenleyici uygulamalarla sisteme karışmasıdır. 1961 Anayasası ile açılmış olan "toplu iş ilişkileri" dönemine gelinceye kadar iş ilişkilerine kimi zaman "düzenleyici ve koruyucu aktör" olarak karışan devlet, özellikle örgütlenme ve grev hakları yönünden "yasaklayıcı ve baskıcı aktör" niteliğini koruyup sürdürmüştür. Ta'til-i Eşgal Kanunu, devletin bu yasaklayıcı ve baskıcı/önlem alıcı aktör niteliğini ortaya koyan, 1908 Grevlerinin önüne geçmek ya da hiç olmazsa bu Grevleri yavaşlatmak adına çıkarılmış bir kanundur. Ta'til-i Eşgal Kanunu, her ne kadar belirli koşullar altında greve gitme serbestisini işçilere tanısa da, bu bakımdan devletin çalışma ilişkilerine yasaklayıcı ve baskıcı bir aktör olarak karışmasının somut bir örneğini teşkil etmektedir.

Şayet böyle değilse de, bazı yazarların iddia ettiği gibi Fransız Devrimi'nden esinlenen bir özgürlük-eşitlik-kardeşlik anlayışının yeni bir anlayışla çalışma ilişkilerini biçimlendirmesinden çok Batı kapitalizminin hakları da göz önünde bulundurularak, grevlerin zapt-ü rabt altına alınması burada temel hedef olmuştu. Bu bakımdan, Ta'til-i Eşgal Kanunu hükümetçe gerçekleştirilen bir regülasyon değil, aksine sendikaların siyaset üzerinde etkili olma ve hükümet üzerinde baskı kurmalarına dair yönetimce güdülen korku ve kuşkuların sonucunda ortaya çıkmış bulunan bir düzenlemedir. Kendisini ortaya çıkaran İkinci Meşrutiyet rejiminin kendine özgü koşullarının etkisini taşıyan Ta'til-i Eşgal Kanunu, yaptığı düzenlemelerle, Türkiye çalışma ilişkileri tarihinde önemli bir yere sahiptir. Boratav'ın (2006:31) da belirtmiş olduğu üzere kanun, sermaye-emek ilişkilerini yok sayan istibdat döneminin yasaklamalarının aksine, sınıf mücadelesi gerçeğini

gözledikten sonra, sorunu sermaye lehine kısıtlamalarla çözmeye çalışan modern, yani kapitalistçe bir düzenleme sayılmalıdır.

Sosyal hak ve özgürlükler açısından çalışma yaşamında devleti bir yandan düzenleyici, bir yandan da yasaklayıcı faktör kimliğiyle ilk kez ortaya çıkarması nedeniyle önem taşıyan Ta'til-i Eşgal Kanunu, grev hakkını kesin biçimde ve doğrudan doğruya yasaklamış değildi. Temelde, çalışma koşulları ile ilgili uyuşmazlıkların barışçı yoldan kotarılmasını düzenleyen bir yasadır (Gülmez, 1980:50-64). Kanunun birinci maddesinde işçi ve müstahdemlerin vekil seçmeleriyle hükümete başvurmaya izinli oldukları, altıncı maddesinde de hizmet bırakımında özgür oldukları beyan edilmişti. Ancak diğer taraftan kanun, on birinci maddesi vasıtasıyla, kabulünden ve yürürlüğe girmesinden önce kamu hizmeti gören müesseselerde kurulmuş olan ve hâlihazırda işler vaziyette bulunan tüm sendikaları da feshederek, işçilerin yegâne silahları ve birleşim noktaları olan sendikaları hedef almış gibidir.

Sendikalara ilişkin bu yasaklamanın, dönemin işçi hareketlerine önemli bir darbe indirmiş olduğu söylenebilir. Çünkü işçilerin, daha önceki Ameleperver Cemiyeti ve Osmanlı Amele Cemiyeti gibi yardım sandığı olması amacıyla ya da ideolojik düzlemde belli bazı amaçlar için kurulan bazı örgütlerden, eylem tabanlı yeni tarz bir örgütlenmeye gitmesi olasıdır. Konuya modern çalışma ilişkileri anlamında bakılırsa, bu doğru kabul edilebilir. Gerçekten de, işçiler 1908 Grevleri kapsamında birçok grev eylemi gerçekleştirmişlerdi. Bu grevlerin de kurumsallaşmaya doğru ilerlemesi beklenebilirdi. Ancak Ta'til-i Eşgal Kanunu, böyle bir kurumsallaşmaya cevaz vermemekteydi. Bu konuda Mehmed Cavid (1909:266-269), hükümetin bazı şartlar altında bayındırlık kuruluşlarında çalışanların grev hakkını kabul ettiğini ancak kendilerine sendika kurma hakkı tanımadığını vurgular ve sendikasız bir grevin işçilerin ellerini ve ayaklarını bağlamak olduğunu ifade eder. Esasen bu yasak, Ta'til-i Eşgal Kanunu daha ileri dönemlerde de yürürlükte kaldığı için sendikacılık hareketleri bakımından bir engel teşkil etmiştir.

Fiilen olmasa dahi, uzlaşma kurulu gibi bir aracı çalışma ilişkileri alanına getirmesi bakımından yenilik arz eden Ta'til-i Eşgal Kanunu, 1908 grev dalgasının önünü kesmek için acilen kotarılan bir tasarı olmaktan çıkarak Türkiye çalışma ilişkileri tarihinde kendisine önemli bir yer edinir. Bu kanunla her ne kadar kâğıt üzerinde düzenlenmiş de olsa, uzlaşma kurulundan bir sonuç alınamaması halinde işçilerin greve gitmeleri yasal açıdan sakıncasız görülüyordu. Ta'til-i Eşgal Kanunu'nun, çalışma ilişkilerinin bu temel konuları hakkındaki düzenlemelerinin bir bölümünün, Cumhuriyet dönemine de sarkarak, 1936 yılında çıkarılan 3008 sayılı İş Kanunu'na kadar yürürlükte kalması da uygulama açısından önemini arttırmaktadır (Makal, 1997:270).

Çalışma ilişkileri açısından, Ta'til-i Eşgal ile yeni bir dönemin açıldığı söylenebilir. Ancak bu düzenlemeden sonraki düzenlemelerde de her zaman devletin kollayıcı varlığının gölgesi hissedilmiştir. Özellikle de yeni kurulan ve her ne kadar kapitalist Batı'ya karşı savaşmışsa da onun ekonomik modelini kendine örnek almaya gayret eden Cumhuriyet içerisinde, hali ile birçok yeni düzenlemelere gidilmiştir. Kısaca değinilecek olursa, çalışanlar açısından 1924 Kanun-i Esasi'si dönemi, örgütlenme (dernek kurma) hakkını içermesine rağmen, uzun süren yasaklamalarla geçmiştir. Takrir-i Sükun ile başlayan süreç, Milli Korunma Kanunu'na kadar toplumsal sınıf ve katmanların hepsini derinden etkileyen yasal düzenlemeler çalışanları da derinden etkilemiştir. İzmir İktisat Kongresi'nde tarafların üzerinde anlaştıkları bir iş yasasının çıkartılması girişimi, 1924 Kanun-i Esasi'sinden hemen sonra, başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 1924'de TBMM'ne sunulan yasa taslağı, uzun tartışmalar sonucunda, 1926'da gene hükümet tarafından geri çekilmiştir. Benzeri girişimler, 1936'ya kadar süregelmiştir. 1936 yılında çıkan İş Yasası, sınıfsal farklılıkları gündeme getirmeyi yasaklamıştır (Işık, 1995:11). Ancak her ne kadar değişen anayasalarla beraber, kanunlarda da bir takım değişiklikler yapılmış olsa da Türk işçileri bakımından en özgür ortam, 1961 Anayasası dönemi olacaktır.

1909 tarihli Ta'til-i Eşgal Kanununa dek dolaylı ya da bireysel bir takım çabalarla düzenlenegelen çalışma ilişkileri ve bu ilişkilere dair standartların neler

olacağı hususu, bu kanunla birlikte yeniden düzenlenme imkânı bulmuştur. Yine 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu ile de, Ta'til-i Eşgal Kanunu kapsamı dışında kalan kuruluşlardaki bağımlı çalışanların örgütlenmelerini de kapsayan düzenlemeler yapılmıştır (Makal, 1997:297). Bu bakımdan Cemiyetler Kanunu'nu, bu dönemde görülen yoğun grevlerin gerektirmiş olduğu acele üzerine çıkarılan Ta'til-i Eşgal Kanunu'nun bir devamı, bütünleyicisi olarak addetmek mümkündür. Cemiyetler Kanunu vasıtasıyla da, Ta'til-i Eşgal Kanunu'nun kapsadığı kuruluşların dışında kalan kuruluşlarda çalışanların durumları hakkında geniş düzenlemeler getiriliyordu.

Cumhuriyet Türkiye'si, çalışma ilişkileri alanında, Osmanlı İmparatorluğu'ndan böyle bir miras devraldı ve bu mirası gerek hukuksal düzenlemeleri, gerekse uygulama açısından, uzun yıllar sürdürmek durumunda kaldı. Zira Makal'ın (1999:302) belirtmiş olduğu üzere, Türkiye'de 1960'lı yıllara kadar siyaset alanına egemen olan kişilerin büyük bir bölümü Osmanlı İmparatorluğu döneminde yetişmişlerdi ve bu kişilerin siyaset anlayışları o dönemde oluşmuş olduğu için, bu anlayış uzun yıllar Cumhuriyet Türkiye'sinin de siyasal anlayışlarını belirlemek durumunda olmuştu. Fakat tüm bu olumsuzluklara rağmen, Cumhuriyet Türkiye'sinin Osmanlı'dan devraldığı çalışma ilişkileri mevzuatı liberal hükümler içeren, kısmi özgürlükçü hükümler barındıran bir mevzuat olarak değerlendirilebilir. Özellikle de, Ta'til-i Eşgal Kanunu ve Cemiyetler Kanunu ile daha önce sarıh bir biçimde tanımlanma ve şartlarının belirlenmesi yoluna gidilmekten kaçınılan grev, uzlaştırma kurulu, uzlaşma süreci v.b. kavramlar artık bu kanunlarla daha açık bir biçimde yazına giriş yapmış ve ortaya konulur hale gelmişti ki bu da çalışma ilişkilerinin gelişimi açısından bir artıdır.

Bu bakımdan, ister sınırlı ve sınırlayıcı düzenlemeler getirmiş olsun ister çok gecikmiş olsun, Ta'til-i Eşgal Kanunu ile çalışma ilişkileri bakımından ciddi bir yol kat edildiği ve bu kanunun Cumhuriyet Türkiye'sinde gerçekleştirilen çalışma ilişkileri düzenlemelerine -her ne kadar devletin güçlü gölgesi ve kollayıcı/yasaklayıcı gücü kısmi olarak hissedilse de- bir örnek teşkil ettiği söylenebilir.

İTC hükümetinin işçi hareketlerine bakışı, 1908 Devrimi ve İTC'nin yönetime artık eskisine nispeten daha kesif bir biçimde katılmaya başlamasıyla beraber hızlı bir evrim geçirmişti. II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden önce İTC, daha ziyade ideolojik düzlemde bir hareketlilik içerisinde görülür ki bu dönem İTC'nin özgürleşmeyle ilgili birçok vaatlerinin bulunduğu bir ortama denk düşer. Ancak daha önce de belirtilmiş olduğu üzere, İTC tam manasıyla bir ideolojiye bağlanmak durumunda değildi.

Ancak II. Abdülhamit'in yerine yönetime gelmesinden bir müddet sonra Cemiyet, fikirsel düzlemde yönetime katılmaktansa dizginleri eline almayı ve fiili olarak da yönetime katılmayı uygun gördü. Bu fiili politikalar arasında, işçi hareketlerine karşı alınacak önlemler de vardı. Böylece 1908 Devrimi öncesi ve sonrası olmak üzere, İTC'nin işçi hareketlerine karşı faaliyetlerini iki döneme ayırmak mümkündür. İTC'nin işçi hareketlerine ve sosyalizme bakışında, bu iki dönem arasında çok ciddi farklar bulunmaktadır. Birinci dönemde işçilerin yanında olan, onların grevlerine sempatiyle, en azından hoşgörüyle yaklaşan, sendikalaşmayı teşvik eden İTC, ikinci dönemde işçi grevlerine tahammülsüz, sendikalaşmaya şiddetle karşı çıkan (hatta mevcut sendikaları kapatan) bir İTC'ye dönüşmüştür. Bu sert dönüşümden hareketle, İTC'nin birinci dönemde işçilere karşı takındığı tutumun samimiyeti sorgulanabileceği gibi, İTC'nin ikinci dönemde ülke gerçeklerini daha iyi okuduğu ve yabancı sermayeye yoğun bir biçimde bağlanmış yarı sömürge durumundaki Osmanlı ekonomisi gerçeğiyle yüz yüze gelmiş olduğu sonucuna varılabilir (Polat, 2004:158).

Bu durum, daha önce eylemsel manada politika üretmekten çekinen Cemiyet'i ürkütmüştü. Ancak politika üretmeye yavaş yavaş adapte olan İTC'nin verdiği sözler hızla unutulmaya ve ortaya koymuş olduğu tavır, ülke içindeki Türk unsurun sosyo-ekonomik sorunlarına çözüm bulmaktan uzak bir görünüm arz etmeye başlamıştı. Bu siyasi tavır ve kararlar, yabancı kapitalistlerin ve onların yerli kompradorları olan şirketlerin lehine bir politika izlendiğini açıkça göstermiştir.

Bu tavrın somut olarak yansımasının görüldüğü düzenlemelerden biri Ta'til-i Eşgal Kanunu diğeri de Cemiyetler Kanunu'dur. Bu dönemde, ekonomisi neredeyse tamamen dışa bağımlı hale gelmiş/getirilmiş, Sanayi Devrimi'nin beraberinde getirdiği baş döndürücü hızdaki makineleşme ve fabrikalaşmaya ayak uyduramayan bir devlet vardı. Küçük üreticiler tutunamayıp çöktü ve devlet hammaddelerini kendisi işlemekten aciz olduğundan, bu maddeleri ülke dışına ucuz fiyatlarla satarak işlendikten sonra yüksek fiyatlar karşılığı geri satın almak yoluna gitti. II. Abdülhamit gibi deneyimli ve klasik Osmanlı denge politikasını başarılı bir biçimde uygulamayı bilmiş olan bir padişahın alınan ülke yönetiminin çizdiği bu ürkütücü portre karşısında, İTC'nin uğramış olduğu bu afallama ve izlemiş olduğu politika belki de o dönemin liberal-kapitalist bir toplum yaratma modeli hareketi çerçevesinde normal karşılanabilir.

Her biri Batı'da eğitim görmüş ve Fransız Devrimi'nin aydınlanmacı kültüründen derinlemesine etkilenmiş olan Jön Türklerin, konu işçi hareketleri ve sendikalara geldiği zaman bu aydınlanmacı ve özgürlükçü düşünceye ters düşen bir tutum takınarak baskıcı bir yönetim sergiledikleri görülüyordu. Bu sebeple, Ta'til-i Eşgal Kanunu'nun bu çerçeve içerisinde ele alınarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Klasik Osmanlı zihniyeti bağlamında düşünülecek olunursa, Ta'til-i Eşgal Kanunu gerçekten de Osmanlı çalışma ilişkileri alanında birtakım yenilikler içeren bir düzenleme olarak nitelendirilebilir. Gerçekten de, yukarıda da değinildiği gibi, uzlaşma kurulu aygıtının işçi-işveren ilişkileri alanında devreye sokulması, daha önceki dönemlerde görülen çalışma ilişkileri düzenlemelerine oranla ciddi anlamda bir yeniliktir.

Çünkü bilindiği üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nda kanun düzenlemek, yürütmek veya yürürlükten kaldırmak padişahın iradesine ait bir haktı ve bu hak sorgusuz bir biçimde yüzyıllardır kabul görmekteydi. Padişah fermanları ile düzenlenen Osmanlı çalışma ilişkileri alanı, padişahın gücünün yavaş yavaş yitmesi ve İTC hükümetinin başa geçmesi sonucu artık daha özgür bir biçimde düzenlenme imkânına kavuşmuştu. Ancak İTC de yönetimi ele geçirdikten bir süre sonra kendi baskı rejimini kurduğu için, Ta'til-i Eşgal Kanunu'nun tam anlamıyla liberal ve

özgürlük verici bir amaca yönelik olduğu söylenemez. Bu konuda Boratav'a (2006:31), bu kanunun kapitalist mantığa uygun bir biçimde düzenlenen ve sorunun çözümünü kapitalist lehine çözmeye çalışan bir kanun olduğunu belirtmesi bakımından katılınabilir. Özellikle de 1838 Balta Limanı Antlaşması ile kapılarını kapitalizme neredeyse sonuna dek açan Osmanlı İmparatorluğu'nda, yabancı kapitalistlerin ürkerek yatırımlarını çekmelerini engellemek amacıyla bu kanunun çıkarıldığı da iddia edilebilir. Çünkü İTC, özellikle de Alman kapitalistleri örnek alarak, kapitalist bir ekonomik sistem kurmak istegindeydiler. Ancak Osmanlı İmparatorluğu, Sanayi Devrimi gibi bir atılımı görece geç gerçekleştirdiği için, kapitalizm Osmanlı ekonomisine çok geç girebildi.

Avrupa, buharın iş aletlerine uygulanması ve sonrasında üretimin hızla artması sonucu Sanayi Devrimi adı verilen süreci Osmanlı İmparatorluğu'ndan çok daha önce yaşadı ve büyük fabrikaların açılması sonucu üretim çok büyük ölçüde arttı. Ürettiği fazla ürünü pazarlamak amacıyla olan Avrupa ülkeleri, kendine yeni ve ucuz işgücü aramaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu da, bu amaç için uygun bir konumdaydı. Çünkü Batı'da görülen Sanayi Devrimi'ne ayak uyduramayan küçük Osmanlı esnaf ve zanaatkârları, ekonomik bakımdan önce gerilemiş sonra da yıkılmaya başladı. Batı'da görülen bu ani değişim, beraberinde kitleler halinde fabrikalara akın eden bir ücretliler ordusu yarattı. Ancak Osmanlı İmparatorluğu açısından bunu söylemek neredeyse imkânsızdır. Çünkü Sanayi Devrimi ile beraber Batı'da toplumsal tabakalar da değişime uğradı, aristokrasinin karşısına burjuvazi çıktı. Burjuvazi güçlenip kendine yeni iş kapıları aralamaya başladı. Burjuvaziye emeğini satarak bu yerlerde çalışan ve çalışma şartlarından, özellikle de ücretlerinden memnun olmayan işçiler, zamanla burjuvazinin karşısındaki yerlerini alarak çalışma ilişkileri alanında birtakım yenilikler yapılmasını talep ettiler. Bu taleplerini daha etkili bir biçimde duyurabilmek adına da birtakım eylemlere, grevlere giriştiler. Böylece işçi sınıfı doğmuş oldu.

KAYNAKÇA

Abendroth, Wolfgang. **Avrupa İşçi Hareketleri Tarihi**. Çeviren: Ali Çakıroğlu, İstanbul; Belge Yayınları, 1992.

Ağaoğlu, Samet ve Selahattin Hüdaioğlu. **İş Hukuku Tarihi Birinci Cilt**. Merkez Basımevi, Basım yeri yok, 1938.

Ağralı, Sedat. “Demokratik Rejimlerde, Özgür İşçi, Sendika, Toplu Pazarlık, Grev Hakkı Güvencededir” **Yazko İşçi Hakları Ortak Kitap 8 İçinde**. İstanbul; YAZKO Yayınları, ss. 12-33, 1984.

Ağralı, Sedat. **Günümüze Kadar Belgelerle Türk Sendikacılığı**. Basım yeri yok, 1967.

Ahmad, Feroz. **İttihatçılıktan Kemalizme**. Çeviren: Fatmagül Berkay (Baltalı), Kaynak Yayınları; İstanbul, 1999.

Aközer, Mehmet. “İşçi Hareketi ve Sınıf Sendikacılığı” **Yurt ve Dünya Dergisi Sayı 3**. İstanbul; Ören Basımevi, ss. 413-457, 1977.

Akşin, Sina. **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki 5. Baskı**. Ankara; İmge Kitabevi Yayınları, 2009.

Akşin, Sina. **Kısa Türkiye Tarihi**. İstanbul; Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.

Akşin, Sina. “Siyasal Tarih (1789-1908)” **Türkiye Tarihi Cilt 3: Osmanlı Devleti 1600-1908**. İstanbul; Cem Yayınevi, ss. 77-187, 1995.

Aveling, Edward ve Elenor, Marx. **The Working Class Movement in America**. Londra; Swan Sonnenschein&CO, 1891.

Aybay, Rona. **Sosyalizmin Öncülerinden Robert Owen Yaşamı, Eylemi ve Öğretisi**. İstanbul; Remzi Kitabevi Yayınları, 1970.

Barret, François. **Emeğin Tarihi**. Çeviren: Babür Kuzucu, İstanbul; MAY Yayınları, 1970.

Baydar, Oya. **Türkiye’de Sendikacılık Hareketi**. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını; İstanbul, 1998.

Beer, Max. **Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelelerin Tarihi**. Çeviren: Galip Üstün, İstanbul, MAY Yayınları, Tarihsiz.

Boratav, Korkut. **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005**. İstanbul; İmge Kitabevi, 2006.

Brizon, Pierre. **Emeğin ve Emekçilerin Tarihi**. Çeviren: Cemal Süreya, Ankara; Onur Yayınları, 1977.

Carlton, F. Tracy. **Organized Labor In American History**. New York ve London; D. Appleton and CO, 1920.

Cavid, Mehmed. “**Neşriyat ve Vekayi-i İktisadiyye**” başlıklı yazı, “**Grev Kanunu**” bölümü. **II. Ulum-ı İktisadiyye ve İcmaiyye Mecmuası**, 6 (1 Haziran 1325/1909), ss. 266-269.

Cerrahoğlu, A. **Türkiye’de Sosyalizmin Tarihine Katkı**. MAY Yayınları; İstanbul, 1975.

Çavdar, Tefvik. **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**. İmge Kitabevi; Ankara, 1999.

Dereli, Bengü. “**Türkiye’de Sendika Demokrasisi**” Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Fakültesi Yayını; İstanbul, 1971.

Divitçioğlu, Sencer. **Asya Tipi Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu**. Kırklareli; Sermet Matbaası, 1981.

Engels, Friedrich. **Sosyalist Düşüncenin Gelişmesi**. Çeviren: Selahattin Hilay, İstanbul; Sosyal Yayınları, 1964.

Eroğul, Cem. **Devlet Nedir?**. Ankara; İmge Kitabevi Yayınları, 1999.

Es’ad Mahmud. Ta’til-i Eşgal Kanun Tasarısı Hakkında Düşünceler. **II İstişare 26** (12 Mart 1325), ss. 6-13 ve **II İstişare 27** (19 Mart 1325), ss. 49-55 içinde.

Esen, Bülent Nuri. **Türk İş Hukuku**. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını; Ankara, 1944.

Eversly, Lord. **The Turkish Empire: Its Growth and Decay**. New York; Dodd Mead and CO, 1917.

Fişek, Kurthan. **Türkiye’de Devlet-İşçi İlişkileri Açısından Devlete Karşı Grevlerin Kritik Tahlili**. Sevinç Matbaası; Ankara, 1969.

Gisbert, S. J. Pascual. **Fundamentals of Industrial Sociology**. New Delhi; Tata McGraw-Hill Publishing CO. LTD, 1972.

Godelier, Maurice. **Asya-tipi Üretim Tarzı**. Çeviren: Atilla Tokatlı, İstanbul; Sosyal Yayınları, 1993.

Göze, Ayferi. **Siyasal Düşünce Tarihi**. İstanbul; Fakülteler Matbaası, 1983.

Gülmez, Mesut. **Türkiye’de Çalışma İlişkileri 1936 Öncesi**. Ankara; Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını, 1991.

Gülmez, Mesut. “Ta’til-i Eşgal Yasası Üzerine Bir Not” **Seha L. Meray’a Armağan Cilt I**, Ankara; Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1981.

Gülmez, Mesut. “Bir Belge Bir Yorum: 1909 Ta’til-i Eşgal Yasası ve Grev” **Toplum ve Bilim Sayı: 12**, İstanbul; Birikim Yayıncılık, 1980.

Gümüş, Fatih M. **Türk İş Hukukunda İş Uyuşmazlıkları ve Uzlaştırma Yabancı Sistemlerle Karşılaştırmalı Bir İnceleme**. Emel Matbaası; Ankara, 1972.

Güzel, M. Şehmus. **Türkiye’de İşçi Hareketi 1908-1984**. Kaynak Yayınları; İstanbul, 1996.

Güzel, M. Şehmus. “1845 Tarihli Polis Nizamı, Sansür, Ta’til-i Mesalih (İşlerin Bırakımı), Toplantı, Ziham (Kalabalık) ve Cemiyetler” **Süreç Dergisi Sayı: 4 İçinde**, İstanbul; Havass Yayınları, ss. 22-39, 1981.

Hanioğlu, M. Şükrü. **Preparation for a Revolution: The Young Turks 1902-1908**. New York; Oxford University Press, 2001.

Harris, George. **Türkiye’de Komünizmin Kaynakları**. Çeviren: Enis Yedek, İstanbul; Boğaziçi Yayınları, 1979.

Heaton, Herbert. **Avrupa İktisat Tarihi**. Çeviren: M. Ali Kılıçbay ve Osman Aydoğuş, Ankara; Paragraf Yayınları, 2005.

Işık, Yüksel. **Osmanlı’dan Günümüze İşçi Hareketinin Evrimi 1876-1994**. Ankara; Öteki Yayınevi, 1995.

İnal, Halil İbrahim. **Osmanlı Tarihi**. İstanbul; Nokta Kitap, 2008.

İnan, Yusuf Ziya. **Jöntürk’lerden İttihat ve Terakki Cemiyetine**. İstanbul; Bayramşık Yayınevi, 1978.

İşçi, Metin. **Siyasi Düşünceler Tarihi**. İstanbul; DER Yayınları, 2004.

Jones, Lloyd. **The Life Times and Labour of Robert Owen vol. 1**. London; Swan Sonnecschein and CO, 1890.

Kansu, Aykut. **1908 Devrimi**. İstanbul; İletişim Yayınları, 2001.

Karakışla, Y. Selim. “Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu 1839-1923” **Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler 1839-1950**. Derleyenler: Donald Quataert, Donald ve Erik Jan Zürcher, Çeviren: Cahide Ekiz, İstanbul; İletişim Yayınları, 2007.

Karpat, Kemal H. **Türk Demokrasi Tarihi Sosyal Ekonomik Kültürel Temeller.** İstanbul; AFA Yayıncılık, 1996.

Keyder, Çağlar. **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar.** İstanbul; İletişim Yayınları, 2001.

Koç, Yıldırım. **Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi.** Ankara; Yol-İş Yayınları, 2003.

Koç, Yıldırım. **100 Soruda Türkiye’de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi.** İstanbul; Gerçek Yayınevi, 1998.

Koç, Yıldırım. **Sendikal Eğitim Notları.** Ankara; Öteki Yayınevi, 1994.

Kongar, Emre. **Tarihimizle Yüzleşmek.** İstanbul; Remzi Kitabevi Yayınları, 2006.

Koray, Meryem. **Sosyal Politika.** Ankara; İmge Kitabevi Yayınları 3. Baskı, 2008.

Kuczyinski, Jurgen. **İşçi Sınıfı Tarihi.** Çeviren: Galip Üstün, İstanbul; Sosyalist Yayınları, 1994.

Kuyaş Ahmet, Ahmad Feroz, Ahmet Ersoy, Cemal Kafadar, Asım Karaömerlioğlu, Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Özgür TÜRESAY. **TARİH 1839-1939.** TÜSİAD Yayını; İstanbul, 2006. Erişim adresi ve tarihi: <http://www.tusiad.org/FileArchive/1839-1939.pdf> - 12.03.2010.

Küçükömer, İdris. **Düzenin Yabancılaşması.** Alan Yayıncılık; İstanbul, 1989.

Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı. **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi Cilt: 1,** İstanbul; 1996.

Lefranc, Georges ve Kemal Sülker. **Dünyada ve Bizde Sendikacılık.** Çevire: Asım Bezirci, İstanbul: Varlık Yayınları, 1966.

Lewis, Bernard. **Modern Türkiye’nin Doğuşu.** Arkadaş Yayıncılık; Ankara, 2008.

Lichteim, George. **Sosyalizmin Kökeni The Origins Of Socialism.** Çeviren: Ali Seden, Altın Kitaplar Yayınevi, Basım yeri yok, 1976.

Macdonald, J. Ramsay. **Syndicalism a Critical Examination.** London; Constable&CO Ltd, 1912.

Makal, Ahmet. **Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946.** Ankara; İmge Kitabevi Yayınları, 1999.

Makal, Ahmet. **Osmanlı İmparatorluğu’nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920 Türkiye Çalışma İlişkileri Tarihi.** Ankara; İmge Kitabevi Yayınları, 1997.

Makal, Ahmet. **Grev Kuramlar ve Uluslar arası Farklılıklar**. Ankara; V Yayınları, 1987.

Mardin, Şerif. **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**. Ankara; Türkiye İş Bankası ve Kültür Yayınları, 1964.

Meral, Bayram, Mesut Gülmez, Yıldırım Koç, Alpaslan Işıklı, Behzat Akdoğan. **Türkiye’de İşçi Hakları Osmanlı Döneminden 1986’ya**. Yol-İş Sendikası Yayını; Ankara, 1986.

Mourre, Michel, Pierre Dominique, Edmond Pognon, Michel Garder, Georges Roux, Victor Franco, Jean Laurent. **İhtilaller ve Darbeler Tarihi**. Çevire: Sabiha Bozbağlı, İstanbul; Cem Yayınevi, 1974.

Nikitin, P. **Ekonomi Politik 1**. Çeviren: Hamdi Konur, Ankara; SOL Yayınları, 1975.

Onur, Hakkı. “1908 İşçi Hareketleri ve Jön Türkler” **Yurt ve Dünya Dergisi Sayı: 2**, İstanbul; Ören Basımevi, ss. 277-296, 1977.

Owen, Robert. **The Life Of Robert Owen**. London: G. Belland Sons LTD, 1920.

Ökçün, Gündüz A. **Ta’til-i Eşgal Kanunu, 1909 Belgeler-Yorumlar**. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları; Ankara, 1982.

Özbey, Nurullah. **Türkiye’de Sendikal Anlayışlar Sendika Siyaset İlişkisinin Gelişimi**. Enerji Yapı-Yol İş Sendikası Yayını; Ankara, 2001.

Özgür, Özlem. **100 Soruda Türkiye’de Kapitalizmin Gelişmesi**. İstanbul; Gerçek Yayınevi, 1975.

Pamuk, Şevket. **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi**. İstanbul; İletişim Yayınları, 2005.

Penty, Arthur J. **Old Worlds for News: A Study of the Post-Industrial State**. London; G. Allen&Unwin LTD. 1917.

Polat, Emre. **Osmanlı’nın İlk Yahudi Sosyalisti Avram Benaroya ve Faaliyetleri**. Truva Yayınları; İstanbul, 2004.

Ramsaur, Ernest E. **Jön Türkler ve 1908 İhtilali**. İstanbul; Pozitif Yayınları, 2007.

Reynolds, G. Lloyd. **Labor Economics and Labor Relations**. New Jersey; Prentice-Hall INC, 1974.

Ribard, André. **İnsanlığın Tarihi Cilt 2**. Çeviren: Erdoğan Başar ve Şiar Yalçın, İstanbul; MAY Yayınları, 1974.

Rocker, Rudolf. **Anarcho-Syndicalism**. USA; Pluto Press, 1989.

Sami, Şemseddin. **Kamus-ı Türki**. İkdam Matbaası; İstanbul, 1317 (1900).

Sarıca, Murat. **100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi**. İstanbul; Gerçek Yayınevi, 1999.

Sayılğan, Aclan. **Yakın Tehlike Komünizm**. Yayınevi yok, Ankara, 1963.

Sencer, Muzaffer. **Osmanlı Toplum Yapısı**. İstanbul; MAY Yayınları, 1982.

Sencer, Oya. **Türkiye’de İşçi Sınıfı**. İstanbul; Habora Yayınları, 1969.

Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi Cilt:6. İletişim Yayınları, İstanbul, 1988.

Sülker, Kemal. **Dünyada ve Türkiye’de İşçi Sınıfının Doğuşu**. Cumhuriyet Gazetesi Yayını, basım yeri yok, 1998.

Sülker, Kemal. “Osmanlı Toplumunda İşçiler” **Bilim ve Sanat Dergisi Sayı: 21**, 1982.

Sülker, Kemal. **Türkiye’de Grev Hakkı ve Grevler**. İstanbul; Gözlem Yayınları, 1976.

Şanda, H. Avni. **1908 İşçi Hareketleri ve Yarı Müstemleke Oluş Tarihi**. İstanbul; Gözlem Yayınları, tarihsiz.

Şişmanov, Dimitir. **Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi Kısa Tarih 1908-1965**. Belge Yayınları; İstanbul, 1990.

Şnurov, A. **Türkiye Proletaryası**. Çeviren: Güneş Bozkaya, Yar Yayınları; İstanbul, 2006.

Tabakoğlu, Ahmet. **Türk İktisat Tarihi**. Dergâh Yayınları; İstanbul, 2000.

Takvim-i Vekayi, no. 302, (2 Ağustos 1325).

Talas, Cahit. **Sosyal Ekonomi 6. Baskı**. Ankara; Sevinç Yayınları, 1983.

Talas, Cahit. **Sosyal Ekonomi 2. Kitap**. Ankara; S Yayınları, 1976.

Tanin Gazetesi, sayı 20, 34 ve 38.
<http://harvey.binghamton.edu/~ottmiddl/Ottoman%20Empire/Anatolia/Documents/Labor%20Issues%20Tanin%201908.pdf> (erişim tarihi: 20.05.2010).

Tevetoğlu, **Fethi Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler**. Ankara; Yayınevi yok, 1967.

Tokol, Aysen. **Türkiye’de Sendikal Hareket**. Bursa; Ezgi Kitabevi Yayınları, 1994.

Toprak, Zafer. “1909 Tatil-i Eşgal Kanunu Üzerine” **Toplum ve Bilim Dergisi Sayı: 13 İçinde**, İstanbul, 1981.

Tuna, Orhan ve Metin Kutsal. **Grev Hakkı Başlıca Meseleleri ve Memleketimiz Bakımından Tanzimi**. İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını; İstanbul, 1962.

Tunaya, T. Zafer. **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler 1876-1938 Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet Dönemi**. İstanbul; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2001.

Tunaya, T. Zafer. **Hürriyetin İlanı İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar**. İstanbul; Baha Matbaası, 1959.

Tunaya, T. Zafer. **Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952**. Doğan Kardeş Yayınları; İstanbul, 1952.

Tuncer, Kadir. **Tarihten Günümüze Zonguldak’ta İşçi Sınıfının Durumu “Kumpanyalar Dönemine Geri Dönüş”**. İstanbul; Göçebe Yayınları, 1998.

Tunçay, Mete. **Türkiye’de Sol Akımlar I 1908-1925**. İstanbul; BDS Yayınları, 2000.

Tunçay, Mete ve E. J. Zürcher. **Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalizm ve Milliyetçilik 1876-1923**. Çeviren: Mete Tunçay, İstanbul; İletişim Yayınları, 2000.

Türkdoğan, Orhan. **Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi**. İstanbul; IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004.

Uçarol, Rifat. **Siyasi Tarih 1789-2001**. İstanbul; DER Yayınları, 2008.

Uçarol, Rifat. **Siyasi Tarih**. İstanbul; Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 1985.

Üstün, Süleyman ve Yücel Yaman. **Resimli Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi Cilt I Başlangıcından 1946’ya Kadar**. Vardiya Yayınları; İstanbul, 1975.

Varga, E. “Asya Tipi Üretim Tarzı” **Asya Tipi Üretim Tarzı**. Çeviren: İrvem Keskinoglu, İstanbul; ANT Yayınları, 1970.

Wells, H. G. **Kısa Dünya Tarihi Başlangıcından 1946’ya Kadar**. Çeviren: Ziya İhsan, İstanbul; Varlık Yayınları, 1972.

Yalman (Yalkın), A. Rıza. **Cenupta Türkmen Oymakları II**. Yayına Hazırlayan: Sabahat Emir, Kültür Bakanlığı Yayınları; Ankara, 1977.

Yaraşır, Volkan. **Dünyada ve Türkiye’de Sendikal Hareketin Kısa Tarihi**. Tez-Koop-İş Eğitim Yayınları; Ankara, tarihsiz.

Yazgan, Turan. **Türkiye’de Sendikal Hareketler Kısa Tarihçe**. Türk Dünyası Araştırmaları Yayını; İstanbul, 1982.

Yazıcı, Erdinç. **Osmanlı’dan Günümüze Türk İşçi Hareketi**. Sistem Yayınları; Ankara, 1996.

Zubritski, Y., D. Mitropolski, V. Kerov. **Kapitalist Toplum**. Çeviren: Sevim Belli, Ankara: SOL Yayınları, 1995.

Zürcher, Erik Jan. **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**. Çeviren: Yasemin Saner, İletişim Yayınları; İstanbul, 2009.

Zürcher, Erik Jan. **Turkey a Modern History Third Edition**. New York; I. B. Tauris&CO LTD, 2005.

Ek 1. Ta'til-i Eşgal Hakkında Nizamname Suretidir

۲۹ رجب ۱۳۲۷ و ۲ اغسطس ۱۳۲۵

بازار

352

برنجی سنه - عدد ۳۰۲

تَقْوِیَةُ وَفَاتِیْ

درسمات و عمالک عثمانیه ایچون سنه لکی
پوسته اجریتله برابر ۱۸۰ ، الی آتلی
۹۰ غروشد .

عمالک اجنبیه ایچون سنه لکی ۴۰ ، الی آتلی
۲۰ فراتقدر .

نکده امدانی تاریخی
۱۳۲۶

تاریخ تاسیسی
۱۳۲۷

اداره سی : باب مالیده مطبوعات داخلیه
داشره سنه در .

مرجی : مطبوعات داخلیه ده تقویم وقایع
اداره سی

دولت علیه عثمانیه نك جریده رسمیه سیدر

نسخه سی ۱۰ پاره ده در

یومی نشر اولئور

نسخه سی ۱۰ پاره ده در

اخبار وقوئی تاریخندن اعتبار آ اوچ کون ظرفنده
طرفین وکیللری کندی نظارتی التنده برهیت
اشتلافیه صورتنده اجتهام دعوت ایدجکدر .
طرفین وکیللری دعوت واقعهیه بلامعذرت اجابت
ایتمدکاری حالده وکیللری کلیان طرف اشتلافه
طالب اولماش عد اوله جقدر .

بشجی ماده - شرائط اشتلافیه نك متفقاً
تقرری حالده صورت اشتلافی مبین برقطعه
ضبطنامه تنظیم اوله رق طرفین وکیللری جانبندن
امضا وزیری مأمور طرفندن تصدیق ایدیلجکدر .
التجی ماده - طرفین اشتلاف ایدمکدکاری
تقدیرده مستخدمین و عمله ترک خدمتده مختار
اولوب فقط سراسی اعماله مقار هر بر فعل
و حرکت ایقاعی و عایش اجراسی قطعاً ممنوعدر .
یدنجی ماده - هیئت اشتلافیه نك ضبطنا
موسی کرک مؤسسه و کرک مستخدمین و عمله
حقنده مرعی و مقید اولوب مع هذا مؤسسه
اداره سی ضبطنامه احکامی حسن یتله اجرا
و تطبیقندن امتناع ایلدیکی تقدیرده طرف نظارتدن
کندیلرینه براخطار نامه تبلیغ اوله رق احکام
مذ کوره یی اجرایه دعوت ایدیلجک واشبو
اخبار نامه نك تاریخ تبلیغندن سکر کون صکره
بهر یوم تأخر ایچون سرمایه اعتباریسی الی بیک
ایرایه قدر اولان مؤسسه کندی حسابته بکریش
ویوز بیک ایرایه قدر اولان مؤسسه کذلک
کندی حسابته اوله رق الی وایکی یوز بیک ایرایه
قدر اولان یوز ویش یوز بیک ایرایه قدر اولان
یوز الی و بر میلیون ایرایه قدر اولان ایکی یوز
و ده ازیاده سی سرمایه اعتباریسی بولان مؤسست اوچ

تعطیل اشغال حقنده نظامنامه صورتیدر
برنجی ماده - حکومت سنیه دن رخصت
ویا امتیاز استحصال ایدرک مجبور بول و لیمان
معا لاتیه امور ت بریه کی عمومیه متعلق بر خدست
ایله مکلف بولان هر نوع مؤسسات ایله مستخدمین
ویا عمله سی بپنده شرائط مستخدمه لرینه دائر
اختلافات وقوعنده مستخدمین و عمله مر قومه
اوچ وکیل انتخابته مجبور اولوب بولن تجارت
و ناقه نظارتنه نسخین اوله رق تقدیم ایدمکدکاری
استدعاده اختلاف واقعه ماهیت واسبابی ایضاح
ایدجکدر .

ایکنجی ماده - مستخدمین و عمله نك
مستدعیان میاننده مؤسسه نك معاملات مداخلیه
وامور اداره سیله نظاماتی تفتیشه دائر هیچ
بر طلب بولنجه جقدر . انحق تقاعد واعانه
صندوقلرینه و کندی حقوقلرینه متعلق احوال
بولندن مستنددر .

اوچنجی ماده - نظارت استدعانا نك تقدیمی
تاریخندن اعتباراً نهایت اوچ کون ظرفنده
بر نسخه سی علاقه دار اولان مؤسسه یه تبلیغ
ایدجک و مؤسسه اداره سی بر هفته ظرفنده
کندیسی طرفندن اوچ ذات تعیین واسم و هویتلری
نظارتیه اخبار ایلجه جکدر . مدت مذ کوره منقضی
اولوب ده ایجاب ایدن ذوت تعیین و اخبار اولفندی
حالده مستخدمین و عمله نك مطالبی بلا قید شرط
قبول ایدلش عد اوله جقدر .

دردنجی ماده - نظارت دخی مذ کور
بر هفته ظرفنده کذلک بر مأمور تعیین ایدوب
مأمور موسی الیه ماده سابقه موجبنجه نظارتیه

توجیهات

ملک

ضبطیه نظارت نك اذاسیه وظایف انضباطیه سی
درعه ده وایفا ایتمک اوزره احداث اولتان امنیت
عمومیه مدر برینه پولیس مفتش عمومیه سی غالب بیک
منجمل اولان اسکندار متصرفاته اخیر آدیره
متصرف و قوماندانلغه تعیین ایدلش اولان فائق
بک تعیین بیورلمشدر .

مواد عمومیه

حکومتجه تنظیم و مجلس مبعوثان واعانه
تعدیلاً قبول و تصدیق ایدیلوب مرعیت احکامه
بالاستیدن اراده سنیه جناب خلافت ایضی شرف متعلق
بیوریلان تعطیل اشغال قانونی ایله مجلس اعیان
قرارنامه سی صورتلیدر .
قرارنامه صورتیدر

تعطیل اشغال حقنده حکومتجه تنظیم اولوب
مجلس مبعوثانجه تعدیلاً قبول اوله رق لاجل التدقیق
مجلس مذ کور ریاستندن ارسال یدیلن لایحه قانونیه
بر قیدک علاوه سی ضمیمه اعاده ایدلش ایدی . بو کره
ریاست مشارالیه ایدن وارد اولان ۲۳ تموز سنه ۳۲۵
تاریخ ۶۹ نومرولو تذکره ده قید مذ کورک
علاوه سی هیئت عمومیه مبعوثانجه قبول اولندی
بیان اولش و لایحه مذ کوره اول و حمله هیئت
عمومیه اعانه دهه بالاتفاق تصدیق ایدیلرک تصدیق
عالیه اقترن ایدمکدن صکره جریده رسمیه ایله
بالاعلان موقع اجرایه وضع اولش اوزره قوه
اجراییه تودوبی قرارلشد برلمشدر .

۲۲ رجب سنه ۳۲۷ ۲۷ تموز سنه ۳۲۵

MILLI KÜTÜPHANE
ANKARA

Ek 2. Ta'til-i Eşgal Hakkında Nizamname²⁸ Suretidir²⁹

Madde 1 – *Yüce hükümet tarafından ruhsat veya ayrıcalık elde ederek demiryolu ve tramvay ve liman muameleleri ile aydınlatma işleri gibi umuma ilişkin bir hizmet ile mükellef bulunan her nevi müesseseler ile müstahdemleri veya ameleleri arasında istihdam durumlarına dair ayrılık meydana gelmesinde müstahdemler ve anılan ameleler üç vekil seçmeye mecbur olup, bunlar Ticaret ve Bayındırlık Bakanlığı'na iki nüsha olarak takdim edecekleri dilekçede, ihtilaf olayının mahiyetini ve sebeplerini izah edeceklerdir.*

Birinci madde, demiryolu, tramvay ve liman işleri ile aydınlatma işleri gibi umuma dair hizmetleri yerine getirmekle görevli bulunan her çeşit şirket ve bu şirketlerin müstahdemleri ve işçilerinin istihdamı hakkında meydana gelebilecek ayrılıklarda, bunların aralarından üç vekil seçerek, Ticaret ve Bayındırlık Bakanlığı'na başvurmalarını öngörmektedir(Ökçün, 1982:2-3).

MADDE 2 – *Müstahdemlerin ve amelelerin dilekçeleri yönünde, müessesenin muamelelerine müdahaleye ve genel idaresi ile kurallarını teftişe dair hiçbir talep bulunmayacaktır. Ancak emeklilik ve iane sandıklarına ve kendi hukuklarına ilişkin durumlar bundan müstesnadır.*

MADDE 3 – *Bakanlık dilekçenin takdimi tarihinden itibaren nihayet dört gün zarfında bir nüshasını alakadar olan müesseseye etbliğ edecek ve müessese idaresi bir hafta zarfında kendisi tarafından üç zat tayin ederek isim ve hüviyetlerini nezarete bildirecektir. Anılan müddet sürekli olmayıp, gereken kişiler tayin olunmadığı ve bildirilmediği halde, müstahdemlerin ve amelenin talepleri kayıtsız şartsız kabul edilmiş addolunacaktır.*

²⁸Takvim-i Vekayi, (2 Ağustos 1325), no. 302, ss. 1.

²⁹Belgelerin Osmanlıcadan günümüz Türkçesine çevirisi yazar tarafından yapıldı.

şirkete bu dilekçeyi tebliğ edecek ve şirket de bir hafta zarfında üç kişi tayin edecektir. Anılan müddet aşıldığı yahut da şirketin harekete geçerek kişi tayin etmediği hallerde, işçilerin istekleri de kayıtsız ve şartsız edilmiş olacaktır.(Ökçün, 1982:3).

MADDE 4 – *Bakanlık anılan bir hafta zarfında keza bir memur tayin edip anılan memurlar önceki madde gereğince Nezarete bildirme tarihinden itibaren üç gün zarfında iki tarafın vekillerini kendi nezareti altında bir ihtilaf heyeti suretinde toplantıya davet edecektir. İki tarafın vekilleri davete mazeret belirtmeksizin icabet etmedikleri takdirde, vekilleri gelmeyen taraf uzlaşmaya talip olmamış addolunacaktır.*

MADDE 5 – *Uzlaşma şartlarının müttefiken kararlaştırılması halinde, uzlaşma şekli açıklayıcı bir bölüm zabıtname tanzim olunarak iki taraf vekilleri tarafından imza ve alt kademeli memurca tasdik edilecektir.*

Beşinci maddede de görüldüğü üzere, toplanacak olan uzlaşma heyetinde taraflarca alınacak olumlu karar halinde, bu uzlaşmayı açıklayıcı bir kayıt belgesi sureti düzenlenecek, bu uzlaşma heyetinin başkanı ve iki tarafın yetkili temsilcileri tarafından imzalanacaktır.

MADDE 6 – *İki taraf uzlaşamadıkları takdirde, müstahdemler ve ameleler hizmetlerini terk etmekte serbest olup, fakat iş serbestisine aykırı her bir fiil ve hareket yapılması ve gösteri yapılması katiyyen yasaktır.*

İttihat ve Terakki'nin yönetimi ele geçirmesinden sonra oluşan nispi özgürlük ortamına nazaran bu madde, belki de grevi serbest bırakan bir madde olarak yorumlanabilir. Zira bu madde, uzlaşma olamadığı takdirde işçilere grev yapmak hakkını tanıyordu(Esen, 1944:143). Peki, altıncı madde hükümete ne ifade ediyor, onlar tarafından nasıl bir yorumlamaya tabi tutuluyordu?

Hükümete göre altıncı maddede yer alan “terk-i hizmet” kavramı toplu halde bir iş bırakımı ile alakalı değildir. Uzlaşmazlık durumunda bireysel olarak çalışmama ya

da meşrutiyetin gündeme getirdiği serbesti ortamında emek gücünü satıp satmama söz konusudur. Yani söz konusu olan grev hakkı değil, emek gücünü dilediğinde tasarruf etmektir. En azından Babıâli, bu maddeyi bu şekilde yorumlamaktadır(Toprak, :1981:145).

MADDE 7 – uzlaşma heyetinin zabıtnamesi gerek müessese ve gerek müstahdemler ve ameleler hakkında yürürlükte olan ve geçerli olup sadece müessese idaresi zabıtname kurallarını iyi niyetle icra ve tatbikten çekindiği takdirde, Bakanlık tarafından kendilerine bir ihtarname tebliğ olunarak anılan kuralları icraya davet edilecek ve işbu ihbarnamenin tebliğ tarihinden sekiz gün sonra, her bir gecikme günü için sermayesi elli bin liraya kadar olan müessese kendi hesabına yirmibeş ve yüz bin liraya kadar olan müessese keza kendi hesabına olarak elli ve ikiyüz bin liraya kadar olan müessese yüz ve beşyüz bin liraya kadar olan yüzelli ve bir milyon liraya kadar ikiyüz ve daha ziyade sermayesi bulunan müesseseler üçyüz Osmanlı lirası ödemeye mecbur olacaklardır. Anılan meblağ müstahdemlere ve ameleye mahsus emekli ve iane sandıklarına ait olacak ve bunlar olmadığı halde müstahdemler ve amelelere maaş ve yevmiyeleri nisbetinde dağıtılacak ve ödenecektir.

Yedinci maddenin getirdiği yükümlük ise, uzlaşma heyetinde bulunmuş ve bu heyetçe yerine getirilmesi hakkında zorunluluğu olduğu belirtilmiş olan kurallara uymayan şirketleri ve işçileri kapsamaktadır. Bu maddeye göre, şayet uzlaşma sağlandıktan sonra şirket üzerine düşen yükümlülükleri yerine getirmeyecek olur ise Bakanlıkça şirkete bir ihbarnama tebliğ edileceği, bu ihbarnamenin tebliğinden itibaren sekiz gün içerisinde yine üzerine düşeni yapmaktan çekinir veyahut da reddederse, her bir gecikme günü için 300 Osmanlı lirası para cezası alacak ve bu para da yararlanılması üzerine işçiler lehine kullanılmak suretiyle, işçilere ait emekli ve iane sandıklarına ödenecekti. Şayet ödeme yapılacak emekli ya da iane sandığı da mevcut değil ise, şirket ödemeyi Dar-ül Aceze'ye yapacaktı.

Görülüyor ki bir uzlaştırma sistemi karşındayız. Taraflar kati harekete geçmeden evvel uzlaşmaya teşebbüs etmek mecburiyetindedir(Ağaoğlu ve Hüdaioğlu,

1938:104). Bu madde sayesinde, şirketlerin itilaf masasından kalktıktan sonra eski çalışma yöntemleri ile devam etmesi ve işçilerine eskisi gibi muamele etmesi önlenmek istenmektedir. Çünkü maddede de açıkça görüldüğü üzere, tabiri caiz ise itilaf ertesinde “sözünden dönen” ve işçisine hak ettiği (itilaf heyetince kararlaştırılan) şartları sağlamadığı takdirde 300 Osmanlı lirası gibi bir meblağı ödemek zorunda bırakılacaktı ki, bu da şirketlerin yanlış politikalar izlemesini önlemek adına koyulan bir kural olsa gerek.

MADDE 8 – *Umuma ilişkin hizmetler ifa eden müesseselerde sendika teşkili yasaktır. İş bu müesseselerde sendika teşkil eden, cebir ve şiddet uygulayarak hizmetin tatiline sebebiyet veren veyahut diğerlerinin çalışmasını men etmeye teşebbüs eden kimselerden teşvikler icra edenler bir haftadan altı aya kadar hapis cezası veya kendilerinden bir liradan yirmibeş liraya kadar nakit para cezası alınarak ve tehditler uygulayıp ve şiddete teşebbüs edenler bir aydan bir seneye kadar hapis ve bir liradan elli liraya kadar nakit para cezası ile cezalandırılacaklardır. Ve bu yüzden mallar ve emlaklara zarar verilmesi durumunda var olan zarar, bu zararın meydana gelmesine neden olan kişiye tazmin ettirilecek ve işbu cezalardan daha ağır cezayı gerektiren bir suç işleyenler hakkında Ceza Kanunu’nda yer alan muayyen ceza uygulanacaktır.*

Maddeden de anlaşılacağı üzere hükümet, işçileri örgütlenme ve sendika kurma fikrinden caydırmak maksadı ile sendikal hareketin içerisinde fiilen yer alan işçilere son derece ciddi cezalar vermeyi öngörmektedir. Para cezasının caydırıcılığı bir yana bırakılırsa, burada işçilerin alenen hapis cezası ile tehdidi gibi bir durum ortaya çıkmaktadır.

Hükümetin para cezası ile yetinmeyip sendikal harekete yönelik eylemlere girişenlere hapis cezası da öngörüyor olması, bize hükümetin işçi eylemlerinden ne derecede ürkmüş olduğunu da göstermektedir. Zira bu dönemde özellikle de Alman kapitalist sınıfının nüfuzu devleti sarmıştı ve zaten Ta’til-i Eşgal yani grev kanunu tasarısını da, Adalet Bakanlığı’nda müşavirlik yapan Alman uzman Kont Ostrog hazırlamıştı(Üstün ve Yücel Yaman, 1975:12).

MADDE 9 – *İşbu kanun dairesinde müracaat ve neticeyi beklemeksizin veya beşinci madde gereğince bir uzlaşma şekli kararlaştırılmış iken umuma ilişkin hizmetin ta'tiline iştirak edecek olan kimseler yirmi dört saatten bir haftaya kadar hapis ve yirmi beş kuruştan yüz kuruşa kadar nakit para cezası ile cezalandırılacaklardır.*

9'uncu madde mucibince uzlaşmanın neticesine kadar grev yasaktır. Bu yasağa riayet edilmezse para ve hapis cezaları tatbik edilecektir(Ağaoğlu ve Hüdaioglu, 1938:105). Grev(ler)e katılmak suretiyle bir kamu kuruluşunda görülmekte bulunan herhangi bir hizmetin aksamasına neden olan kamu işçilerinin, 24 saatten 1 haftaya kadar hapis ve 25 kuruştan 100 kuruşa kadar da nakit para cezası ile cezalandırılmaları öngörülüyordu.

Bu maddede yine hükümetçe işçilerin eylemlerine getirilen bir caydırma unsuru olduğunu görüyoruz. Zira zaten son derece zor koşullar altında çalışarak son derece düşük bir gelir elde edebilen işçilerin bu tarz eylemlere girişmelerinin yasaklanması için, işçilere uygulanacak para cezasının belki de en az hapis cezaları kadar ağır bir uygulama olacağı düşünülebilir.

MADDE 10 – *Genel hizmetlerin temini ve istikrarı için gerek görüldüğü durumda genel kuvvetler kullanılacak ve harp veya harp tehlikesi meydana geldiğinde yüce hükümet müstahdemlerin ve amelelerin taleplerinin tetkikini erteleme ve ta'til hakkına sahip olacaktır.*

Gümüş (1972)'ün de belirttiği üzere, burada üç olasılık mevcuttur:

- (i) Genel hizmetlerin istikrarını sağlamak amacıyla gerekirse kamu gücü kullanılması. Bu yetki belirsizliği ölçüsünde tehlikeli ve kötü kullanımlara açık bir yetkidir. Örneğin, genel hizmetlerde istikrarın bozulduğu ne gibi ölçütlerle, nasıl ve ne zaman değerlendirilecektir? Bütün bunlar, hükümetin kararına bağlı durumdadır.
- (ii) Savaş durumunda ve

(iii) Savaş tehlikesi baş gösterdiğinde hükümetin işçi isteklerini incelemeyi ertelemesi veya tamamıyla terk etmesi. Bu üç durumda da, işçilerin başvurabilecekleri bir yargı organı mevcut değildir(Gümüş, 1972:29).

MADDE 11 – *Umuma ilişkin bir hizmet ifa eden müesseselerde, işbu kanunun yayınlanmasından evvel gerek amele ve müstahdemler ve gerek sermayedarlar tarafından kurulmuş bulunan sendikalar, işbu kanunun yayınlanmasıyla fesholunmuşlardır.*

Hükmünü içerdiğini görürüz. Yani bu hüküm uyarınca, genel hizmetlerle meşgul bulunan kuruluşlarda, sadece kanunun yayımlanmasından sonra değil kanunun yayımlanmasından evvel de kurulmuş olan sendikalar yürürlükten kaldırılarak etkisiz hale getirilmiş oluyordu. Böylelikle, Ta'til-i Eşgal Kanunu'nun, kamu hizmetleri niteliğindeki işlerde çalışan işçilerin örgütlenme hakkını geniş ölçüde kısıtladığını görmekteyiz. 1908 yılında, eski Osmanlı Amele Cemiyeti mensupları tarafından kurulmuş olan Osmanlı Terakki-i Sanayi Cemiyeti de, grevler nedeni ile işçi örgütlerine karşı, özellikle resmi makamlar nezdinde başlamış olan anlayışsızlıklardan ötürü etkili olamamışlardı(Talas, 1976:253).

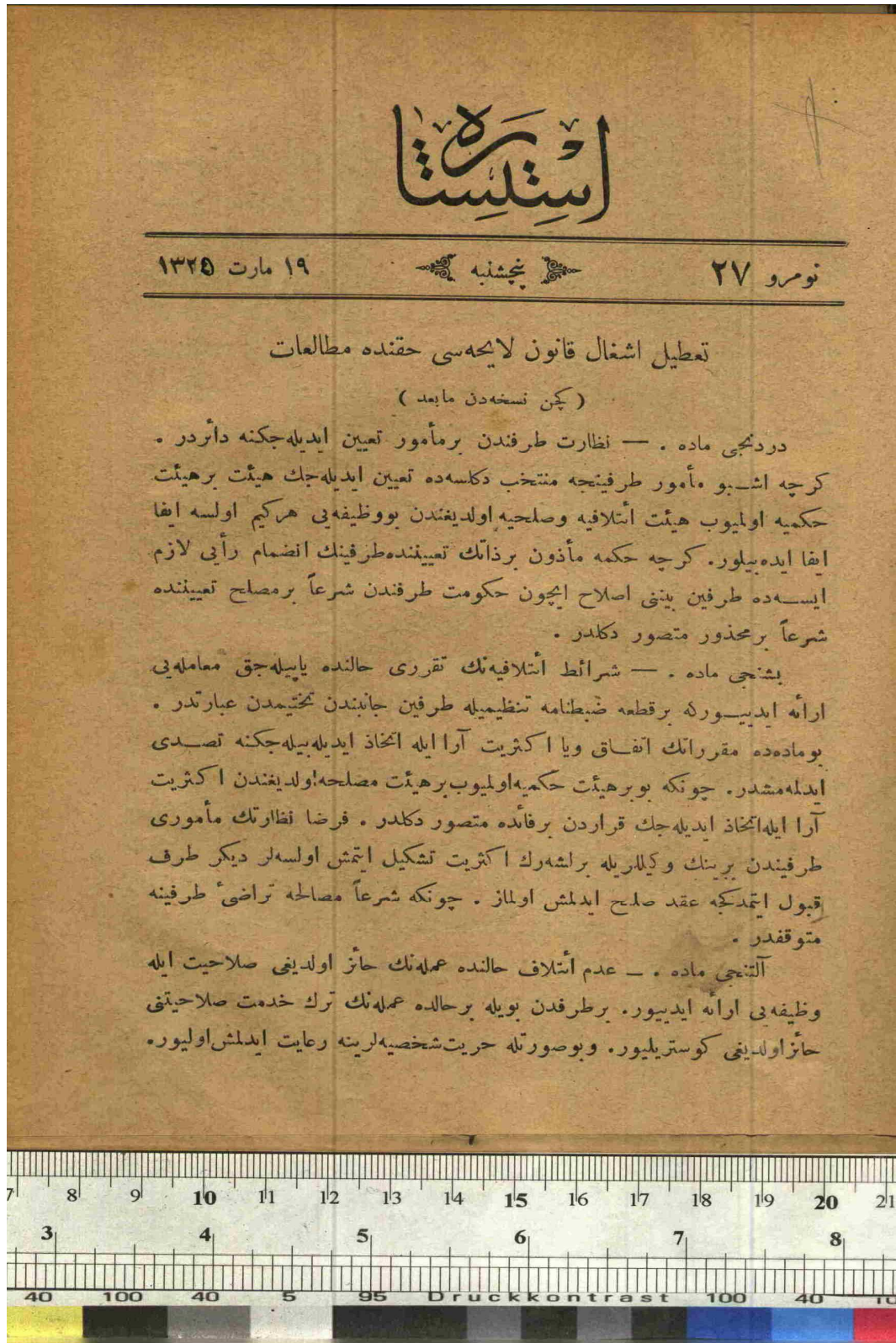
MADDE 12 – *Vilayetlerde muamele yapan müesseseler ile müstahdemleri ve ameleleri arasındaki ayrılıklar gerek duyulduğunda açıklandığı üzere teşkil olunacak ihtilaf heyeti tarafından hal ve neticelendirilecek ve bu babda Ticaret ve Bayındırlık Bakanlığı'na iat muameleler en büyük mülkiye memuru tarafından ifa edilecektir.*

MADDE 13 – *İşçileri ve Ticaret ve Bayındırlık Bakanlıkları işbu kanunun icrasına memurdur. 27 Temmuz, sene 325./8 Ağustos 1909.*

Ta'til-i Eşgal'e dair kanun tasarısının meclisçe görüşülüp tartışılmasından ve yayımlanmak için incelenmek üzere meclis encümenine ve Şura-yı Devlet'e yani "Danıştay"a gönderilmesinden sonra, artık kanun tasarısının tasarı olmaktan çıkıp onaylandığını ve böylece de yürürlüğe girdiğini görüyoruz.

13 maddeden oluşan yasa, h k metten ruhsat ve imtiyaz olarak kurulan ve kamuya yönelik hizmetler veren kurumları içermiştir. Yasa bu kurumlarda sendika kurmayı yasaklamış, sendika kuran çalışanlar için hapis ve para cezası öngörmüştür(Tokol, 1994:7).

Ek 3. Ta'til-i Eşgal Kanun Tasarısı Hakkında Düşünceler (Defter-i Hakani Nazırı/Tapu ve Kadastro Bakanı Mahmud Es'ad

دیگر طرفند سرستی "هماله" معارف افلاک و غایش اجزایند منع ایدیلور .
 سرستی اعمال معارف حرکتین مقصد از اعماله رعیت کوستیدارک جاشقی
 ایستین عمل ساردهن از اشتغال اجبار ایدیلور . چونکه بتون افراد عمل
 ایدیلور ایدیلورمکه غنزدور . ترک اشتغال انجا ایستینل شو حرکتین
 مختار اولدقاری کی عملیه نام اینک آرزوستنه و نالزده مختار اولدیلور .
 اگر برنجی قسم عمل ایدیلورمکه غنزدور . ترک اشتغال انجا ایستینل شو حرکتین
 مختار اولدقاری کی عملیه نام اینک آرزوستنه و نالزده مختار اولدیلور .
 دیالشی حقوق مشروعه سنک اجزایند سرالستنه نالزین عبارت اولمه
 غیر عسدره برحریت مقصور اولوب آنک رحدی واردرکه : دیگرین
 حقوقیدور . هر فرد کندی حقوقی استعمال نسل صلاحیتدار ایسه سارزینک
 حقوقی اولوبله استعمال ایستنه نامت ایتمه کلامه مکلفدر . بنایلیه بومله
 عملینک حقوقی نامیه کافیلر .

ترک اشتغال ایدن عملینک اجتناع و مقصدلرین مطبوعات واسطه سنه نشر
 و ادعایین بسط و ایضاح ایدیلورمکه حرکتین درکار ایستنه غایش اجزایند استراحت
 و آسایش عمومی اصلاحه برکوتا صلاحیتدار اولدیلوریند . بوبولدی غایشلرک
 منعی دخی وظیفه حکومت و موافق مصالحدر .

بدیجی ماله . - هیئت اتلافیه تنظیم سنک طرفین حقیقه مرعیتی
 محموددر . فی الحقیقه اشوب اشتغالیه طرفین ایدیلورین اولدیلوریند
 طرفینک بونا رعایت ایتمی نمیند . حتی عدم قبولن عبارتدر . حکومتیه
 منفعت علمیه نامیه اولان بوبله برمشاده بوجرکه مساعداً انجا اولدیلوریند
 برفقه نامیه و ضمه احتیاج واردر .

قرارداده شرکت طرفین رعایت ایدیلورین آنک اجزایند اشتغال طرفیه
 اولور . ماده مذکورده معرزه و دیالزده نقره نامیه سنه بوجیت نظر
 اعتباره آلمورق بر یوم تاخر ایچون اوج بوزلرا اعطای لزومی کوستیدر .
 همدمش کندی حساب اعطایده کلامه شایدری کی مشرک التذمه ایسه بوعدم

اجزاده حکومتین مداخلشی اولادیلورین آنک حصه سنه سرایت ایدیلورینل جاز
 اوله ماز . مباح مذکور عمل ایچون برنوع تضمینات اولادیلورین آنک تقاعد
 واعانه مشدوقلرینه عایدی مناسب ایستنه بونل اولادیلورین حالله دارالمعزیه
 اعطای موافق حتی و عدل کوریلده مشدور . چونکه شرکت حرکت واقعه سنک
 مشدور اولان عمل اولدیلورین حالله آنک نامیه آنان تضمینات دارالمعزیه
 تخصیص بر حکمت یوقدر . حتی دارالمعزیه عملینک عمل ماده قسمه مخصوص
 بر عمل اوله ایدی مؤسسه سنک عملیه نامیه آنان تضمینات عموم عملیه عاید
 دارالمعزیه اعطایده سنه برمناسبت کوریلده مشدور . حالیکه دارالمعزینک
 سبب و صورت تشکیل جهتیه عملیه مناسب اولان یسبتون بشقه والتجاکه
 اولدیلورین درکاردر . شاد اووهؤسه ده برقاعد واعانه مشدور یی یوغینه آلمه حتی
 تضمینات براعانه اقمی تشکیل ایدر ؛ شرکت حرکت واقعه سنک مشدور
 اولان عمل یلارنده مناسب کوره حرکتی صورتده حصه دار اولور . بنایلیه
 نقره مذکوردهنک یونلر اولدیلورین حالله صورت استعمالی عمل هیئته عاید
 اولدیلوریند . شکله افراغ اولدیلورین موافقدور .

بوماده نشر اناط صلاحیتدارین اجزایند شرکتدر تعیین ایدیلورین جزلرک
 مضر دوکتیق اولورق یوی اوج بوز لیرادن عبارت اولدیلورین نظر اعتباره التورمه
 کوجوک بیسوک باطله شرکتدر بر جزا ترتیب ایلمی جای نظر کوریلده یلور .
 آیین بوزاده برجهتی فراموش ایتمیلورک جزا ایدیلورین مقصد آنک اجزای
 دکلرلکه شرائط صلاحیتدارین اجزایند شرکت حرکت مجبور ایلمیلور . بوند جزا
 اخراشی دها زیاده حاز نالزدر . ذاتاً قرارداتج جبر وقوعه کلش برنی اولوب
 تراشی طرفین ایدیلوریند مؤخر اجزایند استکافی ایدیلورین قرقراره
 اوله رضا داده اولسون . اما بوبله اولوبده جزا ایچون تیلر بوز لیرادن
 اوج بوز لیرایمقدور رحداصلری واعطای اراده ایلمی بونکی حدیثنده لازم الاعمال
 مقناری کی تعیین ایدیلوریند اساس طرفین حکمیه کوندیلرل اولان بوجیت
 اداره مامورلرینه تفویض کتی مداخله و موقعی مجبور ایتمیلورک جاز کلامدر .

۵۵ دولت عثمانیه — کوستریا اثنانی

صلاحیت برای بولدینی کوستریا ایدنی. اشو قانون برنجی ماده سده دخی عمل
وستخدمتیک وکیل انتخابیه سکه سراجت ائیکه مآذون وحی بمجور اولدقاری
واللهی ماده ده ترک خدمتده عتار بولدقاری بیان ایدلرک شرکت ایدی سندقه
آئیکله مآذون بیلری ده شدآ تصدیق اولمش ایدی. بوماده ایسه اولجه تشکیل
ایش اولان سندقارک مقسوخشی جهته کیلملی هم قاعده عقلیه وشرعییه
مخالق وهم زده آزاده موده منافقده بولدن بشقه ناقابل احرار. چونکه
اشو سندقار مقسوخدر دیکدن مقصد قلا غیر موجوددر دیک ایسه آئیک
واقعه مشاهد اولان موجودیتلری انکاردر واقع اولان شییه غیر واقع دیک
مکارمدر. حکماً غیر موجوددر دیک ایسه برنجی واللهی مدلل موجودیتیه
آئیکه حکماً موجودیت ویریلوب طورو ائیک بوراده غیر موجود اولدقاری بیان
ائیکه ساقصددر مقسوخدر دیکدن مقصد غیر جائزدر دیک ایسه شرعاً وعتلاً
جائز اولان ورنجی واللهی ماده ده آزاده وقوی مجوز ایدان برحاکم اولکی
سندقار حقده منی جهته کیلملکه برسمکت مقصور دکلدر. بنا علیه اشو
ماده دیک وجودی مشروقالدیرلی لازمدر.
اول ائیکه ماده ولایته هیئت اثنانیلک صورت ائیکله دارومناستیدر.
اول اوچجی ماده — اشو قانون اجراسنه داخله فشارتیه مجارت
وانامه فشارتیک مآذور اولدینجه دارالایمده الذمهم بر فشارت فراموش اولیورک
عدایه فشارتیدر. سکرچی وطقونجی ماده لک اجرای حکمی عاککه وعدلیه
فشارتیه عاده. بنا علیه اشو فشارتیک دخی علاوهسی لازمدر.
مجود اسعد

دولت عثمانیه — کوستریا اثنانی

۴

بعد انقلاب

(بکن تسعددن مامد)

برونقون دنیان وصدراعظم حسین حلمی ایشا و خاجیه نظاری وکیل

۵۶ اثنانده

اول ائیکله. بوده مشوریر حرکتیدر. چونکه حالتین مذکور شده. ۵۵
مناظر عقل و حکمت و قانون و سولک اولوب سکرچی وطقونجی ماددر
موجبتیه فاعلاری انجیم ایدیلرک سکرچی قترایون قوه عمومییه
سراجته احتیاج مس ایدیلر. اما اوچجی حالده عملرک ترک خدمتیه صلاحتی
اللهی ماده ایدان اولسنه و جواز شرعی ضایع مانقی بولمسنه. بنا احوالده
محرم جهته کیلملی سکرچی قوه عمومییه استعمالده حال قاناز سده اللهی
ماده لک فقره اثنانیه موجبتیه سکرچی اعماله مآذ فیل و حرکت اثنانی
و غایش اثنانی حالده قوه مذکوره سراجته لزوم کوریلدیور. بنا علیه
ماده مذکوره موافقدر.

ائیکه حرب اویا حرب نهکسی وقوعنده عمله مطالبک تدقیقی ناخیر
وتسلیل حقیق حائر اولسیدر. بومثله دولتی ائیکه ملین خلقک منافع
عمومیسنه عاقد وحق موجودیت وقلانته متفرع مسالکدیر. دولت بویک مسالکده
حاکم مطلق اولوب حرکتیه حوسوسیت بولدن طولانی غیر مستولدر. ضرر
اشد اولان ضرر عام ایه ضرر اخص اولان ضرر خاص ائیش ائیکله ائیک
اولتک ایه اعظمیک جاسنه یا اهلشی واهون سیرتک اختار اوله جی قواعده
کلیه ایدانلدر. بنا علیه دولتی بویه رحیات وعات مسالکده مشغول اولدنی
برصده مصالحت عاقد عمله مطالبک ناخیر و تسلیلی ائیک ایدیلر سکرچی
اولوله حرکتیه عبوردر. برشرک عمله سکرک بکل ویکجهت اولدق سلامت دولته
دولتی نین نهکله بولدنی وهرکک بکل ویکجهت اولدق سلامت دولته
بذل غیرت و صرف حاصل قدرت ائیکه مکتب اولدنی برصده فرستادن
وقار غشاقدن ائیکله ایه مدعیات مفرطه دریا بیه و ترک ائیکله قیام ائیکه حیث
وطیور و ایه منابر وولیتیه نایبیه منافی برجانیلدر.

اول برنجی ماده — هجومه عاقد بر خدمت اعاادن مؤسسه اشو قانونک
اشرندن اول شکل ائیش سندقارک مقسوخشیه داردر. بالاده عمله سندقاریک
برشرک دیک ایدوکلر عملرک بر مقصد معقول و مشروع اچون شرک تسکیل

Ek 4. Ta'til-i Eşgal Kanun Tasarısı Hakkında Düşünceler (Defter-i Hakani Nazırı/Tapu ve Kadastro Bakanı Mahmud Es'ad)²⁹

Amele Şirketleri- İnsanların, durumlarını düzeltmek amacıyla yararlandıkları vasıtalarından birisi şirketlerdir. Mesailerini daha güzel düzenlemek, haklarını iddia veya savunma hususunda bir diğerine yardım etmek için bu vasıtaya başvurdıkları gibi, tek baslarına elde edemeyecekleri neticeleri elde etmek için de ona başvururlar.

Şirket kurulusu, işçilerin durumunun düzeltimi için kuvvetli bir icra vasıtası olup, bunu başlıca iki şekilde tatbik ederler: Birincisi, müşterek menfaatlerini tetkik ve savunma ve icraatları düzelten şirketlerdir ki, bunlara sendika veya birlik denir. İkincisi, kendileri taahhüt ederek kesenek usulünden tamamıyla kurtulmak veya itibar kazanmak ve kazançlarından mümkün mertebe daha fazla istifade edebilmek için kurulan şirketlerdir ki, bunlara da yardımlaşma şirketleri denilir. Ancak biz, düşüncelerimizi birinci tür şirketin üzerinde odaklayacağız.

Bir meslekte çalışan işçilerin, ortak menfaatlerini tetkik etmek ve savunmak ve ücreti düzeltmek veya çalışma şartlarında düzeltim yaptırmak amacıyla şirket kurmaları mümkündür. Çünkü ücretin miktarı ve emeğin/mesainin düzeltimi her ne kadar bir takım emniyet kanunlarına tabi ise de, işbu kanunlar tesirlerini süratle gösteremezler. İktisat anlaşmalarını akdedenleri çok zaman durumların gidisine vakıf olamamaları ve cahillikleri, işçilerin acil ihtiyaçları, bazen işverenlerin haksız mukavemetleri gibi ayrılığa düşen kimselere, ayrılığın çıkmasını güçleştirir ve bir suret-i muhikkada kurulusuna engel olabilir. Bu gibi engellere karşı işçilerin yalnız baslarına çalışmaları faydalı olmaz. Bu sebepten, aralarında bir şirket akdi ile birleşmeleri gerekir.

İşbu şirketler, başlıca iki amaç takip ederler. İlk önce, lazım olan muameleleri araştırma ve toplama ile işçileri, etrafında gelişen iktisadi durumlardan haberdar ederler. Ve onlara, ilim ve hüner vererek çıkarlarını daha güzel savunmalarına yardım ederler. İkinci olarak, şirket akdi gerçekleştiren işçi ileri gelenlerinin iradesi altında birleşirler. Başkanlar, genel adına işverenlerle konuşur ve tartışırlar.

²⁹II İstişare 26 (12 Mart 1325), ss. 6-13 ve II İstişare 27 (19 Mart 1325), ss. 49-55.

Uzlaşmaları mümkün olmayıp da aralarındaki gerginlik had safhaya ulaşırsa, işçiler topluca ta'til-i eşgal (grev) ederler.

İşçilerin bu suretle ortaklık kurmaları, zamanımızda kolaylaşmıştır. Vaktiyle işçiler, işverenlere karşı dağınık ve yalnız idi. Meslekler ve sanayi sınırlı olduğundan, az işçiye ihtiyaç vardı. Bugün ise (işçiler) ekseriyetle büyük fabrikalarda toplanıyorlar. Diledikleri yere kolayca gidebiliyorlar.

Ta'til-i Eşgal (Grev)- Grev bir müessesede bulunan, bir belde veya bir civarda bulunup, bir meslekte çalışan işçilerin geneli veya bir kısmı tarafından, birden işlerin bırakılmasıdır. Bundan maksatları ücreti artırma, iş saatlerini azaltma veya müessesenin düzenini sağlayan kurallarda düzeltim yaptırmak veya topluca prim almak gibi, bir ferdin yalnız başına elde edemeyeceği neticelerin üretilmesinden ibaret olur.

Grev, yakın zamanlara kadar birçok ülkelerin kanunları tarafından yasaklanmış iken, günümüzde tüm hükümetler bu hakkı tanıma derecesine gelmişler ve bunun kişisel serbestlik gereğinden olduğunu kabul etmişlerdir. İşçilerden bir kimse, zarar ve tehlike arz eden sonucu kendine ait olmak üzere, işi terk etmekte serbest olup, bundan dolayı cezaya çarptırılmayacağı gibi, bir iste çalışan işçiler de iddialarını duyurmak için, o yolda işlerini tamamıyla terk edebilirler.

Grevin kanunen yasaklanmasından, hiçbir ülkede fayda gelmemiştir.

İşçilere nispeten, işverenler arasında hemen hiç gürültü olmaksızın ve hissedilmeksizin itilaf kurulması mümkün olduğundan, grev yetkisinin kaldırılması, işçilerin nazarından hükümet tarafından yalnız işverenlerin çıkarlarını muhafaza etmek amacıyla bir koruma muamelesi şeklinde görülür.

İşçiler grev hakkına sahip olmazlarsa, taraflar eşit şartlar altında olmayacaklarından, ücret mukavelesi eksik olur. İşverenler aralarında gizlice anlaşıp ücretleri düşürme ve iş saatlerini artırma yoluna gidebilirler.

Grev, zor ve şiddetten bağımsız olarak, düzeltim suretinde cereyan ederse, her ne kadar iktisadi bakımdan zararlı neticeler getirse de ceza kanunu gereğince bir suç teşkili için gereken ahlaki uyumsuzluğa sahip değildir.

Bununla beraber, ne vakit grev yapılsa, sanayide bir sallantı/sarsılma meydana gelir, iktisadi zarar olur, üreticiler zarar eder.

Bu sebepten, grevin haklı olması için öncelikle müddet tayin edilmeli ve o müddetin dolumundan sonra (grev) icra edilmelidir. (İşçiler) birdenbire grev yaparlarsa, işverenin zararı ödenmelidir. Nasıl ki, diğer taraftan da, işverenin işçinin birini dilediği vakit işten çıkarması uygun değildir. Kendisine iş bulup açıkta kalmaması için bir hafta veya on beş gün veya bir ay önce haber verilmesi lazımdır. Zaten çalışma akdi, gerekli şartlardan olup çift taraflı akitten birinin çalışma süresinde akdi feshedemeyeceği, şer'i hükümler icabından olduğu gibi, müddetin bitiminde hangisi feshedecek ise öncelikle bilgi verilmesi medeni toplumun açık kanunlarına da uygun ve Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye'nin 494. Maddesine mutabıktır.

İkinci olarak, grev amelenin kendi rızasıyla meydana gelip bu durumda zor ve tehdit uygulanmamalı ve şiddet uygulayanlar hakkında ceza düzenlenmeli ve işverenler diğer sanayi ve ülkelerden işçi çağırabilmeli ve istihdam edebilmelidir.

İdarenin Vazifesi- Grev zamanından idarenin vazifesi, asayişin muhafazasını, şahsi durumların dokunulmazlığını ve en önemlisi şahısların hareket serbestisini gözetmektir. İşinde devam arzusunda bulunan işçileri, arkadaşlarının kötü niyetlerine karşı korumak da idarenin önemli bir vazifesi olup, bu maksada erişmek için, kuvvet kullanmak şahsi özgürlüğe engel ve emek serbestisine müdahale değildir.

Tahkim (Hakem Tayini) Usulü- Grevi engellemek adına en güzel tedbir, daimi veya geçici hakem komisyonları kurmaktır. Fakat bu durum, iki tarafın beyanı ile olmalıdır. Hükümetçe bu yola başvurmak istemeyen işçi veya işverenlerin zorlanması yoluna gidilirse, her iki tarafa yüklenilmesi gereken sorumluluk tamamen ihlal edilmiş olur. Mahkemelerin kararları da tarafsız ve isteğe bağlı olmalıdır. Bazı

lkelerde meydana gelmiş olduğu gibi, işçiler mutlaka kendi lehlerinde karar verilmesi talebinde ısrar ederlerse, ondan beklenen fayda ortaya çıkmaz.

Grev (Ta'til-i Eşgal) Kanunu Layihası (tasarısı)- İşbu tasarı, yüce hkmetten ruhsat ya da ayrıcalık elde edip genele ilişkin bir hizmet ile yükümlü bulunan şirketlerle, müstahdemleri ve işçileri arasında meydana gelen ihtilaflara mahsus olmakla beraber, hükümet işbu iki şartı barındırmayan, yani ruhsat ve ayrıcalık elde etmeyen ve genele ilişkin bir hizmetle yükümlü bulunmayan sınai müesseseler ile müstahdemleri ve işçileri arasında meydana gelen ihtilaflara müdahale etmeyecektir. Demek oluyor ki, anılan tasarı, ülkemizde kural icabı grev hakkını kayıtsız şartsız kabul ve şahsi hürriyetleri teslim etmiyor. Anılan şartları bünyesinde barındıran şirketlerde, aşağıda yazıldığı surette paternal ve mslihane müdahalesi ise yalnız kamu menfaatlerinin adilce düşünülmesine dayandığından, esasen hükümetin işi son takdirdir. Ancak, ancak, tasarının içeriği tetkike muhtaçtır.

Birinci Madde- İki sebeple dikkat çekici görünmektedir. Birincisi, müstahdemlere ve işçilere genel kurul adına hareket edecek olan vekillerin seğimine dair yetki vermesidir ki, bu hal işçilerin birleşim ve katılımını uygun görme ve heyetlerinin hükmi şahıslarını onaylamak demek olup, ülkemiz adına ilerleme ve yenilik başlangıcıdır.

İkincisi, şirketlerle işçiler arasında ihtilaf meydana gelmesi durumunda hükümete başvurmak için bir mecburiyeti şart koşmasıdır. Güncel duruma bakılırsa, her iki tarafa da tahkim mecburiyeti usulünü getirdiği ve kişi hürriyetini sınırladığı sanılır; bu ise, iki tarafın da hakem seçiminde zgr olmaları tabi ve meşru kuralına aykırı görülür. Ancak, beşinci ve altıncı maddelerde de açıkça gösterildiği üzere, işbu başvurudan maksat, iki taraf arasında mecburi hükümlerin koyulmasıyla yükümlü bir hüküm heyeti teşkil etmek olmayıp, belki bir ihtilaf heyeti ve barış heyeti teşkilinden ibarettir. Bu heyetin müzakeresinde ve kararında, her iki tarafın da hareket serbestisinin gözetilmiş olmasıyla beraber, anılan mecburiyetler işçileri makul olmayan hareketlerden men iddialar ve talepleri tarafsız olarak dikkate emlak ve her iki taraf için bir düzeltme yolu bularak genel menfaatleri koruma gücüne dayanır. Hükümetin bu suretle arabuluculuk etmesinde bir yarar daha vardır ki, bu bazı

lkelerde cereyan ettiği gibi, işçilerin hakem heyetini diledikleri yolda karar almaya mecbur etmeleri hususudur.

İkinci Madde- İşçilerin takdim edeceği dilekçenin sekline dair gayet önemli bir şart getiriliyor ki, bu şirketin işlemlerine müdahaleye ve idari işleriyle nizamlarını teftişe dair bir talebi olmamasıdır. Bir taraftan, böyle bir şartın varlığı dilekçenin kabul idarece keyfi muamele icrasına müsaittir. Diğer taraftan, anılan şart mevcut olmayıp da işçilerin her türlü dilekçeleri kabul edilse, şirket vekillerinin idari islere işçilerin müdahalesine razı olmayacakları açık olmasına ve altıncı maddede her iki taraf itilaf edemedikleri takdirde, işçilerin hizmetlerini bırakmakta zgr olacaklarının gösterilmesine nazaran, idari işlere müdahale arzusunun da greve bir kanuni vesile teşkil etmesi uygun görülmüş olur. Yukarıda da beyan olunduğu üzere, grevden baslıca maksat, ücret artırımını veya çalışma saatlerinin kısılmasıdır. Ama idari emirlere işçilerin müdahaleye haklarının olmaması gerekir. Çünkü sınai bir müessesenin teşkili ve düzenlenmesi tecrübe, kabiliyet ve maharet ve benzeri gibi işçilerde bulunmayan bir takım vasfa bağlı olduğu gibi, netice olarak kar ve zarar edeceği şüpheli olduğundan böyle bir teşebbüse giren kimse, büyük bir külfet yüklenmiş olur. İşveren, teşebbüsüne aklı ve maddi emeğini sarf ettiği gibi, kendisine ait veya borçlanma yolu ile elde edeceği sermayesini de koyacağından, idari emirlerde yalnız ve zgr olmak gibi meşru bir arzuda bulunur. İşçiler işverenlerin işine müdahale edecek olurlarsa, hem iktidarlarının ötesinde bir şeye teşebbüs etmiş olacaklar hem de (işveren) diğer mallarında izinsiz şer'i tasarrufa kalkışmış olacaklardır. Bunun da uygun olmadığı şer'i hükümler icabındandır. şirketin nizamları da(hi) birinci maddeden anlaşılacağı üzere, yüce hükümet tarafından verilen ruhsatname veya imtiyazname ile muayyen olduğundan ve vaktiyle hükümet ile ayrıcalık sahipleri arasındaki şartlar müzakere sonucu kararlaştırılmış bulunulduğundan, tarafsız olan işçilerin böyle, diğer iki taraf arasında icra edilen bir akde müdahalesi meşru olamayacağı gibi, akdi gerçekleştiren her iki taraftan biri hükümet olmasına nazaran müdahale durumu, adeta kanuna yapılan bir müdahale ve hükümetin vazifesine de bir tecavüz olup, bu sebepten ötürü uygun değildir. Mademki anılan şartın hem eklenmesi hem de eklenmemesi zararlıdır ve mademki genel menfaatleri korumak için böyle bir kanunun getirilmesine lüzum vardır, bu iki

yönden daha iyisini seçmek ve zararın mümkün mertebe azaltılmasına çalışmak lazım gelir ki, anılan şartın eklenmesiyle beraber, kötüye kullanma ihtimalini mümkün mertebe gidermektir. Zaten, işbu suiistimal o kadar da büyütülecek bir şey değildir. Çünkü işçilerin sunacağı dilekçenin, müdahale talebi mevcut olmaksızın idare tarafından reddi yoluna gidilirse, işçiler için hakkı yerine getirecek birçok yol vardır. Öncelikle, haksız olarak dilekçeyi reddeden memurun şefine müracaat ederek taleplerinin meşruluğunu belirtebilirler. Bundan başka bugün Meşrutiyet'in korunmasında herkesin ötesinde bir hâkim vardır ki, bu kamuoyudur. Suiistimale hedef olan işçiler dilekçelerini kamuoyunun gözü önünde vermek sureti ile hak dışı bir talepleri olmadığını ispat ve idare ve memurları, dilekçe kabulüne manevi olarak mecbur edebilir.

Üçüncü Madde- İki fıkrayı ihtiva eder. Birinci fıkra, işçilerin dilekçesinin sekiz gün zarfında davalı şirkete tebliği vazifesini Bakanlığa yüklediği gibi davalı şirkete mühim bir görev yüklüyor ki, bu bir hafta içinde üç kişi tayin etmektir. Nihayet sorumluluğuna düşen vazifeyi yerine getirmezse, hakkın yerine getirilmesinden kaçan memurlar gibi sorumlu olacağından, anılan maddede bunun için bir doğrulama beyanına lüzum görülmemiştir. Ama davalı şirket vazifesini yerine getirmemekte direnirse, onun için bir doğrulama beyanı lazımdır ki, anılan müddet zarfında susmayı tercih ettiği halde işçilerin taleplerini şartsız ve kayıtsız kabul etmiş olmak durumundadır. Gerçi bu yön, susan kimseye bir söz isnat olunamayacağı kuralın aykırıdır. Ancak, anılan tasarıda da işçilerin menfaatleri gözetilerek diğer bir istisnai kurala göre hareket edilmiştir ki, bu gerekli halde susmanın da beyan edilmesidir. Gerçekten de bu istisnai kural kabul edilmeyecek olursa, bazen (sayıları) binlere varan işçilerin haklı taleplerini, davalı şirketin geciktirmeye uğratması ve bu suretle arzu edilmeyen bir hale yani greve sebebiyet verilmesi ihtimali vardır ki, bu toplu bir zarardır. İşbu zararın, toplu zararın önünü almak ihtiyacını istisnai kural ile işçiler mecbur kılmıştır. Ancak burada dikkate alınacak bir yön vardır ki, ilk fıkrada yazılı vazife bir hafta zarfında üç kişi tayininden ibaret iken, bunun doğrulanması makamında olan ikinci fıkrada, şirketin sorumlu olması hususunun susmayı tercih etmeye bırakılmasıdır. Bu halde, şirket susmayarak işçilerin taleplerinin kabul edilmemesi yolunda, nasıl olursa olsun bir cevap verirse, anılan fıkranın görünüşüne

nazaran sorumluluktan serbest kalması lazım gelir. Bu ise maksada aykırıdır. Şirket mutlaka üç kişi tayinine mecbur olmalı ve her ne cevabı var ise bu suretle teşkil [teşekkül] edecek heyete ifade etmelidir. Zaten şirketin bu yönde edeceği itiraz, vereceği cevap, ya şekle ya da esasa ait olacaktır. Şekle ait itiraz, ikinci fıkra hükmüne aykırılığı yönüne atıf olunur. Dilekçenin şekle ait olan şartı, anılan bakanlıkça zaten tetkik edilmiş olacağından, işçilerin müdahalesine müsaade edilmeyeceği aşikâr olup, şayet dikkatsizlik ve dalgınlık eseri olarak anılan madde hükmüne aykırı bir dilekçe kabul edilmiş ise, tetkik esnasında bunun halledilmesi mümkündür. Gerçi işçilerin, o vakit verilecek karara razı olmayıp grevi tercih etmeleri ihtimali vardır. Lakin önce şirket tarafından ret cevabı verilmesinin, bu neticeyi daha da hızlandıracığı da aşikârdır. Halbu ki tetkik esnasında işin bir hal çaresine bağlanması ümit edilmesi ve grevle neticelenme ihtimali var iken, şirketçe öncelikle ret cevabı verilmesi halinde anılan netice kesindir. Şirketin esasa dair vereceği cevap ise, kurulacak heyet marifetiyle tetkik edileceğinden, yalnız cevap ile yetinilmesi maksadı üretime elverişli değildir. Bundan dolayı, şirket işçilerin taleplerini kabul etmediği takdirde, mutlaka vekillerini tayin etmeli ve tayinsizliği kabul etmeli ve anılan madde de su şekle sokulmalıdır: “Ve şirket (işçilerin taleplerini kabul etmediği surette) bir hafta zarfında üç kişi tayin edecektir. Anılan müddet süresiz olup da susmanın tercih edilmesi ile (icap eden kişiler tayin edilmediği) halde müstahdemlerin ve işçilerin talepleri...”

Dördüncü Madde- (bu madde) Bakanlık tarafından bir memur tayin edileceğine dairdir. Gerçi işbu memur her iki tarafça da seçilmiş değilse de, tayin edilecek heyet bir hüküm heyeti olmayıp bir uzlaşma ve barış heyeti olduğundan bu vazifeyi her kim olsa yerine getirebilir. Gerçi, hükme izinli bir kişinin tayininde her iki tarafın katılın oyu gerekli ise de, tarafların arasını düzeltmek için hükümetçe, şer’i bir düzeltici tayininde bir mahzur yoktur.

Beşinci Madde- (bu madde) Şartlarda uzlaşmanın sağlanması halinde yapılacak işlemleri beyan ediyor ki, bu bir bölüm zabıtname düzenlenmesiyle her iki tarafça mühürlenmesinden ibarettir. Bu maddede kararların ittifakça veya oy çokluğu ile kabulüne karar verilmemiştir. Çünkü bu bir karar heyeti olmayıp, bir ıslah (düzeltim)

heyeti olduğundan oy çokluğu ile kabul edilecek karardan bir fayda gelmesi olası değildir. Farz edelim ki, Bakanlığın bir memuru tarafından birinin vekilleriyle birleşerek ekseriyet teşkil etmiş olsalar bile, diğer taraf kabul etmedikçe barış akdi gerçekleştirilmiş olmaz. Çünkü şariatça barış, ancak iki tarafın da rızasına bağlı olarak gerçekleşir.

Altıncı Madde- (bu madde) İtilaf yokluğu halinde, işçilerin sahip olduğu yetkiler ile vazifeyi tayin ediyor. Bir taraftan böyle bir halde işçilerin görevlerini bırakma yetkilerine sahip oldukları gösteriliyor ve bu suretle şahsi özgürlüklerine riayet edilmiş oluyor. Diğer taraftan da işlerin serbestisine aykırı amellerden ve gösteri düzenlenmesinden men ediliyor. Hareket serbestisinden maksat, işleri terk etmeye rağbet göstermeyerek çalışmak isteyen işçilerin, iş terkine zorlanmamasıdır. Çünkü bütün işçiler, çalışıp çalışmamakta özgürdür. İş terkinde bulunmak isteyenler bu hareketlerinde özgür oldukları gibi, çalışmaya devam etmek isteyenler de özgür olmalıdır. Eğer birinci kısım işçiler ikinciler üzerinde cebir uygularsa, yetkilerine tecavüz ve sairlerinin de hukuk ve özgürlüklerini ihlal etmiş olurlar. Çünkü özgürlük denilen şey meşru hukukun icra edilmesine serbestçe sahip olunmakla, sınırsız bir özgürlük anlamına da gelmeyip, onun bir sınırı vardır ki bu, diğerlerinin hukukudur. Her kişi kendi hukukunu kullanmaya nasıl yetkili ise, diğerlerinin hukukunu o yolda kullanmasına engel olmamakla da yükümlüdür. Dolayısıyla bu madde, işçilerin hukukuna tamamıyla kefildir. Grev yapan işçilerin toplanmalarını ve maksatlarını basım vasıtasıyla yayımlamaları ve iddialarını anlatabilecekleri ve açıklayabilecekleri aşikâr ise de, gösteri icrasıyla rahatlığı ve genel asayiş i ihlale bir yetkileri olmadığından, bu yoldaki gösterilerin yasaklanması da hükümet vazifesi ve uygun işlerdendir.

Yedinci Madde- (bu madde) Uzlaşma heyetinin zabıtnamesinin iki taraf hakkındaki kararını içerir. Gerçekten de işbu itilafname iki tarafın rızasıyla meydana gelen bir şey olduğundan, iki tarafın da buna uymaması, direnmeden, hakkı kabul etmemekten ibarettir. Hükümetçe, kamu menfaati ile ilişkisi olan böyle bir meselede bu harekete müsamaha göstermek uygun olmayacağından bir teyit/beyan gösterilmesine gerek vardır. Alınan karara şirket tarafından uyulmaması, onun icra edilmesinden

vazgeçmek yoluyla olur. Anılan maddenin “yalnız” diyerek başlayan ikinci fıkrasında bu yön göz önünde tutularak, her gecikme günü için 300 lira ödenmesi lüzumlu görülmüştür. Hem de şirket kendi hesabına ödeyecektir. Şayet reji gibi ortaklaşalık ise, bu uygulamama durumunda hükümetin müdahalesi olmadığından, onun hissesine sirayet ettirilmesi uygun olmaz. Anılan meblağ, işçiler için bir nevi tazminat olduğundan, onların emeklilik ve yardımlaşma sandıklarına ait olması uygun ise de, bunların olmadığı durumlarda Dar-ül Aceze’ye ödenmesi uygun ve adil görülmemiştir. Çünkü şirketin meydana getirdiği olay yüzünden zarar gören işçiler olduğu halde, onların adına alınan tazminatın Dar-ül Aceze’ye tahsisinde bir hikmet yoktur. Hatta, Dar-ül Aceze işçilerin amele-i manda kısmına mahsus bir mahal olsaydı, müessesenin işçileri adına alınan tazminatın genel işçilere ait Dar-ül Aceze’ye ödenmesinde yine bir münasebet görülmezdi. Hâlbuki Dar-ül Aceze’nin sebep ve teşekkül sureti bakımından, işçilerle münasebeti olmayan, büsbütün başka bir iltica merkezi olduğu aşikârdır. Şayet o müessesede bir emekli ve yardımlaşma sandığı yok ise, alınacak tazminat bir yardımlaşma akçesi teşkil eder; şirketin meydana getirmiş olduğu sebepten ötürü zarara uğrayan işçiler, aralarında uygun görecekları surette hissedar olurlar. Dolayısıyla, anılan fıkranın “bunlar olmadığı halde kullanım sureti işçi heyetine ait olacaktır” sekline sokulması uygundur. Bu maddede barış şartlarını icra etmeyen şirketlere tayin edilen cezanın düzgün ve biteviye olarak günlük üç yüz liradan ibaret olduğu göz önüne alınırsa, küçük büyük tüm şirketlere bir ceza düzenlenmesi ca-yi nazar görülebilir. Ancak burada bir şey unutulmamalıdır ki, ceza tayininden maksat, onun icrası değil belki barış şartlarının icrasına şirketin mecbur edilmesidir. Bunda cezanın ağırlığı daha fazla tesire sahiptir. Zaten karar, cebren meydana gelmiş bir şey olmayıp iki taraf arasında kabul edildiğinden, erteleyerek icrasından vazgeçeceği bir karara daha önceden razı olmasın. Ama böyle olmayıp da, ceza için mesela yüz liradan üç yüz liraya kadar bir asgari sınır ve azami sınır tayin edilirse, bu iki sınır arasından ödenmesi lazım gelen miktarı kim tayin edecektir. Esasen, iki taraf arasında mahkemeye gönderilmemiş olmakla, bu yönden idare memurlarına acele ettirmekte ve keyfi muameleleri uygun görmektedir ki, bu uygun değildir.

Sekizinci Madde- (bu madde) Umumla ilgili hizmetleri ifa eden müesseselerde greve teşvik ve zorlama gösteren kimseler hakkındaki göz korkutmayı içermektedir. Yukarıda karar itibarıyla beyan edildiği üzere, işçilerden her biri çalışıp çalışmamakta özgür ise de, bu şekilde zor kullanma kişisel özgürlüğe müdahale olduğundan bunu men etmek ve herkesin özgürlüğünü muhafaza etmek hükümetin vazifesidir. Ve bir memlekette, çalışmasında fesat olan şüphelilerin kanunca sözlü tekdiri ile muhtelif suretlerde cezalandırılması lüzumu herkes için sabit olan şer'i hükümlerin gereğidir. Şu kadar ki, işbu taslak birinci maddede açıkça belirtildiği üzere, umuma ilişkin hizmetler yerine getiren müesseselere mahsus olmakla beraber, anılan madde de orada teşvikler, tehditler icra edenlerin tehdit-i mücazatından sükût ile genel kanun olan Ceza Kanunu'na bırakılmıştır. Anılan kişilerin eylemlerinden şahsi hukuk bakımından zarar meydana gelmesi de muhtemel olduğundan ve haksız yere diğerlerine zarar verenler veya hilafa hareket etmek vasıtasıyla zarara sebep olanlar şariat hükümlerince tazmin ile sorumlu tutulduklarından, anılan maddenin ikinci fıkrası bu yönüyle düzeltilmiştir.

Dokuzuncu Madde- (bu madde) Greve katılanların cezasına dairdir. Bu harekette ise üç hal düşünülmektedir. Birincisi, grevin meydana gelişi hakkındaki iddiaları dilekçe ile hükümete sunmaksızın ve sunulduktan sonra uzlaşma heyetince bir karar alınmaksızın meydana gelmesidir. İkincisi, uzlaşma heyetince bir uzlaşma yolu kararlaştırıldıktan sonra meydana gelmesidir. Üçüncüsü, bir hal çaresi kararlaştırılması üzerine meydana gelmesidir. Kişi özgürlüğü mutlak surette göz önüne alınırsa, işbu hallerin üçünde de işçilerin özgür bırakılması düşünülür. Lakin birinci ihtimale göre, iddialarını hükümete arz ederek bir uzlaşma yolu elde edilmesinin mümkün olmadığı anlaşılmaksızın topluluktan grev gibi, hem işçilere hem sermayedarlara ve hem de konumuz olan müesseselerde olduğu gibi umuma vereceği zararlar aşikâr olan bir yola gitmek makul değildir ve kişi özgürlüğünün böyle cahilce bir yolda kullanımı uygun olmadığından bunun men edilmesi uygundur. İkinci ihtimale göre, bir meselede iki taraf ile bir uzlaşma yolu kararlaştırıldıktan sonra yine o meseleden ileri gelen greve kalkışmak, direnmekten başka bir yolda kabil-i tevil olmadığından, bunun da hükümetçe yasaklanması gerekir. Ama üçüncü ihtimale göre, grev işçiler için bir zaruret hükmünde

olduğundan, şariatça men edilemeyeceği aşikârdır ve altıncı maddenin de bu maksada dayanılarak yazılmış olduğu açıktır. Simdi, işbu dokuzuncu maddenin mutlak surette yerine getirilmesi, anılan üçüncü halin tümünü kapsayıp üçüncü hale nazaran altıncı madde ile aralarında çelişme meydana geleceğinden, su yolda şart koşulması uygundur: “Birinci madde gereğince lazım gelen dilekçe sunulmaksızın veya beşinci madde gereğince bir itilaf yolu kararlaştırılmamış iken, umumla ilgili bir hizmetin bırakılmasına...” Bu maddede, isin bırakılmasına katılan işçilerin cezalandırılması beyan olunduğu halde, şirketlerin işçileri işten çıkarabilip çıkaramayacağına dair hiçbir şey belirtilmemiştir. Hâlbuki hukuk ve vazifelerin paralel olması lazım gelir ve yukarıda beyan edildiği üzere, şirketlerin işten çıkarmak istedikleri işçileri, vaktiyle haberdar etmesi gerekir. Anılan maddeye bunun için söyle bir fıkra eklenmesi mümkündür: “Umuma ilişkin hizmetleri yerine getiren müesseselerden biri müstahdemlerinden ve işçilerinden çıkaracağı kimseyi on beş gün önceden haberdar edecektir. Etmediği surette, on beş günlük maaş veya gündeliğini ödeyecektir”

Onuncu Madde- (bu madde) Hükümete iki yetki veriyor. Birincisi, genel hizmetlerin devamlılığının temini için gerekli görüldüğü takdirde genel kuvvet kullanımıdır. Gerekli görülmesinden maksat, anılan maddede beyan edilen üç halden birinci ve ikinci haller olacaktır. Bu da meşru bir harekettir. Çünkü anılan iki halde işçilerin hareketleri akla ve hikmete uygun değildir ve kanuna muhalefet ve adaletsiz olup, sekizinci ve dokuzuncu maddeler gereğince eylemleri cezalandırılacağından, asayişî sağlamlaştırmak için genel kuvvete başvurmak gerekebilir. Ama üçüncü halde, işçilerin iş terkine yetkileri altıncı maddenin gereğinden olmasına ve zaman iznine uymasına binaen, o halde cezalandırma yoluna gidilemeyeceği gibi, genel kuvvet kullanımına da gerek kalmazsa da, altıncı maddenin sonraki fıkrası gereğince, işlerin serbestisine aykırı eylem ve hareketler yapılması ve gösteri düzenlenmesi halinde, yine anılan kuvvete başvurma lüzumu görülebilir. Dolayısıyla, anılan madde yerindedir. İkinci[si], savaş veya savaş tehlikesi meydana çıktığında işçilerin taleplerinin tetkik edilmesini erteleme ve tatil hakkına sahip olmasıdır. Bu mesele, devletin yani otuz milyon halkın genel menfaatlerine ait ve var olma hakkı ve bekasına dayanan meselelerdendir. Devlet bu gibi konularda mutlak hâkim olup,

hareketlerinde hür ve serbest ve bundan dolayı gayri mesuldür. Zarar-ı eşed olan zarar-ı am ile zarar-ı rahis olan zarar-ı has taarruz ettikte ahfı irtikab ile azaminin çaresine bakılacağı ve ehven-i şer'inin ihtiyar olunacağı kavaidi külliye icabındandır. Dolayısıyla, devletin böyle bir hayat ve memmat meselesi ile meşgul olduğu bir sırada, kamu yararı işçi taleplerinin ertelenmesini ve tatilini gerektiriyorsa, hükümet o yolda hareket etmeye mecburdur. Bir şirket, işçilerinin durup durup da devletin mevcudiyetinin tehlikede bulunduğu ve herkesin tek dil ve tek saf olarak devletin selametine elinden gelen tüm gayretle çalışıp, var olan tüm gücünü sarf etmekle yükümlü olduğu bir sırada, fırsattan ve kargaşalıktan istifade ederek iddialar öne sürmesi ve greve kalkışması vatanseverlik hamiyetine aykırı ve tabi olunan vazifeye aykırı bir caniliktir.

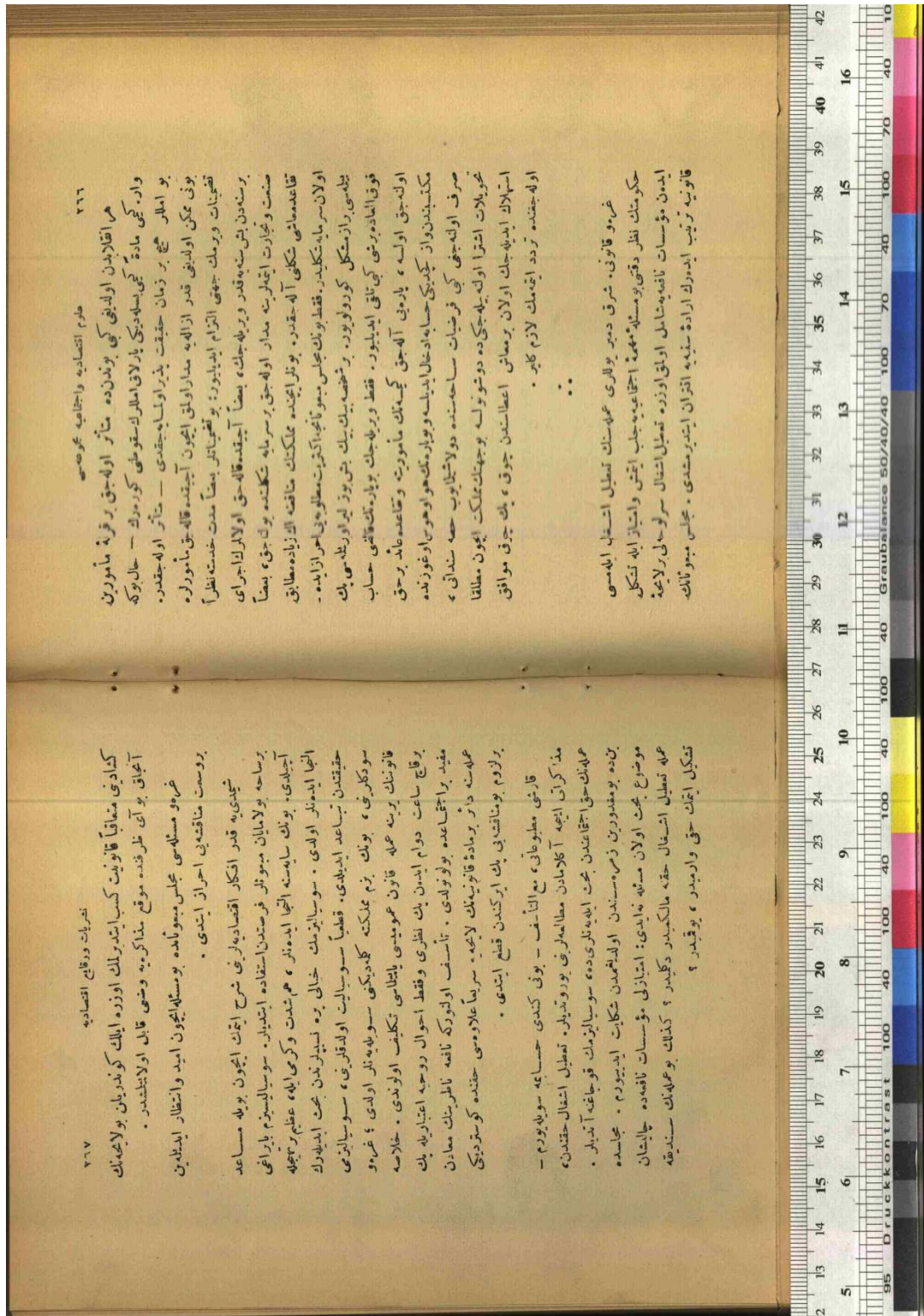
On Birinci Madde- (bu madde) Umuma ait bir hizmeti yerine getiren müesseselerde, işbu kanunun yayımlanmasından önce kurulmuş olan sendikaların hükümsüzlüğüne dairdir. Yukarıda işçi sendikalarının bir şirket demek olduğu ve işçilerin makul ve meşru bir maksatla şirket kurmaya yetkileri olduğu gösterilmişti. İşbu kanunun birinci maddesinde de, işçi ve müstahdemlerin vekil seçmeleriyle hükümete başvurmaya izinli ve hatta mecbur oldukları ve altıncı maddede hizmet terkinde özgür oldukları beyan edilerek, şirket yani sendika kurmaya izinleri de üstü kapalı bir biçimde onaylanmıştı. Bu maddede ise, daha önce kurulmuş olan sendikaların hükümsüzlüğü yoluna gidilmesi hem akıl kurallarına ve şer'i kurallara muhalif ve hem de yukarıda yazılı maddelere zıttır. Çünkü bahsi geçen sendikalar hükümsüzdür demekten kasıt, fiili olarak mevcut değildir demekse, onların hali hazırda görülen varlıklarını inkârdır ve olan bir şeye de yoktur demek ağız kalabalığıdır. Hükmen mevcut değildir demek ise, birinci ve altıncı maddeler gereğince onlara hükmen varlık verilip dururken burada mevcut olmadıklarını beyan etmek ise bir çelişkidir. Hükümsüzdür demekten maksat, uygun değildir demek ise şer'en (hukuken) ve aklen uygun olan birinci ve altıncı maddede, ileride de meydana gelmesi durumunda cezalandırılacak olan bir halin önceki sendikalar hakkında men edilmesi yoluna gidilmesinde bir hikmet olası değildir. Dolayısıyla, işbu maddenin varlığı zararlıdır ve kaldırılması lazımdır.

On İkinci Madde- (bu madde) Vilayetlerde uzlaşma heyetinin kurulması yoluna dairdir ve yerinde bir maddedir.

On Üçüncü Madde- (bu madde) İşbu kanunun icrasına İçişleri Bakanlığı ile Ticaret ve Bayındırlık Bakanlığı'nın görevli olduğuna ilişkin ise de, en önemli bir bakanlık unutuluyor ki bu Adalet Bakanlığı'dır. Sekizinci ve Dokuzuncu maddelerin hükümlerinin icrası hâkimlere ve Adalet Bakanlığı'na aittir. Dolayısıyla, bahsi geçen bakanlığın da eklenmesi lazımdır.

Mahmud Es'ad

Ek 5. Grev Kanunu (Mehmed Cavid)

کې نافي اېنالي، سندھيل بعض تلقينغاښلرک تشويق له آلت اختلال، اوله بيلگرې کي اکثراً بک نافذ بر واسطه سلجیده اوله بيلار، عملې تمثيل اشغاله سوق اېنلگرې کي تربيه دماغيه، سوق ابلر . هر مؤسسېک اېي کوو جهنري وادر .

سندھيل عملې الضباط آلت له آلاچندن دوليدوگرې سؤ سملري مداخلتم واده حکم . فقط بونکه سوسالېزم آرا سنده قدر عظيم بر مسافه وار ا سوسالېت دکلم وارلماچېم . اقتصادي بره نيلېرم ، اژرم ، تدريس لم بونا شاهداولېني اچون حتمه باکېش بر فکرسله بيلارک تصحيح ذهاب اچملرې آرزو ايدوم . حکومت مؤسسات نافعه ده جالېشال اچيون، صولک حله ده ، بلکه غره وحقې منع ايدوبيلېن ، فقط هچ بر زمان سندھيه حقې منه سلاحتدار دکلدر .

تمثيل اشغال وسندھيلر . مساعده اولئاسلر ملککتر ده اجنې سرمايه داراي قايچيه حقې ظن اچلکده خطادر ، بونک برخطادر . سرمايه دارل عملېرېه اېکې منتفک شمذ اولدېني حقې وره جک اولورلر ، اولنره قارشي اوسورلرله حرکت ايدورلر آزالنده هچ براساس جدې منافوت حاصل اولماز . ضدېنلر اکثراً وظائف متقابلېک آکلاشلاستندن ، حقک باشده برده وظيفه اولدېنک دوشورلر مستندن نشات ايدر .

غزېنلر بوخته اولقل ناطري حماده باشا حضر تېرک امور مالیه حقده برلاصملرې نشر ايدبلر . لايحه مندر جاتسک حالاً قابل تطبيق اولوب اولمادېني تدفق اچون دن اون حماده يانا حضر تېرک ملکاتک راجتياج عظيم اقتصادي ويايېسې دوشونک کي بزم ملککتر ده باطاسه نظار برده بک لادر کورولن برزح قانلادقنلر دن ولايېيان تشکرا اچلک ايجاب ايدبر .

مؤسسات خصوصيه ده جالېشان عملېک غره وولري سندھيلرې حقده برقاوېز موجود اولماسي برقصان اولدېني وکومتوچ بوقصاکن تالافېسي لازم کلاچکې بک ملېي ايدې . طرفدن وقوع بونک تکليف اوزرېت مجلس بواسي قبول ايدې .

مؤسسات نافعه کلچيه : حکومت بعض قود وشروط نختنده اوله لوق برالرده جالېشالرک تمثيل اشغال حقې قبول ايدبور ، بالکتر کندېلرې سندھيه تکميل اېلمک حقې وره ميوردې . سندھيلر تمثيل اشغال عملېک قوللرې و آلتلرې باغلاقي دکله ، هر ده حکومت منطلق اولقي اچين بوعملېي مأمورېت نسيبه ايدورک غره وحقندن ، سندھيه تکميلدن محروم اچمل واولرک وساقي وظيفه سي ايفا ايلېرک اجرتلرې تنظيم وتين ايلمليدي ! بوني ياچادي وياچاسي شکلدي . چونک شرکترلرجه قبول ايدلردي ، بونک یرت عملېرې بوس بون احوال ايتدېکي کوسرتن بر ماده قويدې . مجلس ميونک فويسوي سندھيلرک منوعيته دائر اولان بومادېي قالدردې . ايشه بونک مذاکره بوقضه مرکزه اطرافنده دولاندي . تمثيل اشغال حقې وسندھيلرې مدافعه ايدم . بوسويايېزم دکلدر . حقوقي بشره تلق ايدن بر مسئلهرک بونک ارباب حرېت ، ملک سرستي طرفداراي اولان اکثر . مقتصدلر بونده متقدملر . چالېش حقه ناک اولان انسان چالېشامق حقده مالکدر ، فرداً چالېشق وچالېشامق حقه مالک اولان انسان محتمله عني حقه مالکدر ، هر فرد شخصاً عاقله حقوقي اچمل صلاحيته مالک اولدېني کي بوقصد مشروع ايله بوزلرجه بيلکترجه کيچينک ايجادنده برعندور مطالبه اچمک لازم کيلر . برده سندھيلر دن نيچين اوقدر قورقالي ؟ نيچين بونلرې بالکتر واسطه اقتصاديه

Ek 6. Grev Kanunu³⁰ - Şark demiryolları işçilerinin grev yapması, hükümetin dikkatini bu toplumsal mesele üzerine çekmiş ve ayrıcalık ile kurulan bayındırlık müesseselerini kapsamak üzere “grev” başlıklı bir kanun tasarısı düzenleyerek padişahın huzuruna sunmuştu. Meclis-i Meb’usan’ın açılışını takiben kanunlaştırılmak üzere ilk gönderilen tasarının ancak bu ay zarfında müzakere mevkisine sunulması mümkün olabilmiştir. Grev meselesi Meclis-i Meb’usan’da bu mesele işçi ümit edilmeyen ve beklenmeyen bir tartışma fırsatını ortaya çıkardı. Şimdiye kadar iktisadi fikirlerini açıklamak için böyle müsait bir zaman bulamayan meb’uslar, fırsattan istifade ettiler. Sosyalizm bayrağı açıldı. Bunun gölgesine sığınanlar, hem şiddet ve hararet ile azim bir tahayyüle sığınanlar oldu. Sosyalizmin boş yere girişimlerinden bahsedilerek gerçeklikten uzaklaştırıldı. Kesinlikle sosyalist olduklarını, sosyalizmi sevdiklerini, bunun bizim ülkemize gelmediğini söyleyenler oldu. Grev kanununun yerine, genel işçi kanununun yapılması teklif edildi. Toplamda, birkaç saat devam eden pek teorik ve ruh halleri dolayısıyla pek faydalı bir toplantı yapıldı. Üzücüdür ki, Bayındırlık Bakanı’nın maden işçilerine dair bir kanun maddesinin tasarıya süratle eklenmesi hakkında gösterdiği alaka, bu tartışmayı çok erken sonlandırdı. Karşı yayınlar argümanlarını, üzülerek –bunu kendi hesabına söylüyorum- tartışmaların içeriğini iyice anlamadan yürüttüler. Grev hakkında, işçilerin toplanmasından bahsedenleri de sosyalizmin kucağına attılar. Ben de bu mağdurlar grubundan olduğum için şikayet ediyorum. Meclis’te konuşulan mesele neydi: Ayrıcalıklı bayındırlık müesseselerinde çalışan işçiler grev hakkına sahip midir, değil midir? Keza bu işçilerin sendika kurma hakları var mıdır, yok mudur? Özel kuruluşlarda çalışan işçilerin grevleri ve sendikaları hakkında bir kanunumuzun bulunmaması bir eksiklik olduğu ve hükümetçe bu eksikliğin telafi edilmesi gereği çok doğaldı. Tarafımızdan gerçekleştirilen teklif üzerine, meclis bu esası kabul etti. Bayındırlık kuruluşlarına gelince: Hükümet bazı kayıt ve şartlar altında, buralarda çalışanların grev haklarını kabul ediyor, yalnız kendilerine sendika kurma hakkını vermiyordu. Sendikasız grev, işçilerin kollarını ve ayaklarını bağlamak değil de nedir? Hükümet mantıklı olmak adına, bu işçileri memurlara benzeterek, grev hakkından, sendika kurmaktan mahrum etmeli ve onların vesayeti vazifesini yerine

³⁰“Neşriyat ve Vekayi-i İktisadiyye” başlıklı yazı, “Grev Kanunu” bölümü. II. Ulum-ı İktisadiyye ve İcmaiyye Mecmuası, 6 (1 Haziran 1325), ss. 266-269.

getirerek ücretlerini düzenlemeli ve belirlemeliydi. Bunu yapmadı ve yapması da zordu. Çünkü (bu) şirketlerce kabul edilmezdi. Bunun yerine, işçileri büsbütün ihmal ettiğini gösteren bir madde koydu. Meclis-i Meb'usan Komisyonu, sendikaların yasaklanmasına ilişkin bu maddeyi kaldırdı. İşte, bütün tartışma bu merkez nokta etrafında dolaştı. Grev hakkını ve sendikaları savundum. Bu sosyalizm değildir. İnsan haklarına ilişkin bir meseledir ki, bütün hürriyet sahibi kişiler, meslek serbestisi taraftarlarının geneli bunda müttefiktir. Çalışma hakkına sahip olan insan, çalışmama hakkına da sahiptir; kişisel olarak çalışma ve çalışmama hakkına sahip olan insan, toplu olarak da aynı hakka sahiptir; her kişi, şahsi olarak hakkını korumak yetkisine sahip olduğu gibi, bu açık maksat ile yüzlerce, binlerce kişinin birleşmesinde de bir mahsur görmemek gerekir. Bir de, sendikalardan niçin bu kadar korkulmalı? Niçin bunları yalnızca bir karışıklık vasıtası gibi düşünmeliyiz? Sendikalar, bazı telkincilerin tevsikiyle ihtilal aygıtı olabildikleri gibi, çoğu zaman çok tesirli bir barış aygıtı da olabilirler; işçileri greve sevk ettikleri gibi, zihinsel eğitime de sevk ederler. Her kuruluşun iyi kötü yönleri vardır. Sendikalar işçileri emniyet altına alacağından dolayıdır ki, bu kuruluşları savundum ve savunacağım. Fakat bununla sosyalizm arasında ne kadar büyük bir uçurum var. Sosyalist değilim ve olmayacağım. İktisadi prensiplerim, eserlerim, derslerim buna şahit olduğu için, hakkımda yanlış fikirler besleyenlerin fikirlerini düzeltmelerini arzu ederim. Hükümet, bayındırlık kuruluşlarında çalışanlar için son aşamada grev hakkını belki men edebilir, fakat hiçbir zaman sendika hakkını yasaklamaya yetkili değildir. Grev ve sendikalara müsaade edilmesinin ülkemizden yabancı sermayedarları kaçıracağını zannetmek de hatadır. Sermayedarlar işçilerin iki menfaatin birleşik olduğu hissini verecek olurlarsa, onlara karşı o yolda hareket ederlerse, aralarında hiçbir ciddi soğukluk olmaz. Zıtlıklar çoğu zaman, tekabül eden görevlerin anlaşılmasından hakkın yanında bir de görev olduğunun düşünülmemesinden ileri gelir.

(Mehmed Cavid, 26 Mayıs 1325 (8 Haziran 1909).

Mehmed Cavid

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Cem DOĞAN

Sürekli Adresi : Belediye Evleri Mah. 318 Sok. Gazi 2 Apt. K: 6 D. 12
ÇUKUROVA/ADANA

Doğum Yeri ve Yılı : Adana - 1983

Yabancı Dili : İngilizce

İlköğretim : Sadıka Sabancı İlköğretim Okulu - Adana

Ortaöğretim : Tepebağ Lisesi – Adana, 19 Mayıs Lisesi – Adana,
Çağrıbey Lisesi - Adana

Lisans : Mustafa Kemal Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü

Yüksek Lisans : Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü

Anabilim Dalı : Kamu Yönetimi

Yayımları : “*Ermeni Soykırımı Tasarısı: Yazılı Basının Söylemi
Üzerine Bir Deneme*” **Medyada Gerçekliğin İnşası
Türk Medya Söylemine Eleştirel Bir Bakış** içinde.
Ed. İsmet PARLAK. Konya; Çizgi Kitabevi Yayınları,
ss. 281-334, 2009.

Çalışma Hayatı : -